

T.C.
ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZİN ADI:
HESEN SEYİDBEYLİ'NİN "CEPHEDEN CEP-
HEYE" ADLI ROMANI İLE AHMET ÜMİT'İN
"SULTANI ÖLDÜRMEK" ROMANININ DİL
ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTI-
RILMASI

TEZİN TÜRÜ:
YÜKSEK LİSANS

ANABİLİM DALI:
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

TEZİ HAZIRLAYAN:
FATMA KOÇ

ADIYAMAN / 2016

**HESEN SEYİDBEYLİ'NİN “CEPHEDEN CEPHEYE” ADLI ROMANI İLE
AHMET ÜMİT'İN “SULTANI ÖLDÜRMEK” ADLI ROMANININ
DİL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

Fatma KOÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şehrabani Allahverdiyeva

Adıyaman

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2016

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Şehrabani Allahverdiyeva danışmanlığında, Fatma KOÇ tarafından hazırlanan "Hesen Seyidbeyli'nin Cepheden Cepheye Adlı Romanı ile Ahmet Ümit'in Sultanı Öldürmek Romanının Dil Özellikleri Açısından Karşılaştırılması" başlıklı çalışma 03.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Şehrabani Allahverdiyeva İmza:

Jüri Üyesi: Doç.Dr. Hülya Arslan Erol İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. M. Fatih Alkayış İmza:

03/06/2016

Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Hesen Seyidbeyli’nin Cepheden Cepheye Adlı Romanı ile Ahmet Ümit’in Sultanı Öldürmek Romanının Dil Özellikleri Açısından Karşılaştırılması’’ başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

03.06.2016

FATMA KOÇ

ÖZET

HESEN SEYİDBEYLİ'NİN “CEPHEDEN CEPHEYE” ADLI ROMANI İLE AHMET ÜMİT'İN “SULTANI ÖLDÜRMEK” ADLI ROMANININ DİL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

FATMA KOÇ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2016

Danışman: Prof. Dr. Şehrabani Allahverdiyeva

Dil unsuru oldukça geniş bir kavramdır. İnsanlığın başlangıcından beri her zaman gelişmiş ve değişmiştir. Dil, insanların maddi ve manevi tecrübelerini yansıtır. Tarih, coğrafya, gelenek ve görenek gibi unsurları içerir. Türk milleti zengin bir tarihe sahiptir ve dünyanın çeşitli yerlerinde hüküm sürmüştür. Dolayısıyla Türk dili de gelişim ve değişim açısından köklü bir dildir. Romanlarda, öykülerde, masallarda, türkülerde, destanlarda bir milletin dil özelliklerini görebiliriz. “Cepheden Cepheye” romanı Azerbaycan Türkçesi ile yazılmıştır, “Sultanı Öldürmek” romanı Türkiye Türkçesi ile yazılmıştır. İki roman ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime bilgisi açısından incelenmiştir ve örneklerle açıklanmıştır. Sonuç bölümünde Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesine ait benzerlikler ve farklılıklar maddeler halinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hesen Seyidbeyli, Cepheden Cepheye, Ahmet Ümit, Sultanı Öldürmek.

ABSTRACT

COMPARING IN TERMS OF LANGUAGE FUNCTIONS OF “SULTANI ÖLDÜRMEK” NOVEL BY AHMET ÜMİT WITH “CEPHEDEN CEPHEYE” NOVEL BY HESEN SEYİDBEYLİ

FATMA KOÇ

Department of Turkish Language and Literature

Adıyaman University Graduate School of Social Studies

June 2016

Advisor: Prof. Dr. Şehrabani Allahverdiyeva

The element of language is quite a broad concept. Since the beginning of mankind it has advanced and has changed always. It reflects people’s material and spiritual experiences. It includes factors such as history, geography, traditions. The Turkish nation has a rich history and has ruled in various parts of the world. Therefore Turkish language is also a fundamental language in terms of development and change. We can see the language features of a nation in the novels, in the stories, in the tales, in the songs, in the epics. “Cepheden Cepheye” novel has been written in Azerbaijani Turkish. “Sultanı Öldürmek” novel has been written in Turkey Turkish. Two novel has been investigated in terms of phonetic, morphology, vocabulary and has been explained by examples. Differences and similarities of Turkey Turkish and Azerbaijani Turkish are given item by item.

Keywords: Hesên Seyidbeyli, Cepheden Cepheye, Ahmet Ümit, Sultanı Öldürmek.

ÖN SÖZ

Türkçe, lehçeleriyle birlikte Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna mensuptur. Yapısı bakımından ise sondan eklemeli dildir. Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi, Batı Türkçesi Oğuz dil grubunda yer almaktadırlar. Her iki lehçe de tarihin belli merhalelerinden geçmiş, ses ve şekil değişikliklerine uğramış, günümüze kadar gelişerek varlığını sürdürmüştür. Çalışmamızda, Azerbaycan yazarı Hesên Seyidbeyli'nin "Cepheden Cepheye" adlı romanını ve Türkiye yazarı Ahmet Ümit'in "Sultanı Öldürmek" romanını dil özellikleri bakımından karşılaştırmaya çalıştık. Birinci bölümde ses bilgisi (fonetik), ikinci bölümde şekil bilgisi (morfoloji), üçüncü bölümde kelime bilgisini, dördüncü bölümde söz varlığını, beşinci bölümde cümle kuruluşunu ve altıncı bölümde roman metninden transkripsiyonu ele aldık. Çalışmamızda, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi hakkında bilgi verdik. Daha sonra ses ve şekil yapısına dahil olan ünlüler, ünsüzler, ekler ve kelime türleri bakımından karşılaştırarak söz konusu iki roman üzerinden örnekler vermeye çalıştık. Çalışmamızın temelini "Cepheden Cepheye" ve "Sultanı Öldürmek" adlı romanlar oluşturmaktadır. Bu eserlerde her iki lehçenin dil özelliklerini göz önünde bulundurduk. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ancak Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimeler eserde bulunan örnekler üzerinde inceledik. Sözcüklerin yazılışları bakımından farklılıklarına değindik. Kelime türleri kısmında, örnekleri eserler üzerinden verdik. Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde kullanılan yapım eklerini ve çekim eklerini, eserlerde bulunan fiillerden alınarak tek tek çekimledik ve ayrıntılı inceledik. Ünlü ve ünsüz değişikliklerini karşılaştırmalı olarak verdik. Ses olaylarını eserlerden hareketle inceledik. Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ancak Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelime türlerini farklılık olarak tespit ettik. Cümle kuruluşları hakkında bilgi vermeye çalıştık. Tüm bunları oluşturan dil özelliklerini incelenen romanlardan hareketle mukayese ettik. Bu çalışmamda bana yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Şehrabani Allahverdiyeva'ya, aileme ve bu çalışmada bana yardımcı olan herkese teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	i
TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GİRİŞ.....	1
1.1.Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Ses Bilgisi Açısından Karşılaştırılması	
1.1.1.Ünlüler.....	3
1.1.1.1.Büyük ünlü uyumu.....	5
1.1.1.2.Küçük ünlü uyumu.....	7
1.1.1.3.Ünlü düşmesi.....	10
1.1.1.4.Ünlü değişimleri.....	14
1.1.2.Ünsüzler.....	20
1.1.2.1.Ünsüzlerle ilgili özellikler.....	23
1.1.2.2.Ünsüz uyumu.....	28
1.1.2.3.Ünsüz değişimleri.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

2.Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Şekil Bilgisi Açısından Karşılaştırılması

2.1.Çekim Ekleri.....	43
2.1.1.İsim çekim ekleri.....	43
2.1.1.1.Çokluk eki.....	43
2.1.1.2.İyelik eki.....	44
2.1.1.3.Hâl ekleri.....	46
2.1.1.3.1.Yalın hâl.....	46
2.1.1.3.2.İlgi hâli.....	48
2.1.1.3.3.Yükleme hâli.....	50
2.1.1.3.4.Yönelme hâli.....	51
2.1.1.3.5.Bulunma hâli.....	52
2.1.1.3.6.Ayrılma hâli.....	53
2.1.1.3.7.Eşitlik hâli.....	54
2.1.1.4.Aitlik eki.....	55
2.1.2.Fiil çekim ekleri.....	55
2.1.2.1.Şahıs ekleri.....	55
2.1.2.2.Zaman ve şekil ekleri.....	57
2.1.2.2.1.Bildirme kipleri.....	57
2.1.2.2.1.1.Öğrenilen geçmiş zaman	57
2.1.2.2.1.2.Görülen geçmiş zaman.....	59
2.1.2.2.1.3.Şimdiki zaman.....	60
2.1.2.2.1.4.Gelecek zaman.....	61
2.1.2.2.1.5.Geniş zaman.....	62
2.1.2.2.2.Tasarlama kipleri.....	63
2.1.2.2.2.1.Şart kipi.....	63
2.1.2.2.2.2.Gereklilik kipi.....	64

2.1.2.2.2.3.İstek kipi.....	65
2.1.2.2.2.4.Emir kipi.....	66
2.1.3.Fiillerin birleşik çekimi.....	67
2.1.3.1.Rivayet.....	67
2.1.3.2.Hikâye.....	71
2.1.3.3.Şart.....	75
2.2.Yapım Ekleri.....	78
2.2.1.İsimden isim yapan ekler.....	78
2.2.2.İsimden fiil yapan ekler.....	81
2.2.3.Fiilden isim yapan ekler.....	83
2.2.4.Fiilden fiil yapan ekler.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Kelime Türleri Açısından Karşılaştırılması

3.1.Zamirler.....	88
3.1.1.Şahıs zamirleri.....	88
3.1.2.İşaret zamirleri.....	88
3.1.3.Dönüşlülük zamirleri.....	89
3.1.4.Belirsizlik zamirleri.....	90
3.1.5.Soru zamirleri.....	91
3.2.Zarflar.....	93
3.2.1.Zaman zarfları.....	93
3.2.2.Yer ve yön zarfları.....	95
3.2.3.Hâl / tarz zarfları.....	97
3.2.4.Miktar zarfları.....	99
3.2.5.Soru zarfları.....	101
3.3.Sıfatlar.....	104
3.3.1.Niteleme sıfatları.....	104

3.3.2.Belirtme sıfatları.....	106
3.3.2.1.İşaret sıfatları.....	107
3.3.2.2.Sayı sıfatları.....	109
3.3.2.2.1.Asıl sayı sıfatları.....	109
3.3.2.2.2.Sıra sayı sıfatları.....	111
3.3.2.2.3.Üleştirme sayı sıfatları.....	111
3.3.2.2.4.Kesir sayı sıfatları.....	112
3.3.2.3.Belirsizlik sıfatları.....	112
3.3.2.4.Soru sıfatları.....	114
3.4.Edatlar.....	115
3.5.Bağlaçlar.....	119

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığı.....	127

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.Cümle Kuruluşu.....	133

ALTINCI BÖLÜM

6.Hesen Seyidbeyli Cepheden Cepheye Romanı / Transkripsiyon.....	139
Sonuç.....	252
Kaynakça.....	259
ÖZ GEÇMİŞ.....	261

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜ: Atatürk Üniversitesi

TAED: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb: ve benzeri

vd: ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

1.Giriş

Dil, bir anda gelişen ve ortaya çıkan bir olgu değildir, belli aşamalardan geçerek devam eder ve ulaştığı yerde durmaz. Sürekli gelişim ve değişim içerisinde. Bir milletin dili o milletin geçirdiği tarihî ve toplumsal olaylardan etkilenir.

Dünyada hiçbir dil ansızın doğmuş veya türemiş değildir; o birçok yüzyıllar içerisinde gelişme devreleri geçirmiş, kendine mahsus tekâmül dereceleri edinmiştir (Caferoğlu, 1984:2) ve her gelişme devri, özelliğine göre yenilikler vücuda getirerek yeni yeni tabakalarının da kurulmasını temin etmiş ve bu yolla, daha sonraki gelişmelere bir hazırlık teşkil etmek üzere, belirsiz bir hâlde, yeni bir safhaya girmiştir (Caferoğlu, 1984:2).

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi de diğer dillerde olduğu gibi, tarihin çeşitli evrelerinde birtakım gelişimlere ve değişimlere sahne olmuştur. Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında birtakım benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Konumuz, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak verileceğinden bu bölümde kısa bir şekilde değinilecektir

1.Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ünlü ve ünsüz değişimleri bulunmaktadır. (Birinci bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.)

2.Azerbaycan Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınan kelimeler işlek bir şekilde kullanılmaktadır. Arapçada uzun söylenen sesleri ifade etmek için o sesin üzerine apostrof işareti koyulur.

3.Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde çokluk eki, yalın hâl, yönelme hâli, çıkma hâli, bulunma hâli, iyelik ekleri, ilgi hâli, yükleme hâli, eşitlik hâli ekleri aynıdır.

4.Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde kullanılan ekler bazı durumlarda farklılık göstermiştir.

5.Azerbaycan Türkçesinde kullanılan kelime türlerinin bir kısmı Türkiye Türkçesinde kullanılmaz. (Üçüncü bölümde geniş bir şekilde ele alınmıştır.)

6.Azerbaycan Türkçesinde cümle sonunda “-dır, -dir” ekinin kullanılması o cümlenin tam bir cümle olduğunu gösterir. Aksi takdirde cümle eksik sayılır. (Örnek cümleler verilmiştir.)

7.Azerbaycan Türkçesinde bir cümlede aynı anlama gelen sözcüklerin kullanılması o cümle için bir zenginlik sayılır. Ancak Türkiye Türkçesinde bu durum anlatım bozukluğu olarak görülür. (Örnek cümleler verilmiştir.)

8.Türkiye Türkçesinde yüklem yerini göre kurallı ve devrik olarak adlandırılır, Azerbaycan Türkçesinde ise cümleler için bu şekilde kriterler konulmaz. (Örnek cümleler verilmiştir.)

Azerbaycan Türkçesi

Azerbaycan Türkçesi, Türk dilinin kavim adlarına göre Oğuz grubuna, yön olarak da Güney-Batı, Batı grubuna giren Türk lehçesidir (Doğan, 2010:1).

Kullanıldığı Yerler: Bu lehçe Azerbaycan Cumhuriyeti, İran (Güney Azerbaycan), Türkiye, Gürcistan ve Irak Türkleri tarafından kullanılmaktadır. Azerbaycan edebi dili olarak Bakü diyalekti temel alınır. Bu ağızlar birbirinden ve aynı zamanda Azerbaycan edebi dilinden bazı ses, şekil ve cümle bilgisi özelliklerine göre farklılıklar gösterirler (Doğan, 2010:1).

Söz Varlığı: Azerbaycan Türkçesinin söz varlığının ana gövdesini ortak Türkçe kelimeler oluşturur. Bu sahanın Türk lehçeleri içinde Oğuzca karakterli olarak değerlendirilen kelimeleri koruduğu görülmektedir (göbek, dudak vb.) (Doğan, 2010:1). Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde eskiden beri Arapça ve Farsça kullanılan kelimeler halen varlığını sürdürmektedir.

Alfabe: Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de Göktürk (Pehlevi) ve Uygur alfabeleri kullanılmıştır. Türkiye Latin alfabesine geçtiğinde Azerbaycan da geçti. 1940'ta Kiril alfabesine geçildi ve sonra 1991'de tekrar Latin alfabesine geçildi. Her bir dilin yazısında işlenen herf ve işaretler mecmuuna elifba deyilir (Allahverdiyeva, 2000:10). Musair Azerbaycan dilinin yazısı için 32 herf ve bir (apastrof) işaresi gebul edilmiştir. Bunlardan 9 ses sait, 23 ses ise samitdir (Allahverdiyeva, 2000:10).

Alfabenin farklılığı, diğer Türkçe edebi eserlerde olan bağı ve ilgiyi keser. Ama her şeye rağmen Azerbaycan Türkleri çok güçlü ve sarsılmayan şu üç şuur hep var olmuştur: Tarih, edebiyat ve dil şuurı (İlker, 1997:5). Bugünkü Azerbaycan edebi dili öncelikle Bakü ağzına dayanır.

Azerbaycan Edebiyatı, Türkmen ve Çağatay (Müşterek Orta Asya Türk Edebiyatı) edebiyatları ile Türkiye Türklerinin edebiyatları arasında yer alır ve bu Türk edebiyatlarını birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görür (Buran ve Alkaya 2004:43).

Türkiye Türkçesi

Türk adı, Türkçede cins isim olarak, çok eski tarihlerden beri “*meydana çıkmış, gelişmiş, güçlü, kuvvetli*” gibi anlamlarda kullanılagelen bir kelimedir (Buran-Alkaya, 2004:4). Bu adın çeşitli dil ve kaynaklardaki anlamlarını topluca şöyle özetleyebiliriz: *Miğfer, terk edilmiş, olgunluk çağı, deniz kıyısında oturan adam, türemiş, türeli, kanun ve nizam sahibi, devlete bağlı halk, teba, güç, kuvvet, güçlü, kuvvetli, güzel...* (Buran ve Alkaya, 2004:4).

Türk diline ait daha birçok eserin ve gün yüzüne çıkmamış olan yazmaların da aydınlığa kavuşturulmasıyla Türklere ve Türk diline ait daha çok bilgi sahibi olacağız. Dolayısıyla her bir kalıntının veya bizlere ulaşan nüshaların titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Söz konusu incelemelerin bilimsel bir çerçevede ele alınması daha doğru ve yerinde olacaktır. Türkiye Türkçesi Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte başka bir safhaya geçer. Yeni Lisan hareketi ile birlikte konuşma dili ile yazı diline yaklaştırılmıştır. Türkiye Türkçesi bu şekilde günümüze kadar gelişerek varlığını sürdürmüştür.

1.1.Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Ses Bilgisi Açısından Karşılaştırılması

1.1.1.Ünlüler

Ünlüler konusunda, hem Azerbaycan Türkçesi hem de Türkiye Türkçesi hakkında bilgi verilecektir. Önce Türkiye Türkçesindeki ünlüleri ele alalım:

Türk alfabesinde 8'i ünlü, 21'i ünsüz olmak üzere toplam 29 harf bulunmaktadır (Durmuş, 2013:129).

a, e, ı, i, o, ö, u, ü

Kalın ünlüler: a, ı, o, u

İnce Ünlüler: e, i, ö, ü

Düz Ünlüler: a, e, ı, i

Yuvarlak Ünlüler: o, ö, u, ü

Türkçedeki ünlüler, başlıca üç grup halinde sınıflandırılır (Kavruk vd., 2006:50).

Dilin durumuna göre: **Kalın (art) ünlüler**; bunlar söylenirken dil arkaya doğru çekilir: **a, ı, o, u**. **İnce (ön) ünlüler**; bunlar da söylenirken dil öne doğru getirilir: **e, i, ö, ü**

Dudakların durumuna göre: **Düz ünlüler**; bunlar çıkarılırken dudaklar düz ve yayvan bir şekildedir: **a, e, ı, i**. **Yuvarlak ünlüler**; bunlar çıkarılırken dudaklar yuvarlak bir hal alır: **o, ö, u, ü**.

Ağız açıklığına göre: **Geniş (açık) ünlüler**; bunlar çıkarılırken alt çene aşağı indirilerek ağız tamamen açık bir durum alır: **a, e, o, ö**. **Dar (kapalı) ünlüler**, bunlar çıkarılırken ağız boşluğu daraltılır: **ı, i, u, ü**.

Vokaller tek başlarına hece, kelime, kök ve ek olabilirler (Ergin, 2009:35). Böylece bir vokal bazen bir taraftan ses, diğer taraftan mânâsı veya vazifesi olan bir gramer birliği olarak çifte hüviyete sahip olur. Vokal dışında kalan seslerde ise bu kabiliyet yoktur. Onlar tek başlarına sadece ek olabilirler. Tek başlarına kelime olmadıkları gibi hece de olamazlar. Bir heceye veya kelimeye bitişik oldukları zaman bile hece teşkil edemezler.

Ülkemizde Standart Türkçenin ünlüleriyle ilgili ilk laboratuvar çalışmasını Prof. Dr. Nevin Selen yapmıştır (Coşkun, 2003: 42-43). 1970'li yılların sonunda yapıldığı anlaşılan bu çalışma değerli bir çalışmadır ve bu çalışmada ünlülerin detaylı bir tasnifi yapılmıştır. Ancak teknolojideki yeni gelişmeler, ünlülerle ilgili olarak daha net ve daha farklı bir takım sonuçlara ulaşmamızı sağlamaktadır.

Azerbaycan Türkçesindeki ünlüleri inceleyelim:

Günümüz Azerbaycan Türkçesinde dokuz ünlü ses (a, e (ə), é, ı, i, o, ö, u, ü) vardır.¹

“ə” (açık e) sesi Türkiye Türkçesine göre daha açık ve geniş olarak söylenmektedir. “e” ile gösterilen “ kapalı é ” Türkiye Türkçesinde kullanılan “e” ünlüsünden daha kapalı ve dardır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde “ı” sesi ile kelime başlamaz ve i ile ifade edilir.

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak iki tane “e” ünlüsü fazladır. Diğer özellikler aynıdır. Bu ünlüler söyleniş açısından bir farklılığı ifade eder.

1.1.1.1.Büyük Ünlü Uyumu

Büyük ünlü uyumu kuralı Azerbaycan Türkçesinde tam olarak görülmektedir. Kelime tabanlarına getirilen ekler de bu kurala uyarlar. Türkçede kelimeler kalın ünlüyle başlıyorsa kalın ünlüyle; ince ünlüyle başlıyorsa ince ünlüyle devam etmek zorundadır (Efendioğlu ve İşcan, 2010:137-138). Dilimizdeki bütün Türkçe kelimeler ve ekler birkaç istisna haricinde bu kurala uyarlar. Ayrıca yabancı kelimelerin birçoğu da Türkçeleştirilerek bu kurala tabi kılınmıştır. Uyumun olmadığı kelimelerde ise ekler sözcüğün son hecesine göre uyuma girer (Ör. kardeş+lerimizden, kitab+ımızda, kalorifer+lerdeki gibi).

¹ Doğan, Levent, *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Kriter Yayınları, İstanbul 2010.

Çalışmamızda dil özelliklerini incelerken Azerbaycan Türkçesinden verdiğimiz örnekleri “*Cepheden Cepheye*” adlı romandan, Türkiye Türkçesinden verdiğimiz örnekleri “*Sultanı Öldürmek*” adlı romandan verdik. Ses olayları incelenirken de dil özelliklerini bu şekilde mukayese ettik.

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde ünlü uyumları genelde sağlamdır. Ünlü uyumları, diğer Türk lehçelerinde de hemen hemen bozulmamıştır. Belirtildiği gibi ünlü uyumları kendini koruyan bir özelliğe sahiptir.

Büyük ünlü uyumuna uyan ve uymayan kelimeleri, söz konusu romanlardan örnekler vererek inceleyelim:

Sultanı Öldürmek/Ahmet Ümit

“olgunlaşmamış” (s.5)/uyar

“anlamalıydım” (s.7)/uyar

“umursamazlık” (s.11)/uyar

“tanıklık” (s.43)/uyar

“delirdiğimi” (s.45)/uyar

“dilencinin” (s.51)/uyar

“biliyor musun” (s.69)/uymaz

“aynadaki” (s.97)/uymaz

Romanın genelinde kelimeler büyük ünlü uyumuna uymaktadır. Türkçe kökenli olmayan yer adları, bazı Türkçe olmayan kelimeler ve uyumu bozan “-ki, -mtrak, -yor, -ken vb.” ekleri alanlar dışındaki kelimeler genellikle büyük ünlü uyumuna uyar.

“Cepheden Cepheye” romanından büyük ünlü uyumuna uyan ve uymayan kelimelerden örnekler verelim:

Cepheden Cepheye/Hesen Seyidbeyli

“gardaşının” (s.55)/uyar

“yahşıdır” (s.73)/uyar

“tapıldığını” (s.137)/uyar

“hereketleri” (s. 190)/uyar

“meslehetleşmek” (s.191)/uyar

“necâbet” (s. 196)/uymaz

“ehtiyatlı” (s.209)/uymaz

“kenarında” (s. 235)/uymaz

Azerbaycan Türkçesinde ünlü uyumları tamdır. Büyük ünlü uyumuna uymayan kelimeler nadirdir. Romandaki kelimeler genel anlamda büyük ünlü uyumuna uymaktadır. Bazı Türkçe kökenli olmayan kelimeler dışında ünlü uyumları tamdır.

1.1.1.2.Küçük Ünlü Uyumu

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Azerbaycan Türkçesinde de kelimeler genelde küçük ünlü uyumuna uyarlar (Doğan, 2010:4). Azerbaycan Türkçesinde alıntı kelimeler küçük ünlü uyumuna uydurulmuştur.

Bu uyumda Türkçe asıllı bir kelimenin ilk hecesindeki düz sesleri (**a, e, ı, i**), yine düz sesler takip eder: **a** sesinden sonra **a** veya **ı**; **e** sesinden sonra **e** veya **i**; **ı** sesinden sonra **ı** veya **a**; **i** sesinden sonra **i** veya **e** gelmelidir. İlk hecedeki o sesini, **a** veya **u** (ocak, oyun); **ö** sesini, **e** veya **ü** (ördek, öküz); **u** sesini, **u** veya **a** (uzun, uzak); **ü** sesini, **ü** veya **e** (üzüm, ürkek) takip eder. Bir başka ifadeyle yuvarlak ünlülerden sonra ya düz geniş (**a, e**) ya da dar yuvarlak (**u, ü**) ünlüler gelir (Kavruk vd., 2006:52).

Azerbaycan Türkçesinde küçük ünlü uyumu sağlamdır (Buran ve Alkaya 2004: 47). Türkiye Türkçesinde uyuma girmeyen bazı Türkçe ve yabancı asıllı kelimeler Azerbaycan Türkçesinde uyuma girerler: xorus (horoz), xemir (hamur), çamır (çamur), govurma (kavurma), govun (kavun) vs.

Sultanı Öldürmek/Ahmet Ümit

“öldürülmüş” (s.314)/uyar

“mırıldandı” (s.324)/uyar

“sahillere” (s.332)/uyar

“çağrısıyla” (s.335)/uyar

“kalmayabilir” (s.337)/uyar

“hakkımızda” (s.341)/uyar

“parçaladık” (s.353)/uyar

“başkomiser” (s.363)/uymaz

“çimento” (s.366)/uymaz

“asansör” (s.372)/uymaz

“mektup” (s.382)/uymaz

“cesurca” (s.396)/uymaz

“muhteşem” (s.397)/uymaz

“televizyon” (s.415)/uymaz

“koridor” (s.418)/uymaz

“anons” (s.461)/uymaz

“salon” (s.462)/uymaz

Cepheden Cepheye/Hesen Seyidbeyli

“yahınlarda”(s.73)/uyar

“bahışlarında”(s.77)/uyar

“gardaşınız” (s.83)/uyar

“senetinizden” (s.84)/uyar

“diggetini” (s.85)/uyar

“tanıyırdım” (s.99)/uyar

“fikirleşib” (s.100)/uyar

“terpenmirsən” (s.104)/uyar

“asanlaşdırırdı” (s.107)/uyar

“ağırlıgdadır” (s.109)/uyar

“irelileyirdi” (s.112)/uyar

“yaşadığımı” (s.113)/uyar

“dinmediyini” (s.114)/uyar

“teeccüble” (s.119)/uymaz

“rüşvet” (s.125)/uymaz

“Cepheden Cepheye” adlı romanın genelinde küçük ünlü uyumuna uyan keilmeler hakimdir. Küçük ünlü uyumuna uymayan kelime çok azdır. Bazı yabancı isimler ve bazı Türkçe kökenli olmayan kelimelerin haricinde diğer kelimeler küçük ünlü uyumuna uyar.

Ünlü uyumları genel olarak hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde sağlamdır. Birkaç istisna kelimeler dışında ünlü uyumları sağlanmıştır. Yani mukayese edilen özellik, hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde vardır ve ikisinde de ünlü uyumları söz konusudur.

1.1.1.3. Ünlü Düşmesi

Eski Türkçe döneminden günümüze kadar Türk dilinin gelişim süreci içerisinde ünlü düşmesi olayı büyük bir öneme sahiptir (Efendioğlu ve İşcan, 2010:134). Takip ettiğimiz metinler bize gösteriyor ki bugünkü kelimelerimizin çoğu gerek ön seste gerek iç seste gerekse son seste bazı ünlülerini düşürmüştür. Bunun temel sebebi dildeki ekonomi (en az çaba) yasaıdır. Vurgusuz orta hecenin dar ünlüsünün düşmesi hadisesi Azerbaycan Türkçesinde de görülür (Doğan, 2010:5).

“Cepheden Cepheye” adlı romandan ünlü düşmesine uğrayan kelimeleri Türkiye Türkçesiyle mukayese ederek verdik.

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
akıl+ı+ı+m+a / aklıma (s.18)	akıl+ı+m+a / aklıma
esil+i+n+e / esline (s.18)	asıl+ı+n+a / aslına

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, Azerbaycan Türkçesinde görülen ünlü düşmeleri de Türkiye Türkçesi ile hemen hemen aynı formdadır. Ünlü düşmesine uğrayacak olan kelime, kendisinden sonra herhangi bir ek aldığında kelimenin ortasında yahut sonunda yer alan ünlü düşer. Bu şekilde ünlü düşmesi gerçekleşir.

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
hökü+em+en / hükmen (s.28)	hükü+em+en / hükmen

Romanda geçen “hökmen” kelimesinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı “hükmen” şeklindedir. Son hecedeki “ü” ünlüsü düşmüştür.

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
vakit+ler+de / vahtlarda (s.30)	vakitlerde

“vaht” kelimesinde ise, Azerbaycan Türkçesinde hem ünlü düşmesine uğramıştır hem de kelimedeki $k > h$ sızıcılaşması görülmektedir. Ayrıca “i” ünlüsü düşmüştür.

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
keşif+iyyat+çı / keşfiyyatçı (s.96)	keşfiyyatçı

Yukarıdaki kelimedeki, son hecede bulunan “i” ünlüsü düşmüştür. Kelimenin Türkiye Türkçesinde karşılığı da aynı şekildedir.

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
olmaz+ise / olmazsa (s.184)	olmaz+ise / olmazsa

“olmazsa” fiilinde “i” ünlüsü düşmüştür. Fiile gelen şart ekinin ek eylem ile birlikte kullanılması sonucu, “i” ünlüsü düşmüştür. Bu örnekteki düşme olayı Türkiye Türkçesinde de aynıdır. Ayrıca bu tarzdaki örnekler “Sultanı Öldürmek” adlı romanda da yer alan ünlü düşmesine ait örneklerdir. Yukarıda bunların örneklerini vermiştik. Örnekte görüldüğü gibi, hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde ünlü düşmesi olayı birbirine çok benzer.

Sultanı Öldürmek/Ahmet Ümit

kendiniz+i+seniz > kendinizseniz (s.1)

akıl+i+m+dan > aklımdan (s.1)

gönül+ü+mü > gönlümü (s.13)

gör+mez+i+sem > görmezsem (s.14)

burun+u+nun > burnunun (s.14)

ağız+i+n+da > ağızında (s.14)

boyun+u+nun > boynunun (s.17)

kıvr+i+r+(ı)l+an > kıvrılan (s.23)

gönül+(ü)m+ce > gönlümce (s.25)

Sultanı Öldürmek/Ahmet Ümit

ayır+(ı)l+dık+i+m+ı > ayrıldığımı (s.39)

çek+mez+(i)se+m > çekmezsem (s.47)

izin+i+y+le > izniyle (s.49)

zihİN+i+m+de > zihnimde (s.49)

fikir+(i)m > fikrim (s.51)

kayıp+ol+duk+u+n+u > kaybolduğunu (s.53)

ömür+ü+n+ü > ömrünü (s.54)

zulüm+ü > zulmü (s.71)

kayıt+i+m+ın > kaydımın (s.74)

bahis+et+me+di > bahsetmedi (s.108)

metİN+i > metni (s.122)

hapis+e > hapse (s.123)

oğul+u+n+un > oğlunun (s.129)

fetİh+i+n+i > fethini (s.139)

hüküm+ü+n+ü > hükmünü (s.159)

karın+i+n+i+n+a > karnına (s.184)

hüküm+ederse > hükmederse (s.197)

defİN+edilecekmiş > defnedilecekmiş (s.202)

şehir+i+miz > şehrimiz (s.206)

göğüs+ü+n+de > göğsünde (s.212)

beyİN+i+miz+i+n > beynimizin (s.213)

Sultanı Öldürmek/Ahmet Ümit

ilim+i+n > ilmin (s.227)

alın+i+n+i+n > alnının (s.227)

şehir+i > şehri (s.234)

fetih+edebilir > fethedebilir (s.235)

zikir+etmeliydim > zikretmeliydim (s.276)

keyif+i > keyfi (s.290)

savur+(u)l+up > savrulup (s.310)

nakil+ettiği > naklettiği (s.328)

tavır+i+n+i > tavrını (s.329)

sıyr+(ı)l+ma+mış > sıyrılmamış (s.339)

emir+edildi > emredildi (s.378)

ufuk+u+n+u > ufkunu (s.391)

oğul+u > oğlu (s.391)

kavur+(u)l+an > kavrulan (s.418)

kahır+olması > kahrolması (s.425)

devir+i+n > devrin (s.450)

geniz+i+m > genzim (s.459)

kayıt+i+m+i > kaydımı (s.497)

“Sultanı Öldürmek” adlı romanda ünlü düşmesine uğrayan kelimeler, aldıkları eklere göre ve düşen ünlülere göre incelenmiştir. Bazı kelimelerin orta hecesindeki ünlüler düşmüştür, bazı kelimelerde de son hecedeki ünlüler düşmüştür. Romanda ünlü düşmesine uğrayan kelimelerin geneli bu şekildedir. Söz konusu bu ses olayı, Azerbaycan Türkçesinde de kendini göstermektedir.

1.1.1.4. Ünlü Değişmeleri

Ünlü değişimleri konusunda Azerbaycan Türkçesindeki kelimelerde Türkiye Türkçesine göre değişen ünlüler tespit edilecektir. Yani “Cepheden Cepheye” adlı romandaki kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını yani Türkiye Türkçesine göre değişen durumlar tespit edilecektir. Dolayısıyla bu noktada örnek kelimeler üzerinden ünlü değişimlerini anlatmaya çalıştık.

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Ünlü Değişimi
söhbət (s.3)	sohbet	ö-o
heç (s.3)	hiç	e -i
hatireler (s.6)	hatıralar	i-ı, e-a
mehellelerle (s.6)	mahallelerle	e-a
hestelenmişdi (s.6)	hastalanmıştı	e-a
davam (s.7)	devam	e-a
terefine (s.8)	tarafına	e-a
hefif (s.10)	hafif	e-a
divarlarının (s.11)	duvarlarının	i-u
hetta (s.11)	hatta	e-a
gehremanlıg (s.13)	kahramanlık	e-a, ı-i
düşmençiliyin (s.13)	düşmancılığın	e-a, ı-i

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Ünlü Değişimi
ele (s.13)	öyle	e-ö
gardaşa (s.16)	kardeşe	a-e
behane (s.19)	bahane	e-a
gezebinden (s.20)	gazabından	e-a
megsedinden (s.20)	maksadından	e-a
herfini (s.21)	harfini	e-a
me' sum (s.21)	masum	e-a
geder (s.21)	kadar	e-a
yaşıl (s.23)	yeşil	a-e
teeccüblendi (s.23)	taaccüblendi	e-a
böyüdür (s.23)	büyüdür	ö-ü
salamat (s.25)	selamet	a-e
heyalı (s.25)	hayalı	e-a
gözelliğine (s.25)	güzelliğine	ö-ü
veziyeti (s.26)	vaziyeti	e-a
menzerenin (s.11)	manzaranın	e-a
vetenimize (s.27)	vatanımıza	e-a
hefizesinde (s.27)	hafızasında	e-a
hörmet (s.28)	hürmet	ö-ü
te' yin (s.28)	tayin	e-a
hercinin (s.29)	harcının	e-a

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Ünlü Değişimi
be'zen (s.30)	bazen	e-a
cavab (s.32)	cevap	a-e
de'vet (s.33)	davet	e-a
fasile (s.35)	fasıla	i-ı
gesebesinden (s.37)	kasabasından	e-a
şö'belerine (s.37)	şubelerine	ö-u
hegigete (s.39)	hakikate	e-a
diggetle (s.40)	dikkatle	e-a
emeliyyat (s.41)	ameliyat	e-a
gerarına (s.42)	kararına	e-a
tesdig (s.43)	tasdik	e-a
esebileş- (s.44)	asabileş-	e-a
maraglan- (s.46)	meraklan-	a-e
defe (s.47)	defa	e-a
heyret (s.47)	hayret	e-a
gibte (s.47)	gıpta	i-ı
tagetsiz (s.47)	takatsiz	e-a
dodaklarında (s.47)	dudaklarında	o-u
telebesi (s.56)	talebesi	e-a
me'lumat (s.56)	malumat	e-a
degige (s.57)	dakika	e-a

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Ünlü Değişimi
imtahanda (s.60)	imtihanda	a-i
oyanmış (s.61)	uyanmış	o-u
te'yin (s.67)	tayin	e-a
gelbine (s.69)	kalbine	e-a
tövr (s.69)	tavır	ö-a
ye'ni (s.69)	yani	e-a
gelem (s.71)	kalem	e-a
camaat (s.73)	cemaat	a-e
tesevvürü (s.74)	tasavvur	e-a, ü-u
meslehetleş- (s.75)	maslahatlaş-	e-a
menzeresi (s.75)	manzarası	e-a
eziz (s.75)	aziz	e-a
hatireleri (s.75)	hatıraları	i-ı, e-a
mehv et- (s.75)	mahv et-	e-a
ferahlen- (s.76)	ferahlan-	e-a
me'nalı (s.77)	manalı	e-a
fürset (s.77)	fırsat	ü-ı, e-a
hereketi (s.78)	hareketi	e-a
heyallarla (s.79)	hayallerle	e-a
tebietli (s.79)	tabiatlı	e-a
gehgehe (s.80)	kahkaha	e-a

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Ünlü Değişimi
zövgle (s.81)	zevk+ile	ö-e
heyret (s.81)	hayret	e-a
gezeb (s.81)	gazap	e-a
vezifenizden (s.81)	vazifenizden	e-a
sifetini (s.85)	sıfatını	i-ı, e-a
serf et- (s.87)	sarf et-	e-a
giymeti (s.89)	kıymeti	i-ı
şert+ile (s.91)	şartla	e-a
merheba (s.101)	merhaba	e-a
sahta (s.101)	sahte	a-e
hövselesiz+em (s.102)	havsalsız+ım	ö-a
elâgedar (s.102)	alâkadar	e-a
mehkemeye (s.102)	mahkemeye	e-a
rehmetliye (s.104)	rahmetliye	e-a
zarafat (s.107)	zerafet	a-e
müveffeg (s.108)	muvaffak	ü-a, e-a
gismet (s.110)	kısmet	i-ı
ölkemize (s.111)	ülkemize	ö-ü
herclerin (s.111)	harçların	e-a
teleffüzü (s.113)	telaffuzu	e-a
vetendaş (s.114)	vatandaş	e-a

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Ünlü Değişimi
elave (s.121)	ilave	e-i
beht (s.131)	baht	e-a
eziz (s.131)	aziz	e-a
heyirliye (s.131)	hayırlıya	e-a
zeif (s.132)	zayıf	e-a, i-ı
ehtiyat (s.135)	ihtiyat	e-i
müselmanın (s.141)	müslümanın	e-ü
dövründe (s.190)	devrinde	ö-e
üfug+e (s.195)	ufuk+a	ü-u
gebul (s.197)	kabul	e-a
serf et- (s.204)	sarf et-	e-a
geti (s.205)	katı	e-a
bedbehtlik (s.214)	bedbahtlık	e-a, i-ı
eskerlikde (s.27)	askerlikte	e-a

Azerbaycan Türkçesiyle yazılan “Cepheden Cepheye” romanındaki bazı kelimelerin Türkçedeki karşılıklarını ve ünlü değişimlerini vermeye çalıştık. Ünlü değişimleri noktasında ulaştığımız sonuçları maddeler halinde şöyle ifade edelim:

1.Görüldüğü gibi, en çok ünlü değişimi “ e-a “ veya “a-e “ şeklinde görülmüştür.

2.Kelimelerin çoğunda ünlü uyumları hakimdir.

3.Köken bakımından Arapça olan kelimelerde “e” ünlüsü “i” ünlüsüne dönüşmüştür. “*ehtiyat* > *ihtiyat*” gibi.

4.İlk hecesinde “e” ünlüsü bulunan bazı kelimeler, Azerbaycan Türkçesinde “ö” ünlüsüne dönüşmüştür. “*dövlət, dövr, zövg*” gibi.

5.Azerbaycan Türkçesinde Arapça ve Farsçadan kelimeler alınmış olmakla birlikte, bu kelimeler ünlü değişimine uğramıştır.

1.1.2.Ünsüzler

Azerbaycan Türkçesinde ünsüzler hakkında bilgi verelim:

Azerbaycan Türkçesinde yirmi üç ünsüz (b, c, ç, d, f, g, ğ, h, ħ, j, k, ğ, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z) vardır. Azerbaycan Türkçesinin Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklılık gösteren ünsüzleri, gırtlaktan hırıltılı olarak kullanılan ħ, ğ ünsüzleridir.²

Ünsüzlerin kullanımında Türkiye Türkçesinden farklılık gösteren en önemli özellik, kelime sonlarında “b, c, d, g” yumuşak ünsüzlerinin kullanılabilmesidir.

sah-la-y-ıb (s.62) /Cepheden Cepheye rıza gös-ter-ip (s.55)/Sultanı Öldürmek

ver-ib (s.99)/Cepheden Cepheye kulak kes-il-ip (s.19)/Sultanı Öldürmek

Ünsüzler içinde sadece x ve ğ sesleri Türkiye Türkçesinden farklıdır. x ünsüzü gırtlaktan çıkan hırıltılı ħ’dır. Sadece kalın ünlülerin yanında bulunan ğ, bizimkinden daha belirgin ve daha baskılı olarak telaffuz edilir. Türkiye Türkçesinde ince ünlülerin yanında kullanılan ğ ise Azerbaycan Türkçesinde daima y’dır (Buran-Alkaya, 2004:48).

Türkiye Türkçesinde ünsüzler hakkında bilgi verelim:

Ünsüzler, oluşumları esnasında, bir engele takılarak sedalarını sürtünme ya da çarpmadan alan seslerdir. Türkçede 21 ünsüz harfine karşılık daha fazla sayıda ünsüz ses vardır. Bu sayı, ölçünlü Türkçe için en az 23’tür. Ünlüler ile ünsüzler arasında yarı ünlüler bulunur (Eker, 2011:262).

² Doğan, Levent, *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Kriter Yayınları, İstanbul 2010.

Bir sözcükte yer alan sesler;

söz başı (initial)

söz içi (medial)

söz sonu (final)

olmak üzere, üç durumda bulunabilir. Her üç durum, ayrı seslik gelişim ortamları sağlar (Eker, 2011:263).

Ünsüzler, dört temel fizyolojik ölçüte göre birbirinden ayrılır:

- Oluşum (boğumlanma) noktası
- Ses tellerinin durumu
- Hava akımının durumu (süreklilik-süreksizlik)
- Ağız-geniz karşıtlığı

Bu ölçütlerden her biri, ünsüzlerin bir niteliğini gösterir. Dört ölçütün ortaklaşa bulunduğu ancak tek ünsüz vardır (Eker, 2011:263). İki ünsüzün yukarıdaki ölçütlerden ancak üçü ortak olabilir.

Örneğin /f/ ve /v/ oluşum noktalarına göre diş-dudak, hava akımının durumuna göre sürekli, ağız-geniz karşıtlığına göre ise, ağız ünsüzleridir. /f/ ve /v/ yi ayıran, ses tellerinin titreşip titreşmemesidir. Bir başka deyişle /f/ yi, /v/ den ayıran özellik, /f/ nin oluşumunda ses telinin titreşmemesidir (Eker, 2011:263).

1)Oluşum Noktası

Oluşum noktası, ünsüzün boğumlandığı; hava akımının engellendiği yerdir. Türkçede ünlüler, ağız içindeki şu noktalardan birinde oluşur (Eker, 2011:263).

Çift dudak (alt ve üst dudakların birbirine değdiği nokta)	b p m *w
Diş-dudak (üst ön dişlerin alt dudağa değdiği nokta)	f v
Diş (dil ucunun diş arkasına temas ettiği nokta)	d n s t z

Diş eti-damak (dil ucunun, diş etine temas ettiği nokta)	c ç j ş
Ön damak (dil ortasının, yumuşak ön damağa temas ettiği nokta)	g k l r y
Art damak (dil arkasının, yumuşak art damağa temas ettiği nokta)	ğ ğ x q ñ
Gırtlak (ses tellerinin arası)	h

Tabloda gösterilmemekle birlikte Türkçede nadir bir birleşme sesi olarak genizsileşmiş v'ye de rastlanır (Eker, 2011:264).

Ayrıca, /ğ, ñ, x/ ünsüzlerinin ön ve art ünlülerle kullanılan alt ses birimleri vardır. Yani *yağ* sözcüğündeki *ğ* ile, *iğ* sözcüğündeki *ğ* aynı değildir (Eker, 2011:264).

Yarı ünlü *ğ*, söyleyişte düşerek, kendisinden önceki ünlünün uzamasına neden olur. *ğ*, kimi durumlarda söyleyişte, y'ye; kimi ağızlarda ise g'ye ve *ğ*'ya gelişir: değirmen [deyirmen] gibi (Eker, 2011:264). Ancak yazıda gösterilen *ğ*'nin söylenmediği savı yaygındır: soğuk [souk] vb. Sorunun kesin cevabının bulunması için laboratuvar ortamında inceleme gerekmektedir.

2) Ses Tellerinin Titreşip Titreşmemesi

Ünsüzlerin oluşumunda ses tellerinin titreşmesi ya da titreşmemesi belirleyici bir rol oynar. (Eker, 2011:264) Sedalarının ses tellerinin titreşmesinden alan ünsüzlere ötümlü (sedalı/titreşimli/tonlu/yumuşak) ünsüzler; ses tellerinin titreşmediği ünsüzlere ise (sedasız/titreşimsiz/tonsuz/sert) ünsüzler adı verilir (Eker, 2011:264).

Türkçede /ç, f, h, k, p, q, s, ş, t/ ötümsüz, diğer ünsüzler ötümlüdür. Ötümlü sesler, havanın nefes borusundan veya ses telleri arasından geçmeye zorlanmasıyla gırtlakta oluşur.

3) Süreklilik ya da Süreksizlik

Hava akımının önündeki engele çarparak onu aşmasıyla oluşan ünsüzlerin bir bölümünde engel tamdır, hava akımı ancak bir patlama ile sese dönüşür (Eker, 2011:265).

Patlama, ses yolunun son bölümünün kapatılması ve içeride oluşan basınçlı havanın aniden serbest bırakılmasıyla ortaya çıkar. Bu ünsüzlere süresiz (= patlayıcı) ünsüzler adı verilir /b,c, ç, d, g, ğ, k, q, p, t/. Bir bölüm ünsüzün oluşması esnasında ise, hava için bir geçit bulunur. Bu geçit dar olursa sızıcı sürekli ünsüzler yani /f, ğ, h, x, j, s, ş, v, z/ oluşur. Geçit, daha geniş ise, akıcı sürekli ünsüzler /l, m, n, ñ, r,y/ ortaya çıkar (Eker, 2011:265).

4) Ağız ya da Geniz Ünsüzü Olması

/m, n, ñ/ ünsüzlerinin oluşumu sırasında, yumuşak damak aşağı indiği için, hava, geniz yoluyla da çıkar (Eker, 2011:265). Diğer ünsüzlerde ise havanın çıkış yeri ağızdır. Bu nedenle üç sese geniz ünsüzleri, diğer ünsüzlere ise ağız ünsüzleri adı verilir.

Geniz ünsüzlerinden /n/; /g/ ve /k/ ünsüzlerinden önce / ñ/ olarak telâffuz edilir:

bengi [beñgi]	tank [tañq]
denge [deñge]	manga [mañga]
Ankara [Añkara]	yenge [yeñge]

Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki ünsüzlerle ilgili özellikler, söz konusu romanlardan örnekler verilerek açıklanacaktır.

1.1.2.1. Ünsüzlerle İlgili Özellikler

Azerbaycan Türkçesinde ünsüzlerin özellikleri hakkında bilgi verelim:

1.Kelime başındaki bütün kalın k sesleri, Azerbaycan Türkçesinde g olur: gara, galın, gardaş, gız. Rusçadan alınan kelimeler bu kuralın dışındadır: kolxoz, komsomol, kafedra (kürsü) (Buran ve Alkaya, 2004:48).

“*Cepheden Cepheye*” romanından örnekler:

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
gatarlara (s.5)	katarlar

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
galmış (s.6)	kalmış
geder (s.7)	kadar
gapanlığı (s.7)	kapanlık
gorhursansa (s.7)	korkuyorsan
genetdir (s.9)	kenetdir
gabağına (s.9)	kabağına

2.Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki bütün kalın k sesleri de g olur: torpag, uzag, olarag, aldığ, alacag. Ancak g ile yazılan bu tür kelimeler telâffuzda x'dir: torpax, uzax, olarax, aldix, alacax (Buran ve Alkaya, 2004:48).

“*Cepheden Cepheye*” romanından örnekler:

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
xestedir (s.11)	hastadır
baxmamag (s.12)	bakmamak
gorxurdu (s.13)	korkuyordu
çixmag (s.13)	çıkmaq
saxlamag (s.13)	saklamak
axtarırdı (s.14)	aktarırdı
arxası (s.15)	arkası
çoxdan (s.16)	çoktan
xeberi (s.19)	haberi

Azerbaycan Türkçesinde “h” ile okunan kelimeler aslında “g” ile yazılır. Türkiye Türkçesinde ise, “h” ünsüzüyle yazılıp okunan kelimeler Azerbaycan Türkçesinde “x” ile yazılır.

3.Kelime sonunda bulunan k sesi, iki ünlü arasında kalın y’ye; kalın g ise ğ’ye döner: direk-direye, çiçek-çiçeyi, bayrag-bayrağa (Buran ve Alkaya, 2004:48).

“*Cepheden Cepheye*” romanından örnekler:

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
axtarmağa	aktarmaya

4.Türkiye Türkçesinde d ve t ile başlayabilen ekler, Azerbaycan Türkçesinde sadece d’lidir: atdır, atdan, gelmişdi, yokdur (Buran ve Alkaya, 2004:48).

“*Cepheden Cepheye*” romanından örnekler:

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
çatdı (s.30)	çattı
çekdi (s.31)	çekti
etdiyi (s.31)	ettiği

5.Kelime ortasında birbirini takip eden iki tonsuz ünsüzden ikincisi tonlu söylenir: sekiz yazılır, sekgiz okunur; defter yazılır, defder okunur; seçki yazılır, seçgi okunur (Buran ve Alkaya, 2004:48).

6.Kelime sonunda b, c, d, g sesleri bulunabilir. Bu durum Arapça ve Farsça kelimelerde olduğu gibi bazı Türkçe kelimelerin sonunda da olabilir: kitab, elac (ilaç), megsed, kend, reng, alıb, durub, dörd, süd ac (Buran ve Alkaya, 2004:48).

“*Cepheden Cepheye*” romanından örnekler:

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
baxıb (s.34)	bakıp
arvad (s.35)	avrat

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
salıb (s.35)	salıp
daşımag (s.37)	taşımak
yumrug (s.38)	yumruk
ayag (s.39)	ayak
sahib (s.45)	sahip

7.Kelime başındaki y'ler Azerbaycan Türkçesinde bulunmaz; y'den sonraki ı ise çok defa i'ye döner: il (yıl), ıldırım (yıldırım), ilan (yılan), ulduz (yıldız), uca (yüce) (Buran ve Alkaya, 2004:48).

8.Bazı ön ses b'ler m'dir: men (ben), min (bin), muna (buna), moynuz (boynuz) (Buran ve Alkaya, 2004:49).

9. Türkiye Türkçesinde bazı kelimelerin ön sesindeki p- Azerbaycan Türkçesinde b- olur. piş- (biş-), parmak (barmag), pars (bars). Bazı kelimelerin de Türkiye Türkçesindeki ön ses b- Azerbaycan Türkçesinde p- olur. bez (pez), balçık (palçığ) (Buran ve Alkaya, 2004:49).

Türkiye Türkçesinde ünsüzler hakkında bilgi verelim:

1.Söz başında /c, f, ğ, h, j, l, m, n, ñ, p, r, ş, v, z/ ünsüzleri bulunmaz. Modern Türkiye Türkçesinde sayılı örneklerin (özellikle yansımalar) dışında, sözcükler bu ünsüzlerle başlamaz. İstisnaların büyük bir bölümü ikincildir: kanı > hani, kangı > hangi vb. Türkçede ğ ile başlayan hiçbir sözcük yoktur (Eker, 2011:277).

2.Söz sonunda /b, c, d, ğ (art damak), g (ön damak)/ ünsüzleri bulunmaz. yad 'yabancı', ad 'isim', od 'ateş'; sac 'plaka hâlinde metal', yed- 'yedeğinde götürmek' sözcükleri bu kuralın dışındadır. Söz sonunda / b, c, d, g / bulunan sözcükler yabancı kökenlidir (Eker, 2011:278).

3.İkiz ünsüz (geminate) sözcük kökünde aynı ünsüzün yan yana bulunmasıdır. Türkçede, vurgulanmaya veya tarihsel seslik gelişimlere dayalı assı 'yarar', anne,

elli vb. birkaç örneğin dışında, sözcük kökünde ikiz ünsüz bulunmaz (Eker, 2011:279).

4.ST dışındaki ünsüz çiftlerinin ilk ünsüzleri /l, r, n/ ünsüzlerinden biridir. (Eker, 2011:281) Yabancı dillerden alınan sözcüklerle, söz sonunda bulunabilen ünsüz çiftlerinin sayısı artmıştır (Eker, 2011:281):

alya-ns

diza-yn

fi-lm ...

“Sultanı Öldürmek” romanından örnekler verelim:

renk+siz (s.2)

“-NK” ünsüz çifti Türkçede bulunmaktadır.

aks+i+n+e (s.2)

Yukarıdaki kelimedeki “-KS” ünsüz çifti Türkçede bulunmamaktadır.

usanç (s.8)

“-NÇ” ünsüz çifti Türkçede bulunmaktadır.

semt (s.9)

“-MT” ünsüz çifti Türkçede bulunmamaktadır.

genç (s.12)

“-NÇ” ünsüz çifti Türkçede bulunmaktadır.

zevk (s.12)

“-VK” ünsüz çifti Türkçede bulunmamaktadır.

bilinç+altımız (s.31)

“-NÇ” ünsüz çifti Türkçede bulunmaktadır.

5. Türkçede ayın ve hemze (kesme) işareti bulunan sözcükler dilimize Arapçadan alınmıştır (Eker, 2011:282). Azerbaycan Türkçesinde de Arapça ve Farsça kelimelerden alınan bazı kelimelerde bu işaretler kullanılmaktadır. “Sultanı Öldürmek” romanında bu tür kelimelere pek rastlanmamaktadır. “Cepheden Cepheye” romanında ise bu tür kelimeleri görebiliyoruz:

te'kid (s.12)

te'sir (s.13)

be'zileri (s.13)

me'sum (s.21)

sur'etini (s.36)

şö'besine (s.42)

sun'i (s.45)

me'nalı (s.51)

me'lumatı (s.66)

ye'ni (s.73)

6. Sözcük kökünde ya da hece sonunda yan yana üç ünsüz bulunmaz.

Sayısı çok az olan bu tür sözcükler yabancı kökenlidir.

kontr

sfenks

1.1.2.2. Ünsüz Uyumu

Azerbaycan Türkçesinde ünsüz uyumu sağlam değildir. Kelime içerisinde ve eklerin eklenmesi sırasında ünsüzler tonluluk tonsuzluk bakımından Türkiye Türkçesinde uyum gösterirken, bu uyum Azerbaycan Türkçesinde bozulur (Ercilasun, 2007: 178). Özellikle ç'li ve d'li ünsüzlerle başlayan eklerin uyuma girmediği dikkat çeker: bö-

yükcä “çok büyük; biraz büyük”, guşcuğaz “kuşcağız”, ağac**da**, iş**dän**, täkcä “yalnız”, satğın “hain, namert, alçak”.

Kelime içerisinde ve eklenme sırasında kullanılan ünsüzlerin tonluluk-tonsuzluk bakımından gösterdiği uyumdur. Azerbaycan Türkçesinde ünsüz uyumu Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sağlam değildir.

Azerbaycan Türkçesinde bildirme eki (-dİr), bulunma hali eki (-dA) ayrılma hali eki (-dAn), görülen geçmiş zaman eki (-dİ), zarf-fiil eki –İb gibi ekler tek şekilli olduğu için bu uyum bozulur (Buran ve Alkaya, 2004:49).

“Cepheden Cepheye” romanından ünsüz uyumu ile ilgili örnekler verelim:

gizletmiş**dir** (s.3)

oynamış**dı** (s.4)

çek**di** (s.4)

galmış**dı** (s.5)

parçalamış**dı** (s.5)

baxış**da** (s.5)

keç**diler** (s.5)

çalış**dı** (s.5)

gecik**dim** (s.6)

hiss et**di** (s.6)

olmuş**du** (s.7)

yapmış**dı** (s.7)

get**diler** (s.7)

aş**dı** (s.8)

soruş**du** (s.9)

islat**dı** (s.9)

galx**dı** (s.9)

deyiş**di** (s.9)

bax**dı** (s.9)

kes**diyini** (s.9)

çekilmiş**di** (s.10)

çapılmış**dı**(s.12)

gelmiş**di** (s.12)

demiş**di** (s.129)

gaç**dı** (s.14)

çağır**tırdım** (s.15)

mekteb**de** (s.16)

hazırlaş**dığı** (s.17)

sığış**dırabilirdi** (s.20)

uzat**dı** (s.21)

axış**dı** (s.22)

gucaklaş**dılar** (s.23)

gımış**dı** (s.23)

düşecek**diler** (s.24)

et**diler** (s.25)

ağırlaş**dı** (s.26)

razılaş**dı** (s.30)

çixmiş**di** (s.30)

planlaş**dırıldı** (s.32)

başlamış**dılar** (s.35)

uzag**da** (s.35)

almış**dılar** (s.37)

teeccüblenmiş**diler** (s.37)

garişmiş**di** (s.45)

atılmış**di** (s.46)

togguş**dular** (s.46)

gısdı**ğ**ça (s.47)

cinayet**de** (s.48)

dart**dı** (s.51)

yetiş**diler** (s.51)

yaxınlaş**dı** (s.51)

çek**di** (s.51)

işlet**di**yi (s.54)

oyat**dı** (s.55)

ciddileş**di** (s.59)

görüştü**yü** (s.59)

çaş**dı**rılmış (s.60)

düş**dü** (s.62)

salmış**dılar** (s.64)

Dilimizde sert ünsüzle biten kelimeler sert ünsüzle başlayan ekler alır: *aç-tı, aş-çı, bak-tım, bas-kı, çiçek-ten, düş-kün, geç-tim, ipek-çi, seç-kin, seç-ti, süt-çü* vb. Yumuşak ünsüzle biten kelimeler ise yumuşak ünsüzle başlayan ekler alır: *al-dı, an-dı, bil-gi, del-gi, göz-cü, ver-di, yol-da* vb. (TDK)

“Sultanı Öldürmek” romanından ünsüz uyumu ile ilgili örnekler verelim:

silinmemiş**ti** (s.1)

beklemiş**tim** (s.2)

atılmış**ti** (s.2)

anlatacak**ti** (s.3)

seç**tim** (s.5)

çık**ti** (s.6)

çok**tan** (s.7)

çalış**tim** (s.9)

reddetmiş**tim** (s.10)

kaybetmiş**tim** (s.10)

yok**tu** (s.11)

çağırış**tıran** (s.12)

dayamış**tim** (s.12)

keskinleşmiş**ti** (s.12)

öğrenecek**ti** (s.12)

soğuk**tu** (s.13)

vazgeçmiş**ti** (s.13)

belirtmiş**ti** (s.14)

- fark **ettim** (s.16)
- oluşturmuş**tu** (s.18)
- gerçekleş**tirdiğim** (s.19)
- kapatt**ım** (s.19)
- yönelecek**ken** (s.20)
- ört**tüm** (s.21)
- bırakt**ığı** (s.21)
- gümü**şten** (s.22)
- bast**ım** (s.23)
- yapacakt**ı** (s.23)
- çıkarmış**tı** (s.25)
- göz atmakt**ı** (s.25)
- düşünmek**ten** (s.26)
- alt**taki** (s.27)
- gösterecek**ti** (s.28)
- boğazladık**tan** (s.30)
- hafif**çe** (s.31)
- zorlaşt**ırmak** (s.31)
- sustuk**ça** (s.31)
- ışık**ta** (s.32)
- yok**tur** (s.33)
- uzaklaşt**ırdım** (s.33)

binecektim (s.35)

çoktan (s.36)

hınçtan (s.39)

kitapçıda (s.39)

tüfekte (s.39)

takıldı (s.38)

yıl**da** (s.39)

dokun**du** (s.40)

sözcü**ğün** (s.41)

yayı**ldı** (s.43)

konuş**kan** (s.43)

kald**ım** (s.44)

binmiş**ti** (s.45)

tuhaft**ı** (s.43)

yanı**ndaki** (s.46)

savuş**turmuş**tum (s.47)

okul**dan** (s.47)

sild**im** (s.47)

üzerin**de** (s.47)

genç**ten** (s.47)

ihtimal**di** (s.49)

giriş**mekte** (s.49)

sebep**ten** (s.49)

oldu (s.50)

çeşitl**endir**di (s.51)

Azerbaycan Türkçesinde, ünsüz uyumu yoktur. Sert ünsüzle biten bir kelimeye ek olarak yumuşak ünsüzle başlayan bir ek gelir. Bu durum da ünsüz uyumunun bozulduğunu bizlere kanıtlar. “Cepheden Cepheye” romanında, ünsüz uyumuna uymayan kelimelere örnekler vererek ünsüz uyumunu vurgulamaya çalıştık. Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesinde ünsüz uyumu yoktur.

Türkiye Türkçesinde ise, ünsüz uyumu vardır. Sert ünsüzle biten kelimelere yine aynı şekilde devam eden sert ünsüzle başlayan bir ek gelir. Yumuşak ünsüzle biten bir kelimeye yine aynı şekilde devam eden yumuşak ünsüzle başlayan bir ek gelir. Bu durum da Türkiye Türkçesinde ünsüz uyumunun var olduğunu bizlere kanıtlar. “Sultanı Öldürmek” romanında, ünsüz uyumuyla ilgili kelimelere örnekler vererek ünsüz uyumunu vurgulamaya çalıştık. Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde ünsüz uyumu vardır. Ancak bazı durumlarda yahut bazı eklerde, Türkiye Türkçesinde var olan ünsüz uyumunun bozulduğu görülmektedir. Kısaca bu noktaya değinelim:

Türkçe ünlü uyumlarının yanında ünsüz uyumlarıyla da dikkat çekmektedir (Efendioğlu ve İşcan, 2010: 121-143). Şöyle ki Türkçede sert (titreşimsiz/tonsuz) ünsüzlerden sonra sert; yumuşak (titreşimli/tonlu) ünsüzlerden sonra yumuşak ünsüzler gelmektedir. Bu uyum ünsüzle başlayan ekler için önemlidir, bu yüzden birçok ekin yumuşak ve sert ünsüzlü iki şekli vardır:

(+da,+de,+ta,+te / +dır,+dir,+tır,+tir / +ca,+ce,+ça,+çe / +gın,+gin,+kın,+kin) gibi.

Ünsüz uyumunu bozan ekler genelde sert karşılığı olmayan ünsüzlerle başlayan eklerdir. Bu ünsüzler güçlü titreşime sahiptirler ve sert karşılıkları yoktur. Bunlar: l, m, n, r, y ünsüzleridir. Dikkat edilirse geriye kalan ünsüzlerin hepsinin yumuşak ve sert karşılıkları bulunmaktadır: (b-p), (c-ç), (d-t), (g-k), (ğ-h), (j-ş) (v-f), (z-s). Karşılığı bulunan ünsüzler dilimizde 8 çifttir ve toplam 16 harf ile alfabe de temsil edilir. Karşılığı bulunmayan ünsüzler ise 5 harftir. Yani ek “l, m, n, r, y” ünsüzlerinden biriyle başlıyor ve sert ünsüzle bitmiş bir kelimeye ulanıyorsa uyumu bozmaktadır (ör. sokak+lar, tat+lı, bak-mış, yap-ma-, sor-malı) gibi. Yine sürekli sert ünsüzlerden (s) ünsüzüyle başlayan ekler de uyumu bozabilmektedir (Ör. tuz+suz, sakal+sız, uy+sal, bil-se) gibi. Ayrıca bazı işlek olmayan eklerin önündeki süreksiz sert ünsüzler de uyumu bozabilmektedir (Ör. cıvıl+tı, şangır+tı, hay+kır-, süm+kür-, sallan-tı, bulan-tı, kay-pak) gibi. Son olarak ünsüz uyumlarının kelime içinde de var olduğunu belirtelim (yenge, gündüz, eski, başka, yufka vb.) Ancak ünsüz uyumları Türkçede ünlü uyumları kadar sağlam ve istikrarlı değildir.

“Sultanı Öldürmek” romanından ünsüz uyumuna uymayan kelimelere örnekler vereyim:

dikkatle (s.348)

niyetli (s.351)

amaçları (s.355)

kehanetler (s.355)

tathı (s.357)

tırnaklarına (s.358)

anlayamadıkları (s.363)

cinayetle (s.367)

sersemlikle (s.368)

anlayışlı (s.370)

atlamış (s.370)

yakışıklı (s.372)

seslendi (s.374)

açıklamaya (s.375)

hatları (s.375)

suçluymuş (s.375)

saklamıştı (s.376)

kaplı (s.380)

saçlarını (s.384)

ağaçlıklı (s.387)

kâğıtların (s.387)

açıklık+ı (s.387)

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesinde de bazı durumlarda ünsüz uyumu bozulabilmektedir. “Sultanı öldürmek” romanında bu tür kelimelere örnekler vermeye çalıştık. Sert ünsüzlerle biten bazı kelimeler kendilerinden sonra yumuşak ünsüzle başlayan bir ek alabilmektedir. Bu durum da Türkiye Türkçesinde ünsüz uyumunun bazı durumlarda az da olsa bozulabileceğini göstermiştir.

1.1.2.3. Ünsüz Değişmeleri

Ünsüz olayları, Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki ünsüz özelliklerini anlatarak mukayese edelim:

1. Ünsüzlerin kullanımında Türkiye Türkçesinden farklılık gösteren en önemli özellik, kelime sonlarında “b, c, d, g” yumuşak ünsüzlerinin kullanılabilmesidir.³

³ Doğan, Levent, *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, Kriter Yayınları, İstanbul 2010.

2.Kelime başında “h” ünsüzünün türemesi Azerbaycan Türkçesine ait karakteristik özelliklerden biridir.

3.Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesi edebi dilinde kelime başında “y-“ ünsüzünün düştüğü görülmektedir.

4.Azerbaycan Türkçesinde görülen diğer önemli ünsüz değişimleri ise şunlardır (Doğan, 2010:6): Kelime içinde ve sonunda asli şekilleri g’li olan pek çok kelime Azerbaycan Türkçesinde y ile kullanılır.

m-/b-:

5.Azerbaycan Türkçesinde –n ünsüzünün etkisiyle Türkiye Türkçesindeki kelime başı “b” sesi yerine “m” kullanılmıştır (Doğan, 2010:6).

-ğ (-ğ) < -k:

6.Türkiye Türkçesinde kalın sıralı kelimelerin başında ve sonunda yer alan “k” ünsüzü, Azerbaycan Türkçesinde “ğ” şeklinde kullanılmaktadır (Doğan, 2010:6).

d-< t- / -d- <-t- :

Eski Türkçede “t” ile ifade edilen birçok kelime Azerbaycan Türkçesinde de, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “d” li şekilleriyle kullanılmaktadır (Doğan, 2010:7).

p- / b-:

b- /p-:

-y- / -v-:

7.Öbür gruplara bakarak, kelime başlarında d-, g- gibi ötümlü ünsüzlere daha çok rastlanması. ⁴

8.Fiil köklerindeki t’nin iki ünlü arasında –d- olması.

⁴ Gülensoy, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.

9.**Bolmak** fiilinin, başında bulunan **b**'nin düşmesiyle **ol-** şeklini alması, buna karşılık **urmak** fiilinin başına bir **v** gelmesi, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde **vurmak** olması gibi.

10.k- > ğ-

Kelime başındaki kalın k- sesleri Azerbaycan Türkçesinde ğ- olur: kara > ğara, kadın > ğadın, kuzu > ğuzu, koyun > ğoyun, kaz > ğaz, kız > ğız, kardeş > ğardaş, kuş > ğuş, kork- > ğorx-⁵

11. Kelime içindeki k sesleri Azerbaycan Türkçesinde çoğunlukla x olmuştur: yakın > yaxın, korkmak > ğorxmaq, akşam > axşam, oku- > oxu-, dokun- > toxun-, uyku > yuxu, arka > arxa. Tek heceli kelimelerin sonunda da aynı değişme görülür: bak- > bax-, ak- > ax-, çok > çox (Ercilasun, 2007:182).

12.İkizleşme

dokuz > doĝguz, sakız > saĝĝız, sekiz > säkkiz, toka > toĝĝa, topuz > topuz, tokuş- > toĝĝuş-, yedi > yeddi, adım > addım (Ercilasun, 2007:182).

Ünsüz değişmelerini, “Cepheden Cepheye” romanı üzerinden karşılaştırdık. Azerbaycan Türkçesi ile yazılan “Cepheden Cepheye” romanından ünsüz değişikliğine uğramış olan kelimeleri bularak Türkiye Türkçesindeki karşılığı verdik. Böylelikle hem Azerbaycan Türkçesinin hem de Türkiye Türkçesinin ünsüz değişmelerini ortaya çıkarılmış olduk.

⁵ Ercilasun, Ahmet Bican, (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

Azerbaycan Türkçesiyle yazılan “Cepheden Cepheye” romanından ünsüz değişimleri ile ilgili örnekler ve Türkçe karşılıkları şöyledir:

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Ünsüz Değişimi
ğaranlığa (s.3)	karanlığa	k- ğ
ğalmış (s.3)	kalmış	k-ğ
mügeddes (s.4)	mukaddes	g-k
gehremen (s.4)	kahraman	g-k
ğızlar (s.4)	kızlar	k-ğ
ürekləri (s.4)	yürekləri	y düşmesi
ğulağlarında (s.4)	kulaklarında	k- ğ
yaħın (s.4)	yakın	ħ-k
ğorhutmağ (s.5)	korkutmak	ğ-k, ħ-k
ayağ (s.5)	ayak	ğ-k
ğuvvet (s.5)	kuvvet	ğ-k
ğaranlığda (s.6)	karanlıkta	ğ-k
yoħlamağ (s.7)	yoklamak	ħ-k, ğ-k
çıħarmağa (s.8)	çıkarmağa	ħ-k
cebhede (s.8)	cephede	b-p
ğoyub (s.11)	koyup	ğ-k
atılmağ (s.11)	atılmak	ğ-k
ğulluğlarında (s.12)	kulluklarında	ğ-k
addımlığda (s.14)	adımlıkta	ünsüz ikizleşmesi

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Ünsüz Değişimi
ğaldırmadı (s.15)	kaldırmadı	ğ-k
ğorħudan (s.15)	korkudan	ğ-k, ħ-k
mektebde (s.16)	mektepte	b-p
yaħasından (s.18)	yakasından	ħ-k
arvad (s.19)	avrat	yer değiştirme
derk etdi (s.21)	terk etti	t-d
barmağları (s.22)	parmakları	b-p
arħadan (s.22)	arkadan	ħ-k
kimi (s.23)	gibi	k-g
vaħt (s.25)	vakt	ħ-k
degigelerde (s.25)	dakikalarda	g-k
oħşadı (s.25)	okşadı	ħ-k
ęucaęlayırsan (s.25)	kucaklıyorsun	ğ-k
veziyyeti (s.26)	vaziyeti	ünsüz ikizleşmesi
geder (s.30)	kadar	g-k
ęazanırım (s.31)	kazanırım	ğ-k
cemiyyetlere (s.34)	cemiyetlere	ünsüz ikizleşmesi
yaħasından (s.36)	yakasından	ħ-k
ğaldırdı (s.36)	kaldırdı	ğ-k
ęapıda (s.36)	kapıda	ğ-k
yumruğ (s.38)	yumruk	ğ-k

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Ünsüz Değişimi
gesebesine (s.38)	kasabasına	g-k
işığlandırdı (s.38)	ışıklandırdı	ğ-k
toppuz (s.39)	topuz	ünsüz ikizleşmesi
yohlamada (s.39)	yoklamada	h-k
emeliyyat (s.41)	ameliyat	ünsüz ikizleşmesi
bañışlarını (s.59)	bakışlarını	h-k
şübhelerini (s.60)	şüphelerini	b-p
doğğuzdan (s.63)	dokuzdan	ğ-k, ikizleşme
soyuğ (s.63)	soğuk	ğ-k
buludların (s.63)	bulutların	d-t
giymetli (s.66)	kıymetli	g-k
mesuliyete (s.72)	mesuliyete	ikizleşme
amma (s.74)	ama	ikizleşme
gelbinin (s.77)	kalbinin	g-k
hegiyetden (s.79)	hakikatden	g-k
artığ (s.89)	artık	ğ-k

“Cepheden Cepheye” romanında incelediğimiz kelimelere baktığımızda, Ünsüz değişimlerinde çoğunlukla k-h, k-g, k-ğ değişimlerini görüyoruz. Romanın son kısımlarına doğru aynı şekildeki ünsüz değişimlerine rastladığımız için bu kelimeleri vermekle yetindik.

İKİNCİ BÖLÜM

2.Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Şekil Bilgisi Açısından Karşılaştırılması

2.1.Çekim Ekleri

2.1.1.İsim çekim ekleri

2.1.1.1.Çokluk eki

Azerbaycan Türkçesinde çokluk eki **+IAr**'dir; kalınlık incelik uyumuna uyar.⁶ Türkiye Türkçesinde çokluk eki **+IAr**'dir. Hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde çokluk eki **+IAr**'dir.

Çokluk ekine “Cepheden Cepheye” ve “Sultanı Öldürmek” romanlarından örnekler verelim:

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
iş+ ler +i+n (s.35)	kötü+lük+ ler +i (s.23)
göz+ ler +i+n+i (s.36)	iz+ ler +i+n+i (s.24)
ev+ ler +i+n+de (s.38)	çubuk+ lar (s.39)
adam+ lar +la (s.40)	tarih+çi+ ler (s.40)
delil+ ler (s.43)	tez+ ler (s.42)
cib+ ler +i+n+e (s.45)	genç+ ler +e (s.45)
dodağ+ lar +i+n+da (s.47)	yol+cu+ lar +ı (s.47)
şekil+ ler +i (s.52)	ağır+lık+ lar +dan (s.54)
hiss+ ler (s.60)	acı+ lar +ı+nı+ı (s.56)

⁶ Ercilasun, Ahmet Bican, (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

2.1.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, ismin karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve isimler ile isimler arasında bağlantı kuran eklerdir.⁷

Azerbaycan Türkçesinde:

Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri, ünlü ile biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle bitenlere ise araya bir **-I-** / **-U-** bağlayıcı ünlüsü alarak eklenir. Teklik 3. şahıs iyelik eki ise ünsüzle biten isimlerden sonra **+I** / **+U**; ünlü ile bitenlerden sonra ise **+sI**, **+sU** şeklindedir.

teklik 1. şahıs : $+(I)m / (U)m$

çokluk 1. şahıs : $+(I)mIz / (U)mUz$

teklik 2. şahıs : $+(I)n / (U)n$

çokluk 2. şahıs : $+(I)nIz / (U)nUz$

teklik 3. şahıs : $+I / U, +sI / +sU$

çokluk 1. şahıs : $+lArI$

Türkiye Türkçesinde:

Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri, ünlü ile biten isimlere doğrudan doğruya, ünsüzle bitenlere ise araya bir **-I-** / **-U-** bağlayıcı ünlüsü alarak eklenir. Teklik 3. şahıs iyelik eki ise ünsüzle biten isimlerden sonra **+I** / **+U**; ünlü ile bitenlerden sonra ise **+sI**, **+sU** şeklindedir.

teklik 1. şahıs : $+(I)m / (U)m$

çokluk 1. şahıs : $+(I)mIz / (U)mUz$

2. şahıs : $+(I)n / (U)n$

2. şahıs : $+(I)nIz / (U)nUz$

3. şahıs : $+I / +U, +sI / +sU$

3. şahıs : $+lArI$

İyelik ekleri, hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde aynıdır. Herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Azerbaycan Türkçesi için “Cephe-den Cepheye” romanından, Türkiye Türkçesi için “Sultanı Öldürmek” romanından kelime örneklerini ele alarak çekimleyelim:

⁷ Ercilasun, Ahmet Bican, (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

Cepheden Cepheye / “hökümet (s.89) Sultanı Öldürmek / “bakış” (s.22)

hökümet-(i)m	bakış-(i)m
hökümet-(i)n	bakış-(i)n
hökümet-i	bakış-ı
hökümet-(i)miz	bakış-(i)mız
hökümet-(i)niz	bakış-(i)nız
hökümet-leri	bakış-ları

İyelik ekleri, örneklerde de görüldüğü üzere Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde aynıdır. Bu durum, diğer isim çekim eklerinde de aynıdır. Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesine oldukça yakın bir lehçedir. Dil özelliklerinin çok yakın olması, bu durumu bizlere kanıtlar.

Cepheden Cepheye / “megsed” (s.95) Sultanı Öldürmek / “sokak” (s.61)

megsed-(i)m	sokak-(i)m
megsed-(i)n	sokak-(i)n
megsed-i	sokak-(i)
megsed-(i)miz	sokak-(i)mız
megsed-(i)niz	sokak-(i)nız
megsed-leri	sokak-ları

Cepheden Cepheye / “heyet” (s.196) Sultanı Öldürmek / “tanışıklık” (s.211)

heyet-(i)m	tanışıklık-(i)m
heyet-(i)n	tanışıklık-(i)n
heyet-i	tanışıklık-ı
heyet-(i)miz	tanışıklık-(i)miz
heyet-(i)niz	tanışıklık-(i)niz
heyet-leri	tanışıklık-ları

Cepheden Cepheye / “vetendaş” (s.125) Sultanı Öldürmek / “çalışma” (s.76)

vetendaş-(i)m	çalışma-m
vetendaş-(i)n	çalışma-n
vetendaş-ı	çalışma-sı
vetendaş-(i)miz	çalışma-mız
vetendaş-(i)niz	çalışma-nız
vetendaş-ları	çalışma-ları

2.1.1.3.Hâl Ekleri

2.1.1.3.1.Yalın hâl:

Azerbaycan Türkçesinde:

İsmin, cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir kelimeye bağlı olmayan halidir. Bu durumdaki bir isim, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, yalnız çokluk ve iyelik ekleri alabilir. (Ercilasun, 2007:194) Yalın halde olan isim kim?, nâ?, veya hara? “nere” sorularından birine cevap verir. Yalın hal eksizdir (Buran ve Alkaya, 2004:50).

Türkiye Türkçesinde:

İsmin, cümlede anlam ilişkisi yönünden başka bir kelimeye bağlı olmayan yalın halidir. Bu durumdaki bir isim, yalnız çokluk ve iyelik ekleri alabilir (Ercilasun, 2007: 51).

Yalın hal, hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde eksizdir. “Cepheden Cepheye” romanından Azerbaycan Türkçesindeki yalın haldeki sözcüklere, “Sultanı Öldürmek” romanından Türkiye Türkçesindeki yalın haldeki sözcüklere örnekler verelim:

Cepheden Cepheye

söhbət (s.3)

demir (s.3)

mehebbət (s.4)

emelleri (s.4)

hesəbləri (s.4)

ehvalatı (s.4)

zulmet (s.6)

heyecan (s.6)

adət (s.7)

tağeti (s.9)

adam (s.9)

marag (s.10)

izahat (s.12)

ğorxu (s.13)

Sultanı Öldürmek

nefes (s.18)

detayları (s.18)

tüller (s.20)

menekşeler (s.21)

yıllar (s.21)

dudaklar (s.23)

havlu (s.23)

ışık (s.25)

kadınlar (s.27)

hükümdar (s.27)

günler (s.30)

kuşku (s.31)

kar (s.33)

kızlar

Cepheden Cepheye

mehelle (s.13)

behane (s.14)

salamat (s.18)

ayağ (s.19)

arvad (s.22)

zencefil (s.30)

heber (s.37)

addım (s.38)

leke (s.39)

ğazanç (s.42)

heybet (s.43)

delil (s.43)

seherler (s.44)

ğız (s.50)

ressamlar (s.52)

mekteb (s.53)

sözler (s.53)

Sultanı Öldürmek

ekmek (s.35)

trafik (s.37)

arkadaş (s.38)

hikâye(s.41)

kitap (s.42)

tecrübe (s.43)

tartışma (s.47)

kubbeler (s.48)

adamlar (s.49)

savaş (s.50)

dilenci (s.50)

nefes (s.53)

yük (s.53)

insanlar (s.54)

taht (s.59)

rüzgar (s.61)

evlat (s.63)

2.1.1.3.2.İlgi hâli

Azerbaycan Türkçesinde:

İlgi hâli eki, ünsüzle biten isim kök ve gövdelerinden sonra **+In / + Un**; ünlü ile biten isimlerden sonra **+nIn / + nUn** biçimindedir (Ercilasun, 2007:194). İlgi hâlinde olan isim kimin?, nâyin? veya haranın? sorularından birine cevap verir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, iki isim arasındaki ilgi bağı, ilgi hâli eki olmadan da kurulabilir. Bu durumda birinci isim eksiz; ikincisi ise yalnız üçüncü şahıs iyelik eki almıştır.

ğadın paltarı “kadın elbisesi”...

Türkiye Türkçesinde:

İlgi hâli, isim ile başka bir isim arasında sahiplik, ilgi bağı kurma durumudur ve İlgi hâli ekiyle karşılanır. Ek, ünsüzle biten isim, kök ve gövdelerinden sonra **+In** / **+Un**, ünlü ile biten isimlerden sonra ise **+nIn** / **+nUn** biçimindedir.

ev+in penceresi ...

İki isim arasındaki ilgi bağı, ilgi hâli eki olmadan da kurulabilir. Bu durumda birinci isim eksiz; ikincisi ise yalnız üçüncü şahıs iyelik eki almıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi Azerbaycan Türkçesi ile aynı olan bir özelliktir.

ağaç yaprağı ...

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

ana+**nın** (s.31)

kapı+**nın** (s.19)

oğlan+**nın** (s.32)

ev+**in** (s.19)

adam+**ın** (s.36)

avize+**nin** (s.20)

şöbesi+**nin** (s.37)

mutsuzluklar+**ın** (s.23)

ayagğabısı+**nın** (s.39)

elleri+**nin** (s.23)

ğadın+**ın** (s.41)

zemin+**in** (s.24)

mübarize+**nin** (s.41)

boynum+**un** (s.30)

İlgi hâli eki, hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde aynı işlevdedir.

2.1.1.3.3. Yükleme hâli

Azerbaycan Türkçesinde:

Yükleme hâli ekinin ses düzeni, Türkiye Türkçesindekinden biraz farklıdır. Ek, Azerbaycan Türkçesinde ünsüzlerle biten isimlerden sonra, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **+I / +U** şeklindedir.⁸ Ancak ek, ünlüyle biten isimlerden sonra Türkiye Türkçesinde **+yI / +yU** şeklinde eklenirken, Azerbaycan Türkçesinde **+nI / +nU** biçimindedir. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında yükleme hâli eki, Türkiye Türkçesindeki gibi **+yI / +yU** şeklinde kullanılmaktadır. Ancak Azerbaycan Türkçesinde kullanılan edebi dilde bu şekilde kullanılmaz.

Yükleme hâlinde olan isim kimi?, näyi? veya haranı? sorularından birine cevap olur.

lampanı yandırdı “lambayı yaktı”

Ancak, ekin birkaç örnekte, ünlüyle biten isimlere **+nI / +nU** şeklinde değil, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi **+yI / +yU** biçiminde eklendiği görülür.

su+y+u, nä+y+i

Türkiye Türkçesinde:

Yükleme hâli, Türkiye Türkçesinde ya eksiz olarak ya da yalın, çokluk veya iyelik ekleriyle genişletilmiş isimlere **+(y)I / +(y)U** ekleri getirilerek kurulur.

Yükleme hâlinde Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki tek fark,

Türkiye Türkçesinde **+yI / +yU** Azerbaycan Türkçesinde **+nI / +nU**

şeklindedir. Bu özellik haricinde yükleme hâli ekleri aynıdır.

⁸ Ercilasun, Ahmet Bican, (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

*Cepheden Cepheye*şehir+**i** (s.3)ışık+**ı** (s.4)sirr+**i** (s.13)beziler+**i** (s.17)ehvalat+**ı** (s.17)adam+**ı** (s.18)ğız+**ı** (s.21)*“Sultanı Öldürmek”*mektup açacağı+**nı** (s.31)irtibat+**ı** (s.33)leke+**yi** (s.34)parçası+**nı** (s.36)arabalar+**ı** (s.37)gizem+**i** (s.37)tarihçiler+**i** (s.41)*2.1.1.3.4.Yönelme hâli*

Azerbaycan Türkçesinde:

Ünsüzlerden sonra +A; ünlülerden sonra +yA’dır (Buran ve Alkaya, 2004:50).

Türkiye Türkçesinde:

Ek, Türkiye Türkçesinde +(y)A şeklindedir; üçüncü şahıs iyelik eki ile aitlik eki almış isimlere araya zamir n’si olarak eklenir (Ercilasun, 2007: 51).

*Cepheden Cepheye*bağrın+**a** (s.3)başın+**a** (s.4)cebhe+y+**e** (s.5)gerar+**a** (s.5)ev+**e** (s.5)ğatarlar+**a** (s.5)cibin+**e** (s.5)*Sultanı Öldürmek*taksi+(y)**e** (s.43)yemek+**e** (s.45)dünya+(y)**a** (s.45)oğul+u+n+**a** (s.50)gece+(y)**e** (s.51)hava+(y)**a** (s.53)terbiye+(y)**e** (s.58)

Cepheden Cepheye

şehere+e (s.6)

evezine+e (s.6)

men+e (s.7)

terefine+e (s.7)

yoluna+a (s.7)

etrafına+a (s.8)

Sultanı Öldürmek

evime+e (s.61)

karşıma+a (s.62)

mekân+a (s.63)

zemin+i+n+i+n+e (s.64)

avuçlarım+a (s.65)

kız+ı+n+a (s.69)

2.1.1.3.5. Bulunma hâli

Azerbaycan Türkçesinde:

Bulunma eki tek şekilli olup **+dA**'dır (Buran ve Alkaya, 2004:51).

Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde bulunma hâli **+DA** ekinile karşılanır (Ercilasun, 2007:52).

Cepheden Cepheye

yollar+da (s.3)

cebhelerin+de (s.4)

üstün+de (s.4)

şehere+de (s.5)

elin+de (s.5)

birin+de (s.6)

garanlıg+da (s.6)

arxa+da (s.8)

Sultanı Öldürmek

yer+de (s.18)

banyo+da (s.20)

uzak+ta (s.30)

dışın+da (s.30)

altın+da (s.32)

önümüz+de (s.37)

kitapçı+da (s.39)

sapın+da (s.39)

<i>Cepheden Cepheye</i>	<i>Sultanı Öldürmek</i>
aşağı+ da (s.11)	yerin+ de (s.39)
gulluğların+ da (s.12)	zamanın+ da (s.40)
hağgın+ da (s.13)	lise+ de (s.40)
cibin+ de (s.20)	savaşların+ da (s.40)
üzerin+ de (s.21)	sonun+ da (s.41)
an+ da (s.22)	beden+ de (s.40)
için+ de (s.23)	ara+ da (s.42)
ev+ de (s.26)	derdin+ de (s.46)
arasın+ da (s.10)	karşım+ da (s.39)

2.1.1.3.6. Ayrılma hâli

Azerbaycan Türkçesinde:

Ayrılma hâli eki de tek şekilli olup +**dAn**'dır (Buran ve Alkaya, 2004:51).

Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde bu hâl +**DAn** eki ile karşılanır (Ercilasun, 2007:52).

<i>Cepheden Cepheye</i>	<i>Sultanı Öldürmek</i>
torpağımız+ dan (s.4)	bağlılık+ tan (s.2)
yol+ dan (s.5)	isimler+ den (s.3)
garanlığı+ dan (s.7)	yorumlar+ dan (s.3)
ağrı+ dan (s.8)	bunlar+ dan (s.3)
canın+ dan (s.8)	üniversite+ den (s.4)
tehlike+ den (s.9)	hafızam+ dan (s.4)

<i>Cepheden Cepheye</i>	<i>Sultanı Öldürmek</i>
yananın+ dan (s.10)	uzak+ tan (s.5)
elin+ den (s.10)	ben+ den (s.6)
ğorxusun+ dan (s.11)	arasın+ dan (s.8)
biz+ den (s.16)	heyecan+ dan (s.13)
ğardaşın+ dan (s.16)	kıskançlık+ tan (s.14)
ğolun+ dan (s.18)	gerginlik+ ten (s.14)
cebhe+ den (s.19)	halim+ den (s.15)
teref+ den (s.20)	müdürlerin+ den (s.15)
yerin+ den (s.20)	içeri+ den (s.16)
heyetler+ den (s.21)	yüzüm+ den (s.17)

2.1.1.3.7.Eşitlik hâli

Azerbaycan Türkçesinde:

Eşitlik hâli, eklendiği isim ile fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilgisi kurma hâlidir. Bu hâl +**CA** eki ile karşılanır (Ercilasun, 2007:52). Ekin ana işlevleri arasında vasıfta eşitlik, miktar ve büyüklükte eşitlik; karşılaştırma görevi yer alır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekin tonsuz şekilleri yoktur.

māncā “benim gibi” ...

Türkiye Türkçesinde:

Bu hâl +**CA** ekiyle karşılanır.

Eşitlik eki de Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde aynıdır. Ancak Azerbaycan Türkçesinde tonsuz şekli yoktur. Tek fark burasıdır.

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

evvel+**ce** (s.21)

hafif+**çe** (s.9)

Örneklerde de görüldüğü üzere, eşitlik hâli Türkiye Türkçesinde tonsuz şekliyle kullanılabılırken Azerbaycan Türkçesinde tonsuz şekliyle kullanımı yoktur.

2.1.1.4.Aitlik Eki

Azerbaycan Türkçesinde:

Aitlik eki +**ki**'dir (Buran ve Alkaya, 2004:51).

menimki

Türkiye Türkçesinde:

İyelik veya aitlik bildiren eklerden biri de +ki ekidir (Ercilasun, 2007:50).

deminki ...

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

gulağlarında+**ki** (s.4)

önce+**ki** (s.15)

üzünde+**ki** (s.12)

karşısında+**ki** (s.17)

2.1.2.Fiil çekim ekleri

2.1.2.1. Şahıs Ekleri

Azerbaycan Türkçesinde:

Fiil çekimlerinde kullanılan ve şahsı gösteren eklerdir (Buran ve Alkaya, 2004:52).

Azerbaycan Türkçesindeki şahıs ekleri üç grupta toplanabilir:

a.Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	-Am	-ıx, -ik, -ux, -ük
2.Kişi	-sAn	-sİnlz, slz
3.Kişi	-Ø	-lAr

b.İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	-m	-x, -k
2.Kişi	-n	-nlz, -uz, -üz, z
3.Kişi	-Ø	-lAr

c. Emir Şahıs Ekleri

Emir çekiminde kullanılan ekler şahıslara göre değişir:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	-İm	-Ag
2.Kişi	-	-İn
3.Kişi	-sİn	sİnlAr

Türkiye Türkçesinde:

Bugün Türkçede üç tür şahıs eki karşımıza çıkmaktadır: (Karaağaç, 2011: 104)

- 1.I. Tip (zamir kökenli) şahıs ekleri;
- 2.II. Tip (iyelik kökenli) şahıs ekleri;
- 3.III. Tip (emir çekimi) şahıs ekleri.

1.I. Tip (zahir kökenli) Şahıs ekleri: Birinci tip Şahıs ekleri Şahıs zamiri kökenli Şahıs ekleri olarak bilinir. Bugün, görülen geçmiş zaman, Şart ve emir dışındaki çekimlerde, yani Şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek, gereklilik çekimlerinde kullanılırlar.

2.II. Tip (iyelik kökenli) Şahıs ekleri: İkinci tipteki Şahıs ekleri iyelik kökenli Şahıs ekleri olarak bilinir. Sadece görülen geçmiş zaman ve Şart çekiminde kullanılır.

3.III. Tip (emir ekimi) Şahıs ekleri: Emir Kipi.

Şahıs eklerine romanlardan örnekler vererek mukayese edelim:

Cepheden Cepheye

Sultanı öldürmek

“yığ-“ (s.30) fiili:

“uzat-“ (s.21) fiili:

teklik

okluk

teklik

okluk

1.Kişi yığ-mış-am yığ-mış-ık

1.Kişi uzatmıŐ-ım uzatmıŐ-ız

2.Kişi yığ-mış-san yığ-mış-sınız

2.Kişi uzatmıŐ-sın uzatmıŐ-sınız

3.Kişi yığ-mış-dı-lar

3.Kişi uzatmıŐ uzatmıŐ-lar

Yukarıdaki rnek fiil çekimleri, I. tip Şahıs eklerine göre çekimlenmiŐtir. Türkiye Türkçesinde Şahıs ekleri, içinde buldukları zaman eklerine göre Őekillenir. Günay Karaağaç’ın Şahıs ekleri sınıflandırmasında I.tip Şahıs ekleri; Şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek, gereklilik çekimlerinde kullanılır. Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi bu noktada aynı olmakla birlikte, fiiller ekimlenirken Azerbaycan Türkçesinde bazı ünlüler ve ünsüzler farklılaŐır. Dolayısıyla burada değişiklik söz konusudur.

2.1.2.2. Zaman ve Şekil Ekleri

2.1.2.2.1. Bildirme Kipleri

2.1.2.2.1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde, öğrenilen geçmiş zaman kipi iki Şekilde yapılır: (Ercilasun, 2007:206)

a) Bu kipin 1. tipi, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, **-mİş /-mUş** ekiyle yapılır ve çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

“Cepheden Cepheye” / gül- fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	gül-müş-em	gül-müş-ük
2.Kişi	gül-müş-sen	gül-müş-sünüz
3.Kişi		gül-müş-ler

Türkiye Türkçesinde:

Bu kipin çekimi, **-mİş /-mUş** ekiyle yapılır.

“Sultanı Öldürmek” / “suçla-“ (s.214) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	suç-la-mış-ım	suç-la-mış-ık
2.Kişi	suç-la-mış-sın	suç-la-mış-sınız
3.Kişi	suç-la-mış	suç-la-mış-lar

b) Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın 2. tipi **-(y)İb / (y)U**b**** eki ile karşılanır ve çekimde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır. Ancak teklik ve çokluk şahıslar bu eki almaz.

“Cepheden Cepheye” / “bax-“ (s.105) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi		
2.Kişi	bax-ıb-san	bax-ıb-sınız
3.Kişi	bax-ıb (dır)	bax-ıb-(dır)-lar

Türkiye Türkçesinde, öğrenilen geçmiş zamanın yukarıdaki şekli yoktur. Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın 2. tipi *-(y)İb / (y)Ub* eki ile kullanılabilirken Türkiye Türkçesinde bu şekliyle kullanılmaz. Bu noktada bir farklılık söz konusudur.

2.1.2.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde:

Görülen geçmiş zaman Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-dİ* ekiyle yapılır (Buran-
Alkaya, 2004:53).

“Cepheden Cepheye” / “soruş-“ (s.153) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	sor-uş-du-m	sor-uş-du-ğ
2.Kişi	sor-uş-du-n	sor-uş-du-nuz
3.Kişi	sor-uş-du	sor-uş-du-lar

Türkiye Türkçesinde:

“Sultanı Öldürmek” / “getir-“ (s.126) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	getir-di-m	getir-di-k
2.Kişi	getir-di-n	getir-di-niz
3.Kişi	getir-di	getir-di-ler

Görülen geçmiş zaman eki Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılır. Aradaki tek fark Azerbaycan Türkçesinde tonlu şekli kullanılır. Türkiye Türkçesinde tonsuz şekiller de kullanılabilir.“Sultanı Öldürmek” romanından örnek verelim:

“Sultanı Öldürmek” / “git-“ (s.424) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	git-ti-m	git-ti-k
2.Kişi	git-ti-n	git-ti-niz
3.Kişi	git-ti	git-ti-ler

2.1.2.2.1.3.Şimdiki Zaman

Azerbaycan Türkçesinde:

1.-(y)*Ir* / -(y)*Ur* ekli çekim:

“Cepheden Cepheye” / “oxu-“ (s.153) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	oxu-yur-am	oxu-yur-uğ
2.Kişi	oxu-yur-san	oxu-yur-sunuz
3.Kişi	oxu-yur	oxu-yur-lar

2. -*mağda* / -*mäkdä* ekli çekim:

“Cepheden Cepheye” / “oxu-“ (s.153) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	oxu-mağda-y-am	oxu-mağda-y-ıg
2.Kişi	oxu-mağda-san	oxu-mağda-sınız
3.Kişi	oxu-mağda(dır)	oxu- mağda-(dır)lar

Türkiye Türkçesinde:

1. **-(I)yor** ekli çekim:

“Sultanı Öldürmek” / “kır-“ (s.59) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	kır-(1)-yor-um	kır-(1)-yor-uz
2.Kişi	kır-(1)-yorsun	kır-(1)-yor-sunuz
3.Kişi	kır-(1)-yor	kır-(1)-yor-lar

1. **-mAktA** ekli çekim:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	kır-makta-y-ım	kır-makta-(y)-ız
2.Kişi	kır-makta-sın	kır-makta-sınız
3.Kişi	kır-makta	kır-makta-lar

Görülen geçmiş zaman eki, Azerbaycan Türkçesinde **-(y)Ir / -(y)Ur** şeklinde iken Türkiye Türkçesinde yuvarlaklaşmış bir şekilde **-(I)yor** karşımıza çıkar.

Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman ekinin ikinci bir çekimi olan **-mağda / -mäkdä** şekli, Türkiye Türkçesinde tonsuz şekliyle görülür. Söz konusu romanlardan örnek fiil çekimlerini yukarıda verdik.

2.1.2.2.1.4. Gelecek Zaman

Azerbaycan Türkçesinde:

Gelecek zamanın kullanımı Türkiye Türkçesindeki gibidir. Eki **-acag/-ecek**'tir. 1. şahıslarda ince ünlülerden sonra ek geldiğinde ekin sonundaki g; y'ye; kalın sıradan ünlülerden sonra ise g sesi ğ'ye dönüşür (Buran ve Alkaya, 2004:54).

“Cepheden Cepheye” / “başla-“ (s.207) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	başla-y-acağ-am	başla-y-acağ-ıg
2.Kişi	başla-y-acağ-san	başla-y-acağ-sınız
3.Kişi	başla-y-acağ(dır)	başla-y-acağ-(dır)lar

Gelecek zaman eki, Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde aynıdır. Ancak Azerbaycan Türkçesinde yukarıda değininilen ses değışiklikleri gerçekleşir.

“Cepheden Cepheye” / “dön-“ (s.197) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dön-ecey-em	dön-ecey-ik
2.Kişi	dön-ecek-sen	dön-ecek-siniz
3.Kişi	dön- ecek(dir)	dön-ecek-(dir)ler

Türkiye Türkçesinde:

Bu kip **-(y)AcAk** ekiyle karşılanır.

“Sultanı Öldürmek” / “böl-“ (s.231) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	böl-eceğ-im	böl-eceğ-iz
2.Kişi	böl-ecek-sin	böl-ecek-siniz
3.Kişi	böl-ecek	böl-ecek-ler

2.1.2.2.1.5. Geniş Zaman

Azerbaycan Türkçesinde:

Geniş zaman eki **-Ar'** dır (Buran ve Alkaya, 2004:53).

“Cepheden Cepheye” / “çat-“ (s.81) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	çat-ar-am	çat-ar-ıg
2.Kişi	çat-ar-san	çat-ar-sınız
3.Kişi	çat-ar	çat-ar-lar

Türkiye Türkçesinde:

Geniş zaman eki; -r şeklindedir.

“Sultanı Öldürmek” / “ayrıl-“ (s.71) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	ayrıl-ır-ım	ayrıl-ır-ız
2.Kişi	ayrıl-ır-sın	ayrıl-ır-sın
3.Kişi	ayrıl-ır	ayrıl-ır-lar

2.1.2.2.2.Tasarlama Kipleri

2.1.2.2.2.1.Şart Kipi

Şart kipi hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde –sA’dır.

“Cepheden Cepheye” / “dart-“ (s.230) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dart-sa-m	dart-sa-ğ
2.Kişi	dart-sa-n	dart-sa-nız
3.Kişi	dart-sa	dart-sa-lar

“Sultanı Öldürmek” / “duy-“ (s.231) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	duy-sa-m	duy-sa-k
2.Kişi	duy-sa-n	duy-sa-nız
3.Kişi	duy-sa	duy-sa-lar

2.1.2.2.2.2.Gereklilik Kipi

Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde gereklilik kipi; -malı, -meli ve –ası, èsi eklerinin yardımıyla yapılır (Doğan, 2010:36).

“Cepheden Cepheye” / “tök-“ (s.265) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	tök-mâli-y-âm	tök-mâli-y-ik
2.Kişi	tök-mâli-sân	tök-mâli-siniz
3.Kişi	tök-mâli-dir	tök-mâli-dirlär

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	tök-âsi-y-âm	tök-âsi-y-ik
2.Kişi	tök-âsi-sân	tök-âsi-siniz
3.Kişi	tök-âsi-dir	tök-âsi-dirlär

Türkiye Türkçesinde:

Bu kip, **-mALI** eki ile karşılanır. Ancak Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi **-(y)AsI** ve **gürük** ifadelerinin bulunduğu bir gereklilik kipi formu bulunmamaktadır.

“Sultanı Öldürmek” / “başla-“ (s.183) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	başla-malı-y-ım	başla-malı-y-ız
2.Kişi	başla-malı-sın	başla-malı-sınız
3.Kişi	başla-malı	başla-malı-lar

2.1.2.2.2.3.İstek Kipi

Azerbaycan Türkçesinde:

İstek kipinin eki –A’dır. Ünlüyle biten fiillerden sonra araya –y- girer (Buran ve Alkaya, 2004:55).

“Cepheden Cepheye” / “ört-“ (s.355) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	ört-â-m	ört-â-k
2.Kişi	ört-â-sân	ört-â-siniz
3.Kişi	ört-â-lâr	ört-â-lâr

Türkiye Türkçesinde:

Teklik	Çokluk
1.şahıs: -(y) <i>AyIm</i>	1.şahıs: -(y) <i>Allm</i>
2.şahıs: -A- <i>sIn</i>	2.şahıs: -(y)A- <i>sInIz</i>
3.şahıs: -(y)-A	3.şahıs: - <i>sInIAr</i>

“Sultanı Öldürmek” / “çök-“ (s.183) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	çök-e-yim	çök-e-lim
2.Kişi	çök-e-sin	çök-e-siniz
3.Kişi	çök-e	çök-sün-ler

2.1.2.2.2.4.Emir Kipi

Azerbaycan Türkçesinde:

“Cepheden Cepheye” / “bil-“ (s.229) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	bil-im	bil-äk
2.Kişi	bil	bil-in
3.Kişi	bil-sin	bil-sin-lär

Türkiye Türkçesinde:

“Sultanı Öldürmek” / “izle-“ (s.147) fiili:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	izle-y-eyim	izle-y-elim
2.Kişi	izle	izle-y-in
3.Kişi	izle-sin	izle-sinler

2.1.3.Fiillerin birleşik çekimi

2.1.3.1.Rivayet

Azerbaycan Türkçesinde:

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (-y)mİş, -mUş ekiyle yapılır (Buran ve Alkaya, 2004:55).

Türkiye Türkçesinde:

Birleşik kipli fiillerin rivayeti bir kip eki almış esas fiile, i- ek fiilinin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan i-miş veya bundan kısaltmış > -mİş ekinin getirilmesi ile oluşturulur.

“*Cepheden Cepheye*” / “dayan-“ (s.152) fiilini öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, şart kipi, gereklilik kipi, istek kipi şekillerine göre çekimleyelim:

“dayan-“ fiili/öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dayan-mış-mış-am	dayan-mış-mış-ıg
2.Kişi	dayan-mış-mış-san	dayan-mış-mış-sınız
3.Kişi	dayan-mış-mış	dayan-mış-mış-lar

“dayan-“ fiili/şimdiki zamanın rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dayan-ır-mış-am	dayan-ır-mış-ıg
2.Kişi	dayan-ır-mış-san	dayan-ır-mış-sınız
3.Kişi	dayan-ır-mış	dayan-ır-mış-(dı)-lar (-dı eki eklenebilir.)

“dayan-“ fiili/gelecek zamanın rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dayan-acağ-mış-am	dayan-acağ-mış-ıg
2.Kişi	dayan-acağ-mış-san	dayan-acağ-mış-sınız
3.Kişi	dayan-acağ-mış	dayan-acağ-mış-lar

“dayan-“ fiili/geniş zamanın rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dayan-ar-mış-am	dayan-ar-mış-ıg
2.Kişi	dayan-ar-mış-san	dayan-ar-mış-sınız
3.Kişi	dayan-ar-mış	dayan-ar-mış-lar

“dayan-“ fiili/şart kipinin rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dayan-sa-y-mış-am	dayan-sa-y-mış-ıg
2.Kişi	dayan-sa-y-mış-san	dayan-sa-y-mış-sınız
3.Kişi	dayan-sa-y-mış	dayan-sa-y-mış-lar

“dayan-“ fiili/gereklilik kipinin rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dayan-malı-y-mış-am	dayan-malı-y-mış-ıg
2.Kişi	dayan-malı-y-mış-san	dayan-malı-y-mış-sınız
3.Kişi	dayan-malı-y-mış	dayan-malı-y-mış-lar

Gereklilik kipinin ikinci çekimi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dayan-ası-y-mış-am	dayan-ası-y-mış-ıg
2.Kişi	dayan-ası-y-mış-san	dayan-ası-y-mış-sınız
3.Kişi	dayan-ası-y-mış	dayan-ası-y-mış-lar

“dayan-“ fiili/istek kipinin rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dayan-a-y-mış-am	dayan-a-y-mış-ıg
2.Kişi	dayan-a-y-mış-san	dayan-a-y-mış-sınız
3.Kişi	dayan-a-y-mış	dayan-a-y-mış-lar

“**Sultanı Öldürmek**” / “kullan-“ (s.149) fiilini öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, şart kipi, gereklilik kipi, istek kipi şekillerine göre çekimleyelim:

“kullan-“ fiili/öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	kullan-mış-mış-ım	kullan-mış-mış-ız
2.Kişi	kullan-mış-mış-sın	kullan-mış-mış-sınız
3.Kişi	kullan-mış-mış	kullan-mış-mış-lar

“kullan-“ fiili/şimdiki zamanın rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	kullan-(1)yor-muş-um	kullan-(1)yor-muş-uz
2.Kişi	kullan-(1)yor-muş-sun	kullan-(1)yor-muş-sunuz
3.Kişi	kullan-(1)yor-muş	kullan-(1)yor-muş-lar

“kullan-“ fiili/gelecek zamanın rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	kullan-acak-mış-ım	kullan-acak-mış-ız
2.Kişi	kullan-acak-mış-sın	kullan-acak-mış-sınız
3.Kişi	kullan-acak-mış	kullan-acak-mış-lar

“kullan-“ fiili/geniş zamanın rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	kullan-ır-mış-ım	kullan-ır-mış-ız
2.Kişi	kullan-ır-mış-sın	kullan-ır-mış-sınız
3.Kişi	kullan-ır-mış	kullan-ır-mış-lar

“kullan-“ fiili/şart kipinin rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	kullan-sa-y-mış-ım	kullan-sa-y-mış-ız
2.Kişi	kullan-sa-y-mış-sın	kullan-sa-y-mış-sınız
3.Kişi	kullan-sa-y-mış	kullan-sa-y-mış-lar

“kullan-“ fiili/gereklilik kipinin rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	kullan-malı-y-mış-ım	kullan-malı-y-mış-ız
2.Kişi	kullan-malı-y-mış-sın	kullan-malı-y-mış-sınız
3.Kişi	kullan-malı-y-mış	kullan-malı-y-mış-lar

“kullan-“ fiili/istek kipinin rivayeti:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	kullan-a-y-mış-ım	kullan-a-y-mış-ız
2.Kişi	kullan-a-y-mış-sın	kullan-a-y-mış-sınız
3.Kişi	kullan-a-y-mış	kullan-a-y-mış-lar

2.1.3.2.Hikâye

Azerbaycan Türkçesinde:

Fiillerin hikâye şekli –dİ ekiyle yapılır. (Buran ve Alkaya, 2004:56)

Türkiye Türkçesinde:

Basit zamanlı fiillerin kip eki ile şahıs ekleri arasına isim fiilinin görülen geçmiş zamanda aldığı şekil bir arada kullanılırsa, hikâye adı verilen birleşik çekim meydana gelir (Kavruk, vd., 2006:91).

“*Cepheden Cepheye*” / “çağır-“ (s.220) fiilini görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, şart kipi, gereklilik kipi, istek kipi şekillerine göre çekimleyelim:

“çağır-“ fiili/görülen geçmiş zamanın hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	çağır-mış-dı-m	çağır-mış-dı-ğ
2.Kişi	çağır-mış-dı-n	çağır-mış-dı-nız
3.Kişi	çağır-mış-dı	çağır-mış-dı-lar

“çağır-“ fiili/şimdiki zamanın hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	çağır-ır-dı-m	çağır-ır-dı-ğ
2.Kişi	çağır-ır-dı-n	çağır-ır-dı-nız
3.Kişi	çağır-ır-dı	çağır-ır-dı-lar

“çağır-“ fiili/gelecek zamanın hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	çağır-acag-dı-m	çağır-acag-dı-ğ
2.Kişi	çağır-acag-dı-n	çağır-acag-dı-nız
3.Kişi	çağır-acag-dı	çağır-acag-dı-lar

“çağır-“ fiili/geniş zamanın hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	çağır-ar-dı-m	çağır-ar-dı-ğ
2.Kişi	çağır-ar-dı-n	çağır-ar-dı-nız
3.Kişi	çağır-ar-dı	çağır-ar-dı-lar

“çağır-“ fiili/şart kipinin hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	çağır-sa-y-dı-m	çağır-sa-y-dı-ğ
2.Kişi	çağır-sa-y-dı-n	çağır-sa-y-dı-nız
3.Kişi	çağır-sa-y-dı	çağır-sa-y-dı-lar

“çağır-“ fiili/gereklilik kipinin hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	çağır-malı-dı-m	çağır-malı-dı-ğ
2.Kişi	çağır-malı-dı-n	çağır-malı-dı-nız
3.Kişi	çağır-malı-dı	çağır-malı-dı-lar

“çağır-“ fiili/istek kipinin hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	çağır-ay-dı-m	çağır-ay-dı-ğ
2.Kişi	çağır-ay-dı-n	çağır-ay-dı-nız
3.Kişi	çağır-ay-dı	çağır-ay-dı-lar

“**Sultanı Öldürmek**” / “dök-“ (s.283) fiilini öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, şart kipi, gereklilik kipi, istek kipi şekillerine göre çekimleyelim:

“dök-“ fiili/görülen geçmiş zamanın hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dök-müş-tü-m	dök-müş-tü-k
2.Kişi	dök-müş-tü-n	dök-müş-tü-nüz
3.Kişi	dök-müş-tü-	dök-müş-tü-ler

“dök-“ fiili/şimdiki zamanın hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dök-(ü)yor-du-m	dök-(ü)yor-du-k
2.Kişi	dök-(ü)yor-du-n	dök-(ü)yor-du-nuz
3.Kişi	dök-(ü)yor-du	dök-(ü)yor-du-lar

“dök-“ fiili/gelecek zamanın hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dök-ecek-di-m	dök-ecek-di-k
2.Kişi	dök-ecek-di-n	dök-ecek-di-niz
3.Kişi	dök-ecek-di	dök-ecek-di-ler

“dök-“ fiili/geniş zamanın hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dök-er-di-m	dök-er-di-k
2.Kişi	dök-er-di-n	dök-er-di-niz
3.Kişi	dök-er-di	dök-er-di-ler

“dök-“ fiili/şart kipinin hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dök-se-y-di-m	dök-se-y-di-k
2.Kişi	dök-se-y-di-n	dök-se-y-di-niz
3.Kişi	dök-se-y-di	dök-se-y-di-ler

“dök-“ fiili/gereklilik kipinin hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dök-meli-y-di-m	dök-meli-y-di-k
2.Kişi	dök-meli-y-di-n	dök-meli-y-di-niz
3.Kişi	dök-meli-y-di	dök-meli-y-di-ler

“dök-“ fiili/istek kipinin hikâyesi:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	dök-e-y-di-m	dök-e-y-di-k
2.Kişi	dök-e-y-di-n	dök-e-y-di-niz
3.Kişi	dök-e-y-di	dök-e-y-di-ler

2.1.3.3.Şart

Azerbaycan Türkçesinde:

Şart çekimi de -(y)sA ekiyle yapılır (Buran-Alkaya, 2004:57).

Türkiye Türkçesinde:

İsim fiilinin “ise” kelimesi, basit zamanlı fiillerin kip ekiyle şahıs eklerinin arasına girerse “birleşik şart çekimi” yapılmış olur. .(Kavruk, vd., 2006:91)

“Cepheden Cepheye” / “soruş-“ (s.369) fiilini öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik kipi şekillerine göre çekimleyelim:

“soruş-“ fiili/öğrenilen geçmiş zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	soruş-muş-sa-m	soruş-muş-sa-ğ
2.Kişi	soruş-muş-sa-n	soruş-muş-sa-nız
3.Kişi	soruş-muş-sa	soruş-muş-sa-lar

“soruş-“ fiili/görülen geçmiş zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	soruş-du-sa-m	soruş-du-sa-ğ
2.Kişi	soruş-du-sa-n	soruş-du-sa-nız
3.Kişi	soruş-du-sa	soruş-du-sa-lar

“soruş-“ fiili/şimdiki zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	soruş-ur-sa-m	soruş-ur-sa-ğ
2.Kişi	soruş-ur-sa-n	soruş-ur-sa-nız
3.Kişi	soruş-ur-sa	soruş-ur-sa-lar

“soruş-“ fiili/gelecek zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	soruş-acağ-sa-m	soruş-acağ-sa-ğ
2.Kişi	soruş-acağ-sa-n	soruş-acağ-sa-nız
3.Kişi	soruş-acağ-sa	soruş-acağ-sa-lar

“soruş-“ fiili/geniş zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	soruş-ar-sa-m	soruş-ar-sa-ğ
2.Kişi	soruş-ar-sa-n	soruş-ar-sa-nız
3.Kişi	soruş-ar-sa	soruş-ar-sa-lar

“soruş-“ fiili/gereklilik zamanının şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	soruş-malı-yam-sa	soruş-malı-yık-sa
2.Kişi	soruş-malı-san-sa	soruş-malı-sınız-sa
3.Kişi	soruş-malı-sa	soruş-malı-lar-sa

“Sultanı Öldürmek” / “fısılda-“ (s.482) fiilini öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik kipi şekillerine göre çekimleyelim:

“fısılda-“ fiili/öğrenilen geçmiş zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	fısılda-mış-sa-m	fısılda-mış-sa-k
2.Kişi	fısılda-mış-sa-n	fısılda-mış-sa-nız
3.Kişi	fısılda-mış-sa	fısılda-mış-sa-lar

“fısılda-“ fiili/görülen geçmiş zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	fısılda-dı-y-sa-m	fısılda-dı-y-sa-k
2.Kişi	fısılda-dı-y-sa-n	fısılda-dı-y-sa-nız
3.Kişi	fısılda-dı-y-sa	fısılda-dı-y-sa-lar

“fısılda-“ fiili/şimdiki zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	fısıldı-yor-sa-m	fısıldı-yor-sa-k
2.Kişi	fısıldı-yor-sa-n	fısıldı-yor-sa-nız
3.Kişi	fısıldı-yor-sa	fısıldı-yor-sa-lar

“fısılda-“ fiili/gelecek zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	fısılda-y-acak-sa-m	fısılda-y-acak-sa-k
2.Kişi	fısılda-y-acak-sa-n	fısılda-y-acak-sa-nız
3.Kişi	fısılda-y-acak-sa	fısılda-y-acak-sa-lar

“fısılda-“ fiili/geniş zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	fısılda-r-sa-m	fısılda-r-sa-k
2.Kişi	fısılda-r-sa-n	fısılda-r-sa-nız
3.Kişi	fısılda-r-sa	fısılda-r-sa-lar

“fısılda-“ fiili/gereklilik zamanın şartı:

	<u>teklik</u>	<u>çokluk</u>
1.Kişi	fısılda-malı-y-sa-m	fısılda-malı-y-sa-k
2.Kişi	fısılda-malı-y-sa-n	fısılda-malı-y-sa-nız
3.Kişi	fısılda-malı-y-sa	fısılda-malı-y-sa-lar

2.2.Yapım Ekleri

2.2.1.İsimden isim yapan ekler

Azerbaycan Türkçesi

+cIg, +cUg (Buran ve Alkaya, 2004:59)

+cIgAz/+cUgAz

+cIl/+cUl

Türkiye Türkçesi

-A (Vural ve Böler, 2012:155)

-Aç

-Ak

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Türkiye Türkçesi
+çA	-AlAk	-dAk
+çI/+çU	-An	-DAm
+dar	-Ar, -şAr	-DAş
+daş	-Ay	-dIrIk/-dUrUk
+gil	-Az	-gil
+ımtıl	-CA	-II/-UI
+ımtırag	-CAğIz	-In/-Un
+İİ	-CAk	-Ir, -Ur
+lıg, +lik/+lug, +lük	-CI/-CU	-lAyIn
+sIz/+sUz	-CIk/-Cuk	-II/-IU
+(İ)stan	-CII/-CUI	-IIk, -IUk

İsimden isim yapan ekler, “Cepheden Cepheye” ve “Sultanı Öldürmek” romanları içerisindeki örnekler üzerinden anlatmaya çalışalım:

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
ulduz-+ suz (s.3)	alay+ cı (s.1)
teeccüb+ lü (s.5)	bağ+ lı + lık +tan (s.2)
dehşet+ li (s.11)	hak+ sız + lık +lar (s.4)
gezeb+ li (s.11)	sarhoş+ luk (s.4)
şuur+ suz (s.13)	abartı+ lı (s.5)
tez+ lik +le (s.13)	güneş+ li (s.7)
borç+ lu (s.18)	ısrar+ cı (s.7)

Cepheden Cepheye

davam+**sız** (s.19)

ğan+**sız**+lar+a (s.21)

tek+**çe** (s.25)

gözel+**li**+y+i+n+e (s.25)

heber+**dar**+**lıg** (s.26)

tehlike+**li** (s.27)

şofer+**lik** (s.27)

müfettiş+**lik** (s.28)

yol+**daş**+lar+i+n+ı (s.38)

tecrübe+**li** (s.39)

var+**lık**+ı+n+ı (s.42)

ceyil+**lik**+den (s.69)

rahat+**lıg** (s.74)

hesab+**sız** (s.75)

lezzet+**li** (s.75)

marağ+**lı** (s.75)

uşağ+**lıg** (s.75)

ğarağabağ+**lıg**+la (s.78)

zehm+**li** (s.84)

gol+**suz** (s.87)

pahıl+**lıg**+dır+dır (s.88)

Sultanı Öldürmek

açık+**ça** (s.7)

karşı+**lık**+**sız** (s.7)

genç+**lik** (s.10)

taşıyıcı+**n**+n+ın (s.11)

tasa+**sız**+**lık**+a (s.11)

önem+**sız** (s.11)

tat+**sız** (s.11)

ateş+**li** (s.12)

gergin+**lik**+ten (s.14)

uyum+**lu** (s.15)

hafif+**çe** (s.17)

tür+**lü** (s.21)

insan+**sız**+dı (s.21)

mutsuz+**luk**+tan (s.22)

can+**sız** (s.23)

nem+**li** (s.23)

damla+**cık**+lar (s.24)

dakika+lar+**ca** (s.24)

çare+**sız**+**lik** (s.25)

çekingen+**lik** (s.25)

özgür+**ce** (s.25)

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
şübhe+ li (s.99)	ara+ lık (s.25)
etina+ sız+lıg (s.163)	kapsam+ lı (s.27)

İsimden isim yapan eklerde, Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında çok belirgin bir farklılık söz konusu değildir. Ekler hemen hemen aynıdır. Romanlarda ağırlıklı olarak bulunan isimden isim yapan ekler, “-sIz, -II, -IIg, -II, -cA” ekleridir. İki romanda da bulunan isimden isim yapan ekler aynı görevde ve işlevde kullanılmıştır.

2.2.2.İsimden fiil yapan ekler

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
+Al (Buran ve Alkaya, 2004: 60)	-A,-dA(Vural ve Böler, 2012:167)
+Ar	-Al, -I, -U
+IA	-An, -(I)k, -(U)k
+IAn	-Ar, -kIr, -kUr, -I,
+IAş	-Aş, -(I)r, -(U)r, -IA
	-At, -(I)rgA, -sA
Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
aydın- laş -dır-ır-dı (s.5)	kanıt- la -ma-y-a (s.1)
ses- len -ir-di (s.6)	hatır- la -y-arak (s.2)
iş- le -di-m (s.6)	yaş- lan -dı-k (s.2)

Cepheden Cepheye

bağış-**la**-y-ın (s.6)

ğucağ-**la**-mış (s.6)

yoh-**la**-mağ (s.7)

baş-**la**-dı (s.8)

yahın-**laş**-dır-dı (s.9)

giz-**le**-d-ib (s.12)

söz-**leş**-mek (s.14)

göz-**len**-(i)l-me-den (s.15)

hazır-**laş**-mış (s.15)

mıh-**lan**-ıb (s.15)

fikir-**leş**-ir-di (s.19)

dil-**len**-di (s.26)

marağ-**lan**-ır-dı-lar (s.27)

salam-**laş**-ır (s.28)

teeccüb-**len**-miş-di-ler (s.37)

yara-**lan**-mış (s.38)

razı-**laş**-ır-dı (s.40)

bağ-**la**-y-ır (s.43)

horuz-**lan**-dı (s.45)

şübhe-**len**-miş-di-niz (s.85)

hesab-**la**-mış-ıg (s.88)

Sultanı Öldürmek

suç-**la**-mak-tan (s.3)

sap-**la**-r-ken (s.4)

ciddi-**leş**-erek (s.5)

zor-**lan**-dığı (s.5)

ilgi-**len**-me-m-i (s.5)

olgun-**laş**-ma-mış (s.5)

yanıt-**la**-dı (s.5)

alkış-**la**-dığı (s.5)

ev-**len**-me-din mi (s.6)

rahat-**la**-dı-m (s.7)

karşı-**la**-dı (s.11)

keskin-**leş**-miş-ti (s.12)

tekrar-**la**-mış-tı (s.12)

bağ-**la**-r-dı (s.13)

yüz-**leş**-meli-y-di-m (s.14)

heyecan-**lan**-dı-m (s.17)

bıçak-**la**-mış-tı (s.18)

serin-**le**-miş (s.25)

farklı-**laş**-mış-tı (s.26)

temiz-**le**-di-m (29)

boğaz-**la**-dık-tan (s.30)

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
hatır- la -dır-dı (s.91)	durak- sa -y-acak (s.33)
sakit- leş -ende (s.95)	uzak- laş -tır-dı-m (s.33)
heves- len -dir-ir-di (s.203)	hava- lan -mış (s.35)
vida- laş -ıb (s.205)	kötü- leş -(i)yor-du (s.44)

İsimden fiil yapan ekler, Azerbaycan Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki örneklerle karşılaştırılmıştır. Söz konusu romanlarda, iki romanda da isimden isim yapan ekler aynı şekilde kullanılmıştır. Aynı işlev ve görevde kullanılmışlardır. Ünsüzlerin ve ünlülerin değişmesi haricinde belirgin bir fark söz konusu değildir.

2.2.3.Fiilden isim yapan ekler

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
-(a)g, -(e)k (Buran ve Alkaya, 2004: 60)	-A (Vural ve Böler, 2012:171)
-Ar	-AcAk
-AgAn	-Aç
-cA	-AgAn
-gAn	-(A)k
-gIn	-AlAk
-gİ	-AmAç
-İcİ	-AmAk

Azerbaycan Türkçesi

-id

-İntİ

-mA

-tİ

Türkiye Türkçesi

-AnAk

-Arı

-AsI

-cA

-ç

-DI, -DU

-DIk, -DUk

-gA

-gAç

-GAn

-gIç, -gUç

-GI, -GU

-GIn, -GUn

-I, -U

-IcI, -UcU

-(I)k, -(U)k

-(I)l, -(U)l

-(i)m, -(U)m

-mA

-mAcA

-mAç

Azerbaycan Türkçesi

Türkiye Türkçesi

-mAk

-mAn

-mAz

-mIk

-mIş

-(I)n

-tI

-(I)ş, -(U)ş

-(I)t, -(U)t

-(A)v

-(A)z

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

piş+**ik** (s.15)

sevin+**ç** (s.2)

toğuş+**ma** (s.16)

konuş+**ma**+lar+ı (s.3)

ürk+**ek** (s.21)

kıskan+**ç**+lık+tı (s.5)

2.2.4.Fiilden fiil yapan ekler

Azerbaycan Türkçesi

Türkiye Türkçesi

-dIr/-dUr (Buran ve Alkaya, 2004: 60)

-A(Vural ve Böler, 2012:178)

-II/-UI-

-AIA

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
-Iş-/-Uş-	-I, -U
-In-/-Un	-(I)l, -(U)l
	-mA
	-(I)n, -(U)n
	-(I)r, -(U)r
	-(I)ş, -(U)ş
	-(I)t, -(U)t
Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
gör- ün -ür (s.3)	yap- tır -mış-tı (s.168)
as- ıl -ıb (s.88)	çek- il -di-m (s.169)
az- dır -mağ (s.88)	koyu-laş- tır -dık-ı (s.169)
tap- ıl -dı (s.92)	şaş- ır -dı-nız (s.169)
gül- dür -er-di (s.105)	tut- un -a-ma-dı (s.170)
çırp- ıl -an (s.106)	öl- dür -mek-ten (s.170)
dart- ıl -m-sı-n-a (s.109)	kal- dır -ıp (s.173)
çat- dır -a-bil-ece-y-em mi (s.110)	kaç- ır -mış-tı (s.175)
ğal- dır -mış-dı-lar (s.112)	anla-ş- ıl -maz (s.175)
keç- ir -me-yi (s.113)	işit- il -(i)yor-du (s.176)
sığ- dır -mış (s.113)	bil- dir -ir-im (s.177)
sor- uş -du (s.114)	karış- tır -ma-sı-n-a (s.179)
giymet-len- dir -(i)l-ir (s.115)	bas- tır -dı-m (s.180)

Cepheden Cepheye

ayr-**ıl**-dı-lar (s.117)

yet-**in**-di (s.120)

ov-**uş**-**dur**-du (s.123)

bil-**dir**-di (s.123)

dayan-**dır**-dı (s.124)

davam et-**dir**-ir-di (s.125)

yaz-**ıl**-mış (s.126)

ed-**il**-ir-di-se (s.108)

duy-**ul**-ur-du (s.107)

Sultanı Öldürmek

aç-**ıl**-ınca (s.180)

yaklaş-**tır**-dı (s.181)

yık-**ıl**-mış-tı (s.182)

in-**dir**-dikçe (s.183)

cesaret-len-**dir**-di (s.184)

konuş-**tur**-ma-dı-m (s.184)

yet-**iş**-me-se-y-di-m (s.187)

biç-**il**-miş (s.173)

dön-**üş**-ecek (s.173)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Kelime Türleri Açısından Karşılaştırılması

3.1.Zamirler

3.1.1.Şahıs zamirleri

Azerbaycan Türkçesinde:

Bu zamirler varlıkları şahıslar hâlinde ve temsil yoluyla karşılarlar (Ercilasun, 2007:200).

Bütün varlıklar birincisi konuşan, ikincisi dinleyen, üçüncüsü adı geçen olmak üzere üç şahıs altında toplanır (Ercilasun, 2007:200). Bir de bunların çokluk şekilleri vardır. Azerbaycan Türkçesinde bu teklik ve çokluk şahısları karşılayan şahıs zamirleri şunlardır:

Teklik 1.şahıs: mən

Çokluk 1.şahıs: biz

2.şahıs: sən

2.şahıs: siz

3.şahıs: o

3.şahıs: onlar

Türkiye Türkçesinde:

Kişi zamirleri: Şahıs gösteren *ben, sen, o, biz, siz, onlar* (Karaağaç, 2011: 50).

Şahıs zamirleri, Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde aynı şekildedir. 1. Teklik şahısta b - m ünsüz değişimi ve e - ə ünlü değişimi haricinde hepsi aynıdır. Aynı görev ve işlevde oldukları için iki romanda da aynı şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla romanlardaki örnek kelimeler de aynı şekilde kullanılmıştır.

3.1.2.İşaret zamirleri

Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde işaret zamirleri “o, bu, elə, belə, həmin, həmən, onlar, bunlar”dır. “elə, belə, həmin, həmən” işaret zamirleri isim çekimine girmezler (Doğan, 2010:20).

Türkiye Türkçesinde:

İşaret Zamirleri: *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar* (Karaağaç, 2011: 50).

Cepheaden Cepheye	Sultanı Öldürmek
elə (s.3)	bu+nun (s.1)
bura (s.3) /bu+ara	o+n+a (s.13)
bunlar+ın (s.3)	bu +nu (s.22)
orda (s.3)	o+n+lar+a (s.29)
o (s.4)	bu (s.32)
bu+n+u (s.84)	...
bu (s.87)	
ordan (s.88)	
belə (s.90)	
hemin (s.8)	
...	

3.1.3.Dönüştülük zamirleri

Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde dönüştülük zamiri “öz” (kendi) kelimesidir (Doğan, 2010:20).

Teklik

1.özüm (kendim)

2.özün (kendin)

3.özü (kendisi)

Çokluk

1.özümüz (kendimiz)

2.özünüz (kendiniz)

3.özləri (kendileri)

Türkiye Türkçesinde:

Dönüşlülük Zamirleri: Dönüşlülük gösteren *kendim, kendin, kendi, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri, özüm, özün, özü, özümüz, özünüz, özleri* (Karaağaç, 2011: 50).

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

öz+ü+n+üz (s.7)

kendi+m+e (s.15)

öz+ü+n+de (50)

Dönüşlülük zamirleri Azerbaycan Türkçesinde “öz”, Türkiye Türkçesinde ise “öz, kendi” şeklindedir. Romanda bulunan örnekler yukarıda verilmiştir.

Dönüşlülük zamirleri de şahıs zamirleri gibi hâl ekleri alarak çekime girerler, tamlama ve gruplar oluşturabilirler. Bu durum hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde mevcuttur. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi dönüşlülük zamirleri, hâl eklerini almışlardır.

3.1.4. Belirsizlik zamirleri

Azerbaycan Türkçesinde:

Varlık ve nesnelere belirsiz bir şekilde temsil eden bu zamirlerin sayıları çok fazla değildir (Ercilasun, 2007:202). Azerbaycan Türkçesinde işlek olarak kullanılan belirsizlik zamirlerinden bazıları şunlardır:

nä isä, kim isä, kimi, kimisi, kiminsä, “birisi”, kimsä, här kim, här nä, nä gädär, biri, birisi, här biri, här käs, bir käs, filankäs “filan kişi”, härä “herkes”, häräsi “herkes”, hamı “hepsi”, bā’zi, bā’zisi, bā’ziläri, heç käs, heç nä “hiçbir şey”, heç biri, heç bir

Türkiye Türkçesinde:

Belirsizlik Zamirleri: biri, birisi, başkası, herkes, kimse, hepsi, kimisi (Karaağaç, 2011: 50).

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
kiminsä (s.9)	biri (s.1)
hamı (s.11)	herkes+te (s.15)
heç kes (s.11)	hepsi (s.24)
kimsä (s.15)	...
biri+nin (s.22)	
kim+den (s.31)	
heç bir (s.41)	
heç käs (s.125)	

Azerbaycan Türkçesinde bulunan bazı belirsizlik zamirleri, Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

nä isä, kim isä, bir käs, filankäs, heç käs.

“kim isə” ve “nə isə” zamirleri dışında bütün belirsizlik zamirleri isim hal eklerini alır (Doğan, 2010:21).

Türkiye Türkçesinde de belirsizlik zamirleri isim hal eklerini alabilir. Yukarıda verilen örneklerde belirsizlik zamirlerinin isim hal eklerini aldığı görülür.

3.1.5.Soru zamirleri

Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinin kullanılan bazı soru zamirleri şunlardır;

kim, nə (ne), niye (neden), hara (nereye), neçənci (kaçıncı), hansı (hangisi) vb. (Doğan, 2010:21) kim, nə Azerbaycan Türkçesinde en sık kullanılan soru zamirleridir (Ercilasun, 2007:202).

Türkiye Türkçesinde:

Bu zamirler ise, nesnelere soru şeklinde temsil eden, onları soru şeklinde karşılayan zamirlerdir. kim, kimin, kime, ne, neden, nere, nereye, nereden, kaç, kaçınıcı, hani, hangisi, hangisinden gibi örnekler Türkiye Türkçesinde soru zamiri olarak kullanılır (Ercilasun, 2007:56). Belgisiz zamirlerin soru ifade eden çeşididir. Ne, kim, hangi, kaç, hani, kaçan, kande (eskimiştir) kelimeleri veya bunlardan türemiş sözlerden meydana gelmektedirler.⁹

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
hanı (s.24)	ne (s.1)
har+dan (s.31)	nereye (s.13)
hara (s.36)	niye (s.14)
nä (s.120)	neydi (s.15)
niye (s.122)	neden (s.17)
kim+den (s.124)	nereden (s.28)

Soru zamirleri de isim işletme eklerini alabilirler: kimi, kimin, kime, kimde, kimden, kaç, kaç, kaçtan, kaçınıcıya, kaçınıcıdan, hangisine, hangisinde, hangisinden, kaçınıcı, nerem, neren, neresi, neremize, neler, kimler, kaçınıcılar vb (Vural-Böler, 2012:201).

Yukarıda bahsedilen durum hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde mevcuttur. Yani soru zamirleri isim işletme eklerini alabilir. Romanlardan örnekler yukarıda verilmiştir.

⁹ Bilgegil, Mehmet Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2009.

3.2.Zarflar

Bir sıfatın, bir fiilin, bir fiilimsinin başına gelerek anlamını niteleyen, belirten, değiştiren veya sınırlayan kelimelerdir (Bilgegil, 2009:211). “(Güzel) yazıyor. – (Daha) zeki bir adam,. –(Şimdi) geldi. –Kahveyi (çok) içiyor.” örneklerinde, parantez içine alınan kelimeler birer zarftır. Zerf hareketin elametini bildirir (Allahverdiyeva, 2000:58). Zerfler iş-hareketin icra tarzını, zamanını, yerini, miktarını, elametini de gösterir (Allahverdiyeva, 2000: 58). Zarflar, sıfatların ve özellikle fiillerin önünde kullanılarak onların anlamını tamamlayan bir kelime türüdür. Zarflar kullanım itibarıyla zaman, yer ve yön, tarz, miktar ve soru zarfları olmak üzere beş grupta toplanır (Ercilasun, 2007: 56).

3.2.1.Zaman zarfları

Azerbaycan Türkçesinde:

Eylemin, hareketin ne zaman icra edildiğini bildiren zarflardır (Doğan, 2010:25).

Azerbaycan Türkçesindeki başlıca zaman zarfları şunlardır:

bugün “bugün”

sonra “sonra”

əvvəl “evvel, önce”

ağşam “akşam”

ertə “erken, sabah”

indi “şimdi”

dünən “dün”

gecə “gece”

dərhal “derhal, hemen”

indi “şimdi”

gündüz “gündüz”

bayaq “demin”
 bu il “bu yıl”
 həmişə “her zaman, daima”
 ötən il “geçən yıl”
 səhər “seher, sabah”
 aḥşamçağı “akşam üzeri”
 gecəyarısı “gece yarısı”

Türkiye Türkçesinde:

Bunlar zarf olarak kullanılan çeşitli zaman isimleridir. Fiillerin anlamını zaman bakımından etkilerler (Ercilasun, 2007:56). Türkiye Türkçesinde *akşam, akşama, akşamları, akşama doğru, akşamleyin, akşam üstü, akşam vakti, artık, ara sıra, baştan, bazen, bildir, birdenbire, birazdan, bu ay, bu gece, bugün, bu yıl, bu sefer, çoktan, demin, dün, dün gece, dünden beri, düne kadar, erken, erkenden, gece, geceleri, geçen ay, geçenlerde, geçen yıl, gelecek ay, gelecek yıl, haftaya, hâlâ, ikinci vakti, ilkin, ilk önce, öğleye, öğleye doğru, öğleyin, önce, önceden, saatlerce, sabahleyin, sonra, sonradan, sonraları, şimdi, şimdiye kadar, şimdilik, şu anda, yazaya doğru, yazın, yıllardır, yıllar yılı* gibi kelimeler zaman zarfı işlevinde kullanılır.

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
sähärä (yakın) (s.4)	öğleden sonra (s.1)
aḥşam (s.5)	yıllardır (s.1)
tez-tez (s.5)	dün (s.2)
evvel (s.10)	yıllar önce (s.7)
çoxdan (s.18)	akşam (272)
bə'zən (s.22)	yirmi bir yıl önce (s.485)
aḥşama yaxın (s.26)	

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

hemişe (s.29)

bayağ (s.6)

Azerbaycan Türkçesinde bulunan bazı zaman zarfları, Türkiye Türkçesinde bulunmaz: ertə, indi, bayağ, həmişə, ötən il, səhər, aḥşamçağı. “Sultanı Öldürmek” romanında geçen “yıllardır” zarfı, “-dır” bildirme ekini alarak kalıplaşmıştır. “Cepheden Cepheye” romanında geçen “çoxdan” zarfı, “-dan” çıkma hâli ekini alarak kalıplaşmıştır

3.2.2.Yer ve yön zarfları

Azerbaycan Türkçesinde:

Hareketin meydana geldiği yeri veya yönü ifade eden bu zarfların sayısı çok değildir. Yer-yön zarfları hara, harada, hara gädär sorularından birine cevap olurlar (Ercilasun, 2007:202). Yer zerfliyi hareketin yerini bildirir. harada? haradan? haraya? haranı? Suallarından birine cavab verir (Allahverdiyeva, 2000:88).

İçəri, irəli “ileri”, geri, dışarı, yuxarı, aşağı / aşağı, bəri, sağa-sola, yuxarı-aşağı, ora-bura “orası burası; her tarafa”, orada-burada; hər yerä, hər yerdä, hər yerdän, hər yana, hər yanda, hər yandan, heç yerä, heç yerdä, heç yerdän, heç yana, heç yanda, heç yandan.

Yer ve yön zarfları, fiilin yerini ve yönünü belirten zarflardır (Doğan, 2010:25). Bazı yer ve yön zarfları şunlardır;

bura “bura”

irəli “ileri, ileriye”

içəri “içeri, içeriye”

dışarı “dışarı”

uzag “uzak”

bəri “beri”

arña “arka”

yuharı “yukarı”

yañın “yakın”

ğırağ “kenar, uzak”

aşağı “aşağı”

gəri “geri”

Türkiye Türkçesinde:

Bunlar, fiil ve fiilimsilerin başına gelen kelimelerdir: Ora, bura, öte, beri, ileri, geri, aşağı, yukarı, uzak, yakın, karşı, içeri, dışarı... gibi kelimelerdir. Kendilerine hâl eki ilave edilirse, isim sayılırlar (Bilgegil, 2009:212).

Yer ve yön bildirerek fiilin anlamını tamamlarlar. Fiilin yönünü gösteren bu zarfların sayısı çok değildir (Ercilasun, 2007:57).

arasında, ardında, arkadan, arkasında, aşağı, aşağıda, baştan aşağı, boydan boya, burada, dışarı, dışarıda, dışarıya doğru, derinden, geri, geride, geriye doğru, geri geri, gerisin geri, içeri, içerde, ileri, ileriye doğru, ileri geri, orada, öbür tarafta, önde, önünde, öne doğru, tepeden tırnağa, yanda, yanında, yan yana, yer yer, yukarı, yukarıda, uzak, uzakta, uzaktan ...

Yer-yön bildiren kelimeler çekimsiz kullanıldıklarında yer-yön zarfı olurlar. Bunların çekimli şekilleri isimdir: aşağı in- (zarf), aşağıya in- (isim), geri dön- (zarf), geriye dön- (isim), beri gel- (zarf), beriye gel- (isim) gibi (Vural ve Böler, 2012:204). Yer-yön zarfları nereye, nerede, nereden, nereye doğru, nereye kadar sorularının cevabıdır.

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

arxa+sı+n+da (s.4)

içeri (s.17)

uzag+dan (s.9)

arkasında (s.21)

gəri (s.14)

...

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

burada (s.17)

...

3.2.3.Hâl / tarz zarfları

Azerbaycan Türkçesinde:

Fiillerin çeşitli hâl ve tavırlarını belirten zarflardır (Doğan, 2010:24). Bazı hâl zarflarını şu şekilde sıralayabiliriz:

âtı (katı, sert), ağır (ağır, güç, zor), yahşı (iyi, güzel), təz (tez, çabuk, hızlı), asta (yavaş, sakin), sakitcə (sessizce), cəsarətlə (cesurca), birdən (ani, aniden, ansızın, birden), boş (boş), könüllü (gönüllü), asta-asta (yavaş yavaş), pis (kötü), tez-tez (çabuk çabuk), yəyin (acele, hızlı), cəld (çabuk), tələsik (acele), yavaş, hısın hısın (sessizce), oğrun-oğrun (gizli gizli), yanbayan (yan yana), üzbəüz (yüz yüze) vb (Doğan, 2010:24).

Bu grupta yer alan zarflar hareketin özelliğini, hangi tarzda yapıldığını ifade ederler. Tarz zarfları necä, nə halda, nə tərzdə sorularından birine cevap verir (Ercilasun, 2007:202-203). Hâl ve tarz ifade eden her isim tarz zarfı olarak kullanılabilceği için bu zarflar sayılamayacak kadar çoktur.

yavaş, cəld “hızlı, çabuk”, dürüst, sərrast “düzgün, doğru; dakik”, sərbəst, dərhal “hemen, çabucak”, tələsik “aceleyle, çabuk çabuk”, sakit “yavaşça, usulca, sessizce”, yeyin “acele, hızlı, süratli”, sadəcə, sakitcə “usulca, sakin”, astaca “yavaşça, usulca”, yavaşça, gizlicə, ahəstəcə “yavaşça, usulca”, gəhrəmancasına “kahramanca, yiğitçe”, mehribancasına “dostça, samimiyetle”, açıgcasına, dostyana “dostça”, ucadan “yüksekten”, birdən, bərkdən “yüksek sesle, bağırarak”, astadan “usuldan, yavaşça”, yavaşdan, yavaşcadan, yavaş-yavaş, tez-tez, asta-asta “yavaş yavaş, usul usul”, ağır ağır, şirin-şirin, səssiz-səssiz, uzun uzadı, ac-acına “aç hâlde, aç olarak”, üz-üzə “yüz yüze”, gəbağ-gəbağa “karşı karşıya, yüz yüze”, çiyin-çiyinə “yan yana; hep beraber”, üst-üstə, daban dabana “taban tabana”, yan-yana, baş-başa, diz-

dizâ, ğarşı-ğarşıya, istâr-istâmâz, gözaltı, gözucu, âlaltı, dilucu, ayağüstü (Ercilasun, 2007:202-203)...

Türkiye Türkçesinde:

Durum ifade eden zarflardır. Fiilin meydana geliş biçimini, sıfat ve zarfların niteliklerini belirtirler. Durum ifade eden her isim hâl zarfı olarak kullanılabilceği için bu zarflar sayılamayacak kadar çoktur: iyi (yap-), yavaş (git-), doğru (söyle-), güzel (konuş-), çabucak (git-), içten (konuş-), elleriyle (yokla-), kardeşçe (davran-) vb (Vural ve Böler, 2012:204).

Hâl zarfları nasıl, ne biçimde, ne durumda sorularının cevabıdırılar.

Fiil ve fiilimsilerle ilgili zarfların diğeri bir çeşidi de bunlardır. Zarf görevinde bulunan niteleme sıfatları, böyle, şöyle, öyle gibi işaret sıfatları, nasıl, nice gibi belgisiz sıfatlar, -ce ekiyle türetilmiş kurallı (=kıyası) sıfatlar, fiil kök veya gövdelerine -erek, -arak, -ıp, -ip, -up, -üp veya -iken (bu, sıfatlara da ilâve edilebilir.) ilâve edilerek teşkil edilmiş hâl terkipleri, onomotopeler ve Arapça bazı tenvinli kelimelerden meydana gelir. İyi, kötü, yavaş, akıllıca, uslu uslu, koşarak, bakıp, gülerken, mışıl mışıl... gibi (Bilgegil, 2009:212).

ağır, apansız, asla, aynen, benim için, beraber, beraberce, birden, böylesine, birdenbire, böyle, böylece, bundan dolayı, bu yüzden, büsbütün, çabucak, çabukça, dikkatle, doğru, doğruca, doğrudan doğruya, elbet, elbette, galiba, gerçekten, gönlünce, gönlüne göre, güle güle, güzel, güzelce, hep birlikte, hızla, iyi, iyice, kasıntıyla, kesinlikle, kuşkusuz, mutlaka, onun için, öyle, öylece, öylesine, sadece, sanki, sessizce, sık sık, şöyle, şöylece, şöylesine, şüphesiz, tamamen, tamamıyla, tekrar, yalnız, yalnızca, yavaş, yine, yeni baştan, zaten ...

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

kesik-kesik (s.3)

yeniden (s.6)

tez-tez (s.5)

anbean (s.7)

tələsə-tələsə (s.6)

açıkça (s.7)

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
ağır-ağır (s.8)	hafifçe (s.9)
baxa baxa (s.10)	birden (s.11)
bir bir (s.13)	usulca (s.11)
altdan-yuxarı (s.15)	rahatça (s.13)
gət-gədə (s.17)	derin derin (s.18)
üz-üzə (s.17)	iyi (s.47)
içe içe (s.25)	öylece (s.48)
aydan aya (s.35)	

Hâl ve tarz zarfları Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde aynı işlev ve görevdedir. Çünkü hâl ve tarz zarfları, fiilleri ve fiilimsileri niteler.

3.2.4.Miktar zarfları

Azerbaycan Türkçesinde:

Eylemin, hareketin miktarını veya derecesini belirtir (Doğan, 2010:26). Azerbaycan Türkçesinde görülen bazı miktar zarfları şunlardır:

az “az”

az-çok “az çok”

biraz “biraz”

olduğca “oldukça”

çoñ-çoñ “çok çok”

o gədər “bir miktar”

bir gədər “bir miktar”

heyli

az-az

birə-beş

az-maz

bir-bir

artıg

Hareketin miktarını, ölçüsünü vb. ifade eden bu zarfların sayıları çok değildir. Miktar zarfları nə gädär sorusuna cevap olur (Ercilasun, 2007:203). az, çox, daha, xeyli “epey, oldukça”, tamam, doyunca “doyana kadar”, häddän artıg “son derece çok, sınırsız”, bir xeyli, çox az, xeyli çox, azca, az-çox, az-az, bir gädär “biraz”, bir az, azdan-çoxdan, az-maz “biraz, az miktarda”, bir kārā, bir dāfā, üç kārā, on kārā, on dāfā, yüz dāfā, bir-iki dāfā, bir-iki kārā, dörd-beş dāfā, dörd-beş kārā, beş-on kārā, beş-on dāfā.

Türkiye Türkçesinde:

Miktar ve derece bildiren zarflardır. Sayıları çok değildir (Ercilasun, 2007:57). az, çok, az çok, azıcık, aşağı yukarı, aşırı, biraz, daha, defalarca, ekseri, ekseriya, eksik, en, epey, epeyce, fazla, fazlasıyla, fevkalāde, gayet, hiç, kadar, kıs-men, kıt, kıt kıt, müthiş, pek, oldukça, seyrek olarak, son derece ...

Bunların ilgi alanları genişdir: Fiile, fiilimsi ile, sıfatla, zarfla ilgili olabilirler (Bilgegil, 2009:212). Az, çok, ziyade, cüz’i, eksik, fazla, külli, hep, kâfi, gayet gibi basit kelimelerle, o kadar, ne kadar, bir miktar, bu derece, büsbütün, begayet gibi kelime grubu ve birleşik sözlerden meydana gelir.

Sıfatların, fiillerin, fiilimsilerin veya zarfların anlamlarını miktar bakımından belirleyen kelimelerdir (Vural ve Böler, 2012:205). Azlık-çokluk zarfları öteki zarf çeşitlerinde olduğu gibi kelime gruplarında da oluşabilirler: az, çok, az çok, çok az, en, daha, pek, çok, biraz, azıcık, bol bol, çokluk vb.

Bu zarflardan başka Türkçede Arapçadan geçen **fazla**, **gâyet**, **fevkalâde**, **hârikulâde** gibi zarflar da kullanılır: **Fazla** daralmış; **Gayet** güzel; **Fevkalâde** bir temsil; **Hârikulâde** gözleri var. ¹⁰

Azlık-çokluk zarfları ne kadar, ne derece sorularının cevabıdır.

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
az (s.4)	son derece (s.1)
çox (s.11)	biraz (s.2)
o gədər (s.19)	pek (s.6)
bir gədər (s.121)	en (s.12)
	daha (s.21)
	çok (s.67)

Azerbaycan Türkçesinde bulunan bazı miktar zarfları, Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

xeyli, hâddän artıg, bir gədər gibi.

3.2.5.Soru zarfları

Soru bakımından fiillerin anlamını tamamlayan zarflardır (Ercilasun, 2007:203). necä “nasıl, nice”, neçänci, hansı, haçan “ne zaman, ne vakit”, neçä “ne kadar”, hara “nere”, niyâ, nâ üçün, kim üçün, kimâ görä, nâyâ görä, nädän ötrü “niçin, neden dolayı”, nâ sâbâbâ, kimdän ötrü, nâ gädär, nâ sayag “nasıl, ne şekilde”, nâ zaman, nâ vaxt “ne zaman” vb. örnekler Azerbaycan Türkçesinde en sık kullanılan soru zarflarıdır.

¹⁰ Gülensoy, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2010.

haçan “ne zaman”

nécə “nasıl”

nə zaman “ne zaman”

ne cür “ne tür, ne gibi”

ne gədər “ne kadar” ... (Doğan, 2010:26)

Türkiye Türkçesinde:

Soru bakımından fiillerin anlamını tamamlayan zarflardır. Türkiye Türkçesinde soru zarfı olarak kullanılan kelimelerin sayısı oldukça sınırlıdır (Ercilasun, 2007:57). hani, nasıl, ne, ne denli, ne biçim, neden, nerede, nereden, ne kadar, nice, niçin.

Fiilleri, fiilimsileri, sıfatları ve başka zarfları soru yoluyla belirleyen kelimelerdir: nasıl, ne biçim, ne denli, neden, niçin, nice, ne kadar, ne, neden gibi (Vural-Böler, 2012:206).

Nasıl sevebilirse üç gönül bir tek gülü / Sen de güzelliğine kul edersin üç gönlü (Faruk Nafiz Çamlıbel)

Fakat şaşkınlığı **ne denli** büyük olursa olsun, oranın güzelliği daha büyüktü.

Neden her şeyi büyütüp dururuz.

Sen misin Çalkıuşu, dedi, **niçin** böyle kendi kendine yavaş yavaş yürüyorsun?

Ne karışıyorsun?

Niçin, acaba, nasıl, mi, ha, ya, ne, hele hele, ne kadar, gibi fiil, fiilimsi, zarf ve sıfatlarla ilgili soruları sağlayan sözlerdir (Bilgegil, 2009:212).

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

neçe (s.14)

nasıl (s.2)

niyâ (s.14)

ne (s.5)

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
nä üçün (s.19)	niye (s.14)
nä vaxt (s.90)	ne zaman (s.127)
nädän (s.94)	...
hanı (s.96)	
ne (s.104)	
...	

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında soru zarfları açısından gözle görülür bir farklılık yoktur. Azerbaycan Türkçesinde söyleniş açısından farklı olan bazı soru zarfları bulunmakla birlikte, anlam olarak bakıldığında Türkiye Türkçesindeki karşılığıyla aynı olduğu görülmektedir. Şu şekilde izah edelim:

nécə “nasıl” ifadesi, Türkiye Türkçesinde “nécə” olarak geçmemektedir. Ancak taşıdığı anlam itibarıyla Türkiye Türkçesindeki anlamını karşılamaktadır. Dolayısıyla farklı olan nokta, sadece şekil özelliğindedir. neçänci, hansı, haçan, hara, nädän ötrü, nä sayag, nä säbäbä gibi örnekler de bunlardan bazılarıdır.

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
neçänci, hansı, haçan	ne zaman, ne vakit
hara	nere
nädän ötrü	niçin, neden dolayı
nä sayag	nasıl, ne şekilde
nä säbäbä	nasıl, ne şekilde

3.3.Sıfatlar

3.3.1.Niteleme sıfatları

Hem bir varlık veya niteliğe ham de onun bir vasfına delâlet eden isim, sıfat adını alır (Bilgegil, 2009:185). “Sarı”, sarı renkte olan; “topal” aksıyan; “akıllı” akli bulunan; “kör” görmeyen demektir, bu kelimeler hem bir varlığa, hem de bir varlığın bir özelliğine delâlet ediyor. Sıfat, söz dizimindeki görevi bakımından da, bir ismin hâl ve vasfını veya belirtilerini ifade eden kelime veya kelime grupları diye tanımlanır.

Azerbaycan Türkçesinde:

Tek başlarına birer isim olan bu kelimeler, kendilerinden sonra gelen bir ismi niteledikleri zaman niteleme sıfatı adını alırlar (Doğan, 2010: 21).

tərbiyəli (uşaq)

...

Türkiye Türkçesinde:

İsmlere ait nitelikleri ifade eden sıfatlar, niteleme sıfatlarıdır. Renk, durum, huy, vücuda ait vasıf gibi çeşitli anlamlardan birini taşırlar. *Sarı, yeşil, mavi, turuncu, kırmızı, mor, uzun, yüksek, sert, yumuşak, uslu, iyi, yaramaz, güzel, tembel, acı, az, çok, tatlı, aç, tok, ağır, hafif, ak, kara, eski, yeni, başka, diğer, obur, belli, çil, orta, ucuz, şaşı, sıkı, topal, neş'eli, şen, kaba, kısa, kart, kalın, ince, hasta, boz, çakır, çift, yassı, kızıl, yeşil, koyu, açık, atik, afacan, akıllı, bilgisiz, acı, babacan, babayiğit, yalın, yalan, zeki, zengin* sözleri birer niteleme sıfatıdır (Bilgegil, 2009:186). Kendinden sonra gelen ismin niteliğini gösteren sıfatlardır.(VuralBöler,2012:188).

Bu nitelik renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, alışkanlık, yetenek, beceri vb. her türlü iç ve dış özellikleri kapsayabilir: *büyük masa, yeşil araba, temiz yüz, çalışkan öğrenci, yiğit adam, sanatkâr ruh, buruşuk el, coşkun dere, kısa yol, uzun zaman, müthiş acı, buruk tat, sert çehre, namuslu kadın, ölümlü dünya, geniş yüzlü çocuk, yaş yaş gözler, Ankaralı müdür yardımcısı, günlük gazete, yalancı adam, düzensiz ev, somurtkan dost* vb.

Niteleme sıfatı olarak kullanılan kelimeler bir isimle değil de bir fiille kullanıldıklarında hâl zarfı olurlar: aç insan (sıfat), aç dolaşmak (zarf), dürüst öğrenci (sıfat), dürüst davranmak (zarf) gibi. Aşağıda incelenen romanlar üzerinden niteleme sıfatları örnekleri verilmiştir.

Cepheden Cepheye

mügeddes torpağlarımızdan (s.4)

ağır veziyyetden (s.4)

ğaralmış sifetinin (s.5)

yaxşı baş (s.7)

ğurumuş dodaglarını (s.9)

boz renkli koyun (s.11)

içi dolu papağını (s.11)

dehşetli bir menzerenin (s.11)

enli kürekli möhkem bedeninde (s.19)

te'sirli bir xeber (s.19)

esas megsedinden (s.20)

çirkli kâğıza (s.22)

ahəstə bir səslə (s.25)

həyalı gədm (s.25)

yaralı üreyine (s.26)

təhlikəli düşmenler (s.27)

şiddətli başağrısı (s.27)

dehşetli bir yuxu (s.27)

Sultanı Öldürmek

hafif boğuk sesi (s.1)

vazgeçilmez bir ideal (s.2)

ahenksiz sesimin (s.2)

objektif bir bakış (s.3)

önemli şahsiyetlere (s.3)

değerli hocamız (s.3)

yabancı üniversiteden (s.4)

delice tutku (s.5)

mantıklı girişiminin (s.5)

yanlış bir evlilikte (s.6)

zavallı aklım (s.6)

hoş bir mırıltıya (s.7)

derin huzurla (s.9)

kırmızı ışığı (s.9)

oksijen sarısı saçlarını (s.10)

üzücü olaylar (s.10)

karlı hava (s.11)

sevimli ahşap kutu (s.12)

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
ğaşsız bir üzük (s.29)	mavi gözleri (s.12)
sonsuz bir məhəbbət (s.30)	çirkin bir adam (s.13)
böyük gərdaşına (s.31)	kıpırtısız ellerinin (s.19)
ipekşal patlar (s.31)	açık kumral saçlarıyla (s.21)

Niteleme sıfatları, Azerbaycan Türkçesinde de isimleri niteler, Türkiye Türkçesinde de isimleri niteler. Yani işlev bakımından aynıdır. Dolayısıyla niteleme sıfatları her iki lehçede de isimleri çeşitli açılardan niteleyen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Romanlarda da görüldüğü üzere, niteleme sıfatları isimleri renk, durum, vb. çeşitli yönlerden niteleyen sıfatlardır.

3.3.2.Belirtme sıfatları

Azerbaycan Türkçesinde:

Belirtme sıfatları, isimlerin önüne gelerek onları çeşitli yönlerden belirten sıfatlardır. Dört gruba ayrılırlar (Doğan, 2010:23).

Türkiye Türkçesinde:

Niteleme sıfatlarından farklı olarak varlıkları niteleme değil de belirtme işlevi yüklenmiş olan sıfatlardır (Vural ve Böler, 2012:189). Bunlar isimleri işaret (gösterme) yoluyla veya sayı belirterek ya da soru sorarak belirtirler, kimi zaman da belirsizlik göstererek ifade ederler. Bundan dolayı belirtme sıfatları kendi içinde işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belgisiz sıfatlar olmak üzere dört alt gruba ayrılır:

İsime ait belirti, sayı veya söz söyleyence (=mütekellimce) belirtilmesi istenilen yönü ifade eden sıfatlar, belirtme sıfatlarıdır (Bilgegil, 2009:186).

3.3.2.1.İşaret sıfatları

Azerbajan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde işaret sıfatları şunlardır: bu, o, élə, belə, həmin, həmən (Doğan, 2010:23).

bu dünya

o vaht ...

Nesneleri, yerlerini işaret ederek belirten sıfatlardır. Azerbaycan Türkçesinde bu, o, həmən “o, aynı” işaret sıfatı olarak kullanılan başlıca sözcüklerdir (Ercilasun, 2007:199).

bu adam, **o** gız, **həmin** söz “bu söz”, **həmən** gədin “o kadın”

Türkiye Türkçesinde:

Nesneleri, yerlerini işaret ederek belirten sıfatlardır (Ercilasun, 2007:53).

bu iş, **bu** söz, **şu** yol, **şu** ağaç, **o** gece, **o** adam, **o** zaman

İsimleri gösterme yoluyla belirten sıfatlardır. Bu gösterme genellikle isimden önce bu (yakın için), şu (biraz uzak için), o (uzak için), kelimelerinin getirilmesiyle olur. Bu kelimeler gerçekte zamirdir. Ancak isimler önünde sıfat görevi üstlenmişlerdir: bu elem, bu ses, şu adam, şu fetih, şu satırlar, o akşam, o küçük kasaba vb.

İsimlerin medlülünü, -söz söyleyene göre- mesafe kavramı katmak suretiyle belirten kelimelere “işaret sıfatı” denir (Bilgegil, 2009:186). Bunlar, esas itibariyle bu, şu, o kelimelerinden ibarettir ki, birincisi yakın, ikincisi biraz uzak, üçüncüsü çok uzak mesafedeki bir nesneyi veya mecaz yoluyla kendilerine mesafe isnadedilen bir kavramı anlatırken kullanılır. Bu adam, şu kitap, o düşünce örneklerinde olduğu gibi. İşaret sıfatları ek almamakla işaret zamirlerinden ayrılırlar.

Cepheden Cepheye

bu ümidin (s.4)

bu lal ehramların (s.4)

bu yandadı (s.6)

o ğolunuza (s.7)

o evde (s.7)

o teref (s.7)

bu teref (s.7)

bu dalanda (s.7)

bu vaxt (s.8)

bu hâla (s.8)

bu adam (s.10)

bu ağır yaranın (s.12)

bu anda (s.15)

bu iki ğardaşa (s.16)

bu gerginliyi (s.17)

bu ğolumdur (s.17)

bu saat (s.20)

bu ğızı (s.21)

o patron (s.31)

bu gizli teşbiş (s.32)

bu oğlanın (s.32)

Sultanı Öldürmek

o karlı öğleden sonra (s.1)

bu tarçın rengi koyluğa (s.2)

bu hali (s.2)

o rüya (s.2)

bu konuda (s.3)

bu başarısını (s.3)

bu dizginsiz nefretten (s.4)

şu huyun (s.5)

o iş (s.5)

o delice tutku (s.5)

şu Hanımefendi Sokak'taki (s.7)

o kelime (s.7)

bu safiyane düşüncelere (s.7)

o tuhaf karanlık (s.8)

o güvenle (s.11)

o zamanlardan (s.12)

o yemekten (s.12)

bu yüz (s.13)

bu konuyu (s.14)

o acı (s.20)

bu yaşa (s.21)

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

hämın ses (s.8)

İşaret sıfatları nesnelere buldukları yerleri, konumları ifade eden sıfatlardır. “*Sultanı Öldürmek*” romanında, “bu, şu, o” işaret sıfatları kullanılmıştır. Bu sıfatlar çeşitli isimlere gelerek onların yerini yahut konumunu ifade etmişlerdir. “*Cepheden Cepheye*” romanında ise, isimler “bu” ve “o” işaret sıfatları ile kullanılmışlardır. Azerbaycan Türkçesinde bulunan bazı işaret sıfatları Türkiye Türkçesinde bulunmaz. Bunlar, “*hämın, hămän*” işaret sıfatlarıdır.

3.3.2.2.Sayı Sıfatları

3.3.2.2.1.Asıl Sayı Sıfatları

Azerbaycan Türkçesinde:

Asıl sayı sıfatları nesnelere miktarını belirtirler ve nâ gâdâr sorusuna cevap olurlar (Ercilasun, 2007:199).

bir gälâm “bir kalem”, **iki** kitab, **üç** alma, **beş** kişi, **on** tälübä “on öğrenci”.

Azerbaycan Türkçesinde sayı sıfatı yoktur. “Say” başlığı altında ayrı bir kelime türü vardır. Say eşyanın miktarını bildirir. neçe?, ne kadar?, neçenci? Suallarından birine cevap verir (Allahverdiyeva, 2000:42).

1.Miktar sayıları eşyanın müeyyen miktarını bildirir: üç ölke, 100 fikir, 5 telebe ve s.

2.Sıra sayıları eşyanın sırasını bildirir (Allahverdiyeva, 2000:42).

3.Geyri-müeyyen sayılar eşyanın miktarının geyri-müeyyenliğini bildirir: az söz, çoh uşag, heyli yo. (Allahverdiyeva, 2000:42).

Önünde buldukları isimlerin tam sayılarını gösteren sıfatlardır (Doğan, 2010:23).

Tek kelime biçiminde olanlar: bir, iki, üç, dörd, beş, altı, yeddi “yedi”, səkkiz “sekiz”, doğguz “dokuz”, iyirmi “yirmi”, ğırh (kırk), əlli “elli”, səksən “seksen”, dohsan “doksan”, yüz, min “bin”, milyon “milyon”, milyard “milyar” vb.

Sıfat takımı biçiminde olanlar: yüz min “yüz bin”, yetti milyon “yedi milyon”, əlli milyard “elli milyar” vb.

Sayı grubu biçiminde olanlar: on bés “on beş”, on yeddi “on yedi”, iyirmi bir “yirmi bir”, dohsan yeddi “doksan yedi”, on beş min “on beş bin” vb.

Türkiye Türkçesinde:

İsimlerin sayısını gösteren sıfatlardır: bir ev, üç adam, sekiz kitap, on beş öğrenci, iki milyon çocuk vb (Vural-Böler, 2012:190).

Sayı sıfatıyla kurulan sıfat tamlamalarında tamlanan durumundaki isim çokluk eki almaz. Fakat bunun istisnaları yok değildir: Altıyüzevler, Bahçelievler, Kırk Haramiler, üç silahşörler, dört büyükler vb.

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

iki seyid (s.10)

yirmi bir sene (s.1)

beş-altı ay (s.26)

üç gün önce (s.220)

altı aya (s.27)

bir hafta önce (s.221)

...

...

3.3.2.2.2.Sıra Sayı Sıfatları

Azerbaycan Türkçesinde:

Sıra sayı sıfatları **+(i)ncı**, **+(i)nci**, **+(u)ncu**, **+(ü)ncü** eklerinin aracılığıyla yapılır (Doğan, 2010:24).

birinci “birinci”

...

Azerbaycan Türkçesinde sıra sayı sıfatları, asıl sayı sıfatlarına **+Incl**, **+UncU** ekinin getirilmesi ile oluşturulur. Ek, ünlü ile biten asıl sayılara **+ncI** şeklinde eklenir. Bu sıfatlar hansı veya neçinci sorusuna cevap olurlar (Ercilasun, 2007:199).

Birinci, onuncu, yüzüncü, altınca, yedinci, on ikinci, iyirmi altıncı, otuz doğguzuncu, iki yüzüncü, birinci sınıf, ikinci gecä, onuncu il.

Türkiye Türkçesinde:

Asıl sayı sıfatlarına +(I)ncI / +(U)ncU ekinin getirilmesiyle oluşturulur (Ercilasun, 2007:54).

birinci sınıf, ikinci gece, altıncı kat, onuncu yıl, yirminci aday, yüzüncü yıl.

İsimlerin kavramını, kendi sınıfları içindeki dereceleri ile sınıflandıran sıfatlardır. Üçüncü, beşinci, onuncu gibi (Bilgegil, 2009:187).

Belirttikleri isimlerin sıralarını gösteren sıfatlardır. Bunlar asıl sayı sıfatlarına -IncI/-UncU ekinin getirilmesiyle yapılır: üçüncü şahıs, ikinci sıra, onuncu sınıf, birinci yarışmacı vb (Vural-Böler, 2012:190).

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

İkinci sebep (s.19)

ikinci köprü (s.246)

üçüncü kezdir (s.9)

Hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde sıra sayı sıfatları, sayılara +IncI, +UncUeklerinin getirilmesiyle oluşturulur.

3.3.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları

Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesinde sadece bir sayı üleştirme eki +er i alır. Diğer sayılar ikileme yoluyla üleştirme anlamında kullanılır (Doğan, 2010:24).

birer-birer iki-iki

Türkiye Türkçesinde asıl sayılara +Ar/+şAr ekinin getirilmesiyle oluşturulan üleştirme sayı sıfatları Azerbaycan Türkçesinde birkaç örnek dışında görülmez (Ercilasun, 2007:199).

birär birär, ikişär ikişär.

Türkiye Türkçesinde:

Bu sıfatlar ünsüz ile biten sayılara +Ar, ünlü ile biten sayılara +şAr ekinin getirilmesi ile oluşturulur (Ercilasun, 2007:54).

birer gün, ikişer elma, üçer ay, beşer kat, yedişer kişi, onar asker

İsimlerin bölüştürme yoluyla sayılarını belirten sıfatlardır. Asıl sayı sıfatlarına –Ar ve –şAr ekinin getirilmesiyle yapılır: birer tane, beşer kişi, ikişer elma, altışar yıl vb (Vural ve Böler, 2012:190).

Romanlarda üleştirme sayı sıfatlarına pek fazla rastlanmamaktadır.

3.3.2.2.4.Kesir Sayı Sıfatları

Azerbaycan Türkçesinde:

Kesir Sayı Sıfatları Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bulunma durumu eki ile yapılır (Doğan, 2010:24).

béşde üç “beşte üç”

ürkiye Türkçesinde:

Belirttikleri isimlerin sayılarını kesirli olarak gösteren sıfatlardır. Kesir sayı sıfatları tek kelime olarak değil, bir kelime grubu olarak bulunurlar.

Bulunma hâli eki almış bir sayı isminin başka bir sayı ismiyle oluşturduğu bulunma grubuna ve bu grubun bir isme tamlayan olmasına dayanır: dörtte bir elma, beşte iki pay, yüzde elli zam, üçte iki hisse, yüzde on komisyon vb.

Romanlarda kesir sayı sıfatlarına pek fazla rastlanmamaktadır.

3.3.2.3.Belirsizlik Sıfatları

Azerbaycan Türkçesinde:

Azerbaycan Türkçesindeki belirsizlik sıfatlarının bazıları şunlardır: bir çoñ, az, çoñ, hamı (hepsi), bir néçe, héyli (epey, hayli), bir héyli vb (Doğan, 2010:23).

Bu tür sıfatlar varlıkların ve nesnelerin birtakım özelliklerini belirsiz olarak bildirirler (Ercilasun, 2007:200). az, çox, xeyli “epey, oldukça”, bir gädär “biraz, azıcık, bir miktar”, bir neçä “azıcık, biraz, birkaç”, bir az, bazi “bazı”, hamı “tümü, hepsi”, başğa “başka, diğər”, hăr bir, bir çox “birçok, hayli”.

Türkiye Türkçesinde:

Bu tür sıfatlar varlıkların ve nesnelerin birtakım özelliklerini belirsiz olarak bildirirler (Ercilasun, 2007:54).

az, başka, bazı, belli başlı, bir, biraz, birçok, birkaç, bir hayli, birtakım, bir sürü, bir yığın, bunca, bütün, çok, çoğu, fazla, her, hiç, hiçbir, kaç, kimi, nice, sınırsız vb.

Belgisiz sıfatlar; çoğul, çekim ve iyelik eki almamakla belgisiz zamirlerden ayrılırlar (Bilgegil, 2009:188).

Cepheden Cepheye

bir sirr (s.3)

heç bir şübhe (s.3)

her gün (s.8)

her dägigə (s.8)

hamı (s.12)

bütün mähəllə (s.15)

bütün iradesini (s.15)

bir sebeb (s.17)

bir terefdən (s.20)

başğa cüre (s.20)

bütün geceki (s.22)

hamısı (s.23)

Sultanı Öldürmek

bir mahcubiyet (s.1)

her gün (s.2)

bazı şeyler (s.2)

hiçbir zaman (s.2)

çoğu zaman (s.3)

bütün bedenimi (s.20)

her türlü takıntıdan (s.21)

başka bir anıyı (s.25)

hiçbir zaman (s.26)

bütün gerçekliğiyle (s.36)

hiçbir günahı (s.59)

bir evlat (s.63)

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
bir ses (s.25)	...

...

Belirsizlik sıfatları, isimler hakkında tam ve net bir fikir vermeden onları belirten sıfatlardır. Azerbaycan Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde de bu şekilde kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesindeki bazı belirsizlik sıfatları, şekil açısından farklıdır ancak anlamsal karşılığı olarak aynıdır.

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
hamı	tümü
bir néçe	epey, hayli
bir neçä	azıcık, biraz, birkaç

3.3.2.4.Soru Sıfatları

Azerbaycan Türkçesinde:

Varlık ve nesnelere soru yoluyla belirten sıfatlardır. Sıfatın bu işlevi, ismin önüne getirilen soru sözleri ile karşılanır (Ercilasun, 2007:200).

neçä kişi “kaç kişi”, **hansı** adam “hangi adam”.

Azerbaycan Türkçesindeki soru sıfatlarının bazıları şunlardır: néçə, hansı, hangi vb (Doğan, 2010:24).

Türkiye Türkçesinde:

Varlık ve nesnelere soru yoluyla belirten sıfatlardır. Sıfatın bu işlevi, ismin önüne getirilen kaç, kaçar, kaçınıcı, hangi, ne, nasıl, neredeki gibi soru sözleri ile karşılanır (Ercilasun, 2007:54).**kaç** lira?, **kaç** kişi?, **kaçar** elma?, **kaçınıcı** kat?, **hangi** gün?, **ne** zaman?, bu **nasıl** bir insan?

İsimlerin; yer, zaman, sayı ve nitelik bakımından belirtili hâle konması isteğini ifade eden sıfatlar, soru sıfatlarıdır (Bilgegil, 2009:189). Ne, nasıl, kaç, hangi? ... gibi kelimelerden meydana gelir. “Nasıl adam?, kaç kuruş, hangi çocuk?, hangi gün?, ne çeşit kumaş?” örneklerinde görüldüğü gibi.

Cepheden Cepheye	Sultanı Öldürmek
neçe adam (s.8)	ne fikri (s.152)
ne xeber (s.9)	ne karanlığı (s.152)
neçe ilden (s.11)	ne açığı (s.170)
neçe addım (s.16)	ne gizlisi (s.170)
ne borcum (s.18)	ne ruhumuz (s.201)
neçe sebebi (s.19)	
hansı ğatarla (s.24)	
neçe deyerler (s.29)	

“*Cepheden Cepheye*” romanında, “*neçe*” soru sıfatı sıklıkla kullanılmıştır. “*Sultanı Öldürmek*” romanında ise “*ne*” soru sıfatı sıklıkla kullanılmıştır. “*neçe*” soru sıfatı Türkiye Türkçesinde yoktur.

Onun karşılığı olarak “*kaç*” soru sıfatı bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde olan “*hansı*” soru sıfatı, Türkiye Türkçesinde yoktur. Onun karşılığı olarak “*hangi*” soru sıfatı bulunmaktadır.

3.4.Edatlar

Azerbaycan Türkçesinde:

Edat cümleye mena inceliyi veren kömekci nitg hissesidir: ahı, bes, lap, meger, artıg, heç, heyir, he, beli, tekce, di, barıi ele, ha, kaş, goy, yalnız (Allahverdiyeva, 2000:66).

Son Çekim Edatları:

Türkiye Türkçesinde son çekim edatları olarak nitelendirdiğimiz kelime çeşidi, Azerbaycan Türkçesinde “ğoşma” adı altında bağımsız olarak yardımcı kelime çeşitlerinden biri olarak incelenmektedir (Doğan, 2010:46).

- ayrı “ayrı, başka”
- başğa “başka”
- bəri “beri”
- can, -cən “-a/-e kadar”
- dair “dair, ait”
- dək “dek”
- doğru “doğru, taraf”
- əvvəl “evvel, önce”
- görə “dolayı”
- içre “içre”
- ilə “ile”
- kimi “gibi”
- ötrü “ötrü”
- özge “başka”
- ğabağ “evvel, önce”
- ğarşı “karşı”
- ğədər “kadar”
- ğeyri “başka, onun dışında”
- sarı “taraf”

savayı “başka”

sonra “sonra”

tək “gibi”

tərəf “taraf”

üçün “için”

Sona Gelen Edatlar:

Sonuna geldikleri unsurları belirtmek, pekiştirmek, kuvvetlendirmek, dikkati onların üzerine çekmek amacıyla kullanılan edatlardır. Sona gelen edatların, kuvvetlendirme işlevleri bağlama işlevlerinden daha fazladır (Doğan, 2010:46). Bu edatlar kısaca getirildikleri unsurlara kuvvetlendirmenin yanında rica, olumsuzluk, şüphe ve soru gibi anlamlar katar.

barı “yeter ki”

-ca, -cə “-ca, -ce”

da, də “da, de, ve ..., ya”

daha “daha”

ki “ki”

-mi “mu, da, dahi”

təkcə “sadece”

təki “yeter ki”

yoh “hayır”

Türkiye Türkçesinde:

Edatlar Türkçe kökenli ve yabancı kökenli olmak üzere iki çeşittir. Türkçe kökenli edatlar da isim ve fiil kökenli edatlar olmak üzere ikiye ayrılır. İsim kökenli edatlar gibi, için, başka, bakıma, bakımından, beri, boyunca, dek, denli, içre, önce,

sonra, üzere, yana edatlarıdır. Fiil kökenli edatlar ile, ilişkin, göre, geçe, aşırı, aşkın, değin, diye, doğru, dolayı, karşı, ötürü edatlarıdır. Yabancı kökenli edatlara ait, beraber, dair, derece, gayri, ibaret, itibaren, kadar, nazaran, rağmen edatları örnek olarak gösterilebilir.

Kullanılış biçimleri bakımından edatlar:

İsimlerin yalın hâli ile kullanılanlar: (aslan) gibi, (Ali) için, (kalem) ile, (deniz) aşırı, dek, diye, kadar, üzere.

Zamirlerin ilgi hâli ile kullanılanlar: (senin) gibi, (benim) için, (benim) ile, kadar.

İsimlerin yönelme hâli ile kullanılanlar: (hocaya) ait, (benim) için, (benim) ile, kadar.

İsimlerin çıkma hâli ile kullanılanlar: (okuldan) aşağı, (kitaptan) başka, (sabahtan) beri, dışarı, dolayı, evvel, gayri, içeri, itibaren, önce, öte, ötürü, sonra, taraf, yana (Ercilasun, 2007:67).

Cepheden Cepheye

Sultanı Öldürmek

kimi (s.3)

gibi (s.1)

ilə (s.4)

beri (s.1)

ğədar (s.9)

olmak **ile** (s.3)

üçün (s.12)

o+n+a **doğru** (s.7)

yoh (s.18)

diye (s.182)

ğabağ (s.21)

rağmen (s.182)

sonra (s.31)

için (s.313)

...

...

Romanlarda kullanılan edatlar örnekleri verilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde olup da Türkiye Türkçesinde olmayan birkaç tane edat vardır. Bunlar şu şekildedir:

Azərbaycan Türkçəsi	Türkiye Türkçesi
ğabağ	evvel, önce
sarı	taraf
savayı	başka

3.5.Bağlaçlar

Azərbaycan Türkçesinde:

Sıralama Bağlaçları:

və “ve” (Doğan, 2010:46)

ilə “ile”

Cümle Başı Bağlaçları:

çünkü “çünkü”

ona görə ki “ondan dolayı”

ondan ötrü ki “ondan dolayı”

onun üçün ki “ondan dolayı”

buna görə de “bundan dolayı”

əgər “eğer”

hərgah “şimdiki”

madam ki “şimdiki”

bir halda ki “bir halde ki”

ki “ki”

belə ki “bu şekilde”

amma “ama”

ancag "ancak"

lakin "fakat"

halbuki "halbuki, oysa ki"

yəni "yani"

yəni ki "yani"

məsələn "mesela"

əlbəttə "elbette, tabii"

gərək "gerek, lazım"

şəksiz "muhakkak"

hökmən "mutlaka"

şübhəsiz "kuşkusuz"

mütəg "mutlaka"

sözsüz "sözsüz"

yəgin "herhalde"

həqiqətən "hakikaten"

doğrusu "doğrusu"

gerçək "gerçekten"

doğrudan "gerçekten"

əslində "aslen"

təbii "tabii ki"

ehtimal "ihtimal"

görünür "gözükən o ki"

görəsən “acaba”

deyəsən “galiba”

sanki “sanki”

bəlkə “belki”

güman ki “muhtemelen”

ola “olabilir”

olmaya “belki”

mümkündür ki “olabilir ki”

tutağ ki “deyelim ki”

Karşılaştırma Bağlaçları:

həm “hem”

həm də “hem de”

həm də ki “hem de ki”

o cümleden “bununla beraber”

habelə “bununla beraber, bunun gibi”

həmçinin “bununla beraber”

da.....da “da.....da”

də.....də “de.....de”

nə.....nə “ne.....ne”

nə.....nə de “ne.....ne de”

nə.....nə de ki “ne.....ne de ki”

Denkleştirme Bağlaçları:

ya “ya”

ya da “ya da”

ya da ki “ya da ki”

və ya “veya”

gah “kah”

gah da “kah da”

gah da ki “kah da ki”

istər “ister”

istərsə “isterse”

istərsə də “isterse de”

Türkiye Türkçesinde:

Bağlaçların görevleri kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaktır (Ercilasun, 2007:66).

Kökenlerine göre bağlaçlar üçe ayrılır:

1.*Yabancı kökenli bağlaçlar*: âdeta, aksi hâlde, aksine, amma, ama, asıl, bahuşus, bilhassa, esasen, fakat, galiba, gayri, hakikaten, hasılı, hatta, lakin, madem, mamafih, mesela, nihayet, ve, yani, zaten, zira.

2.*Karışık kökenli bağlaçlar*: belki, bilmem ki, canım, demek ki, hiç olmazsa, hiç şüphesiz, illâ ki, madem ki, meğer ki, meğerse, nasıl ki, nasılsa, ne var ki, ne yazık ki, ola ki, öyle ki, sadece, sanki, şu var ki, şüphesiz.

3.*Türkçe kökenli edatlar*: açıkçası, ancak, anlaşılan, ardından, arkasından, ayrıca, bak, bakalım, bakarsın, bakın, besbelli, bırak, bile, bilemedin, bilmem, bilsen, bir de, böylece, böylelikle, bununla birlikte, da, dahası, dahi, değil mi, değilse, der-

ken, doğrusu, dolayısıyla, hele, ile, ise, ister, kısaca, nasıl, ne demek, nerede, nitekim, olsa olsa, oysa, özellikle, sakın, yalnız, yine, yok.

İşlevlerine ve cümledeki yerlerine göre bağlaçlar:

1.Sıralama bağlaçları: ile, ilâ, dahi, ve, ...da...da, gerek...gerek..., hem...hem..., ne...ne...

2.Denkleştirme-Karşılaştırma-Seçme Bağlaçları: ya, ya...ya..., ya da, yahut da, veyahut.

3.Pekiştirme bağlaçları: da, dahi, bile, hem, mI/mU, ise, ya.

4.Nöbetleşme bağlaçları: bazen...bazen..., bazı...bazı..., biri...öbürü..., kâh...kâh..., kimi...kimi...

“Cepheden Cepheye”/Bağlaçlar

Lakin başka yerlerde olduğu kimi, ağır veziyyetden istifade ederek burda da xebis, çirkin ünsürler baş galdırırlar. (s.4)

“Lakin” bağlacı cümle başı bağlaçlarına girmektedir.

Balkə buna göre de Şemsi'nin Teymur'u görmeye gözü yox idi. (s.13)

“Bəlkə” bağlacı cümle başı bağlaçlarına girmektedir.

Halbuki Teymur “namerdlik etmək” istemirdi. (s.13)

“halbuki” bağlacı cümle başı bağlaçlarına girmektedir.

Əger mehellede bir nefer hağğında “gorxağdır”, “satğındır” deyilseydi, ona “göz verib, işiğ vermez diler”, nifretle baxar, o **ki** var döyerdiler. (s.14)

“əger” ve “ki, “amma” bağlaçları Azərbaycan Türkçesinde, cümle başı bağlaçlarına girmektedir.

Seymur onun gorxunç **ve** çapığ üzünə baxıb gəpiyə gısıldı. (s.14)

“ve” bağlacı Azərbaycan Türkçesinde sıralama bağlaçlarına girmektedir.

Amma Seymur'da işin olmasın. (s.15)

Ancağ Kazan'dan gelen əlavə məlumatların birindən aydın oldu *ki*, Sünbül Eskerova ora Moskva tereflərdən gəlmiş *və* yolda sənədlərini itirdiyini bildirib Sünbül Eskerova adına pasport almışdır.

“ancak” bağlacı Azərbaycan Türkçesinde cümle başı bağlaçlarına girmektedir.

Ne Teymur dindi, **ne de** Sivartsov. (s.307)

“ne...ne...” bağlacı Azərbaycan Türkçesinde karşılaştırma bağlaçlarına girer.

Həttə ona “gel bacı-ğardaş olağ” demişdi. (s.307)

“Sultanı Öldürmək” / Bağlaçlar

Sanki bunlar hiç yaşanmamış gibi, şimdi, “Merhaba Müştak”, diyordu telefonun öteki ucundan. (s.1)

“sanki” bağlacı Türkiye Türkçesinde karışık kökenli bağlaçlara girmektedir.

Üstelik neşe içinde yüzen bir sesle; **ne** bir mahcubiyet, **ne** bir sıkıntı, **ne de** bir pişmanlık... (s.1)

“ne...ne...” bağlacı Türkiye Türkçesinde sıralama bağlaçlarına girmektedir.

Benim ruhsuz, renksiz, ahenksiz sesimin *aksine*, Nüzhet coşkuyla atılmıştı. (s.2)

“aksine” bağlacı, Türkiye Türkçesinde yabancı kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Tüm bunlardan arınmış objektif bir bakış *belki* mümkündü, *ama* yine de farklı disiplinlerin etkisinden tümüyle kurtulmak imkânsızdı. (s.3)

“belki” bağlacı, Türkiye Türkçesinde karışık kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

“ama” bağlacı, Türkiye Türkçesinde karışık kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Evet, ben **de** çok önemli olmasa **da** birkaç yabancı üniversiteden davet almıştım, akademik kariyerimi ilerletmiş, sonunda profesör olmuştum. (s.4)

“da, de” bağlaçları, Türkiye Türkçesinde pekiştirme bağlaçlarına girmektedir.

Ama umursamadı, onun hayatıyla ilgilenmemi son derece normal bir durum olarak kabul ediyordu. (s.5)

“ama” bağlacı, Türkiye Türkçesinde yabancı kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Yanlış bir evlilikte **zaten**. (s.6)

“zaten” bağlacı, Türkiye Türkçesinde yabancı kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Aynı apartmanda oturduğumuz, **hem** teyze kızım, **hem de** iyi bir psikiyatr olan Şaziye, “Seni hipnotize ederek olan biteni anlayabiliriz”, dese de derinliklerinde neler gizlendiğibilmediğim bilinçaltımın açığa çıkmasından korkarak, bu metodu kesinlikle reddetmişim. (s.10)

“hem...hem...” bağlacı, Türkiye Türkçesinde sıralama bağlaçlarına girmektedir.

Demek ki olayların üzüntü yaratmasının **ya da** mutluluk vermesinin bir önemi yoktu, sevinç **ya da** acı, hangi nedenle olursa olsun benliğimin alt üst oluşu yol açıyordu bu hafıza kaybına. (s.10-11)

“demek ki” bağlacı, Türkiye Türkçesinde karışık kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

“ya da” bağlacı, Türkiye Türkçesinde denkleştirme-karşılaştırma-seçme bağlaçlarına girmektedir.

Fakat o da yirmi bir yıl önceki Nüzhet değildi. (s.17)

“fakat” bağlacı Türkiye Türkçesinde yabancı kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Hayır, **ne** bir ses, **ne** bir kıpırtı. (s.17)

“ne...ne...” bağlacı, Türkiye Türkçesinde sıralama bağlaçlarına girmektedir.

Oysa mektup açacağımı usta bir katil gibi banyoda bir güzel yıkamıştım. (s.34)

“oysa” bağlacı, Türkçe kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Meğerse İranlı bir bakan gelmiş... (s.39)

“meğerse” bağlacı, karışık kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Nihayet kara gözlerindeki kaygı kayboldu, çocuksu bir gülümseyiş yayıldı botoksla kalınlaştırılmış, göze batmayan bir rujla canlandırılmış dudaklarına... (s.68)

“nihayet” bağlacı, yabancı kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Ayrıca en gözde oğlu Alaeddin Ali Çelebi'nin öldürülmesini de unutmayalım. (s.75)

“ayrıca” bağlacı, Türkçe kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Ne yazık ki, bu son olmuyor; hanedan üyeleri akrabalarının canını almaya devam ediyor. (s.89)

“ne yazık ki” bağlacı, karışık kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Böylece sadece Nüzhet'i değil, yaşamınızın tek anlamını da ortadan kaldırdınız. (s.91)

“böylece” bağlacı, bağlacı Türkçe kökenli bağlaçlar grubuna girmektedir.

Bağlaçların daha belirgin olarak hem şekil hem de anlam açısından daha belirgin olarak görülebilmesi için, her iki roman üzerinden de cümleler hâlinde verilmeye çalışılmıştır. Azerbaycan Türkçesindeki bağlaçlar, Türkiye Türkçesindeki bağlaçlardan şekil açısından farklılık göstermektedir. Bu bağlaçlar, şekil açısından farklı olsa da, anlam olarak Türkiye Türkçesindeki bağlaçlarla aynıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.Azerbaycan Türkçesi Söz Varlığı

Çalışmamızın bu kısmında incelediğimiz romandan elde ettiğimiz Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ancak Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimeleri ve bu kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını tespit ettik:

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
yaşşı (s.73)	iyi
nefesini dermek (s.3)	nefes çekmek, nefes almak
cerge (s.3)	sıra
neheng (s.3)	büyük
uca (s.3)	yüksek
küçe (s.3)	sokak
mehz (s.3)	ayrıcalıklı
yuhu (s.4)	uyku
alov (s.4)	alev
ucgar (s.4)	uzak, ıssız
dözülmez (s.4)	çekilmez
cod (s.4)	sert
peyser (s.4)	ense
gayıd- (s.5)	dönmek
bare (s.5)	hakkında
sursat (s.5)	savaş aleti
serniş (s.5)	sermek, düzmek

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
celd (s.5)	hızlı
seki (s.5)	yer, kaldırım
donguldanmak (s.5)	homurdanmak
çamadan (s.5)	valiz
teles (s.5)	acele et-
verege (s.6)	varak, sayfa
tappıltı (s.6)	gürültü
tin (s.7)	köşe
hof (s.7)	korku, heyecan
zavod (s.7)	sanayi yeri
hahiş etmek (s.7)	rica et-
dalan (s.7)	ara yol
çiyin (s.7)	omuz
sancıl- (s.7)	sapla-
gicellen- (s.8)	başı dön-
tövşüye tövşüye (s.8)	nefes nefese
asta (s.8)	sessiz, sakın konuş-
söyken- (s.9)	yaslan-
dincel- (s.9)	dinlen-
ehvalat (s.9)	olay
meftil (s.10)	tel

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
kele kötür (s.11)	eğri büğrü
diyirlen- (s.11)	yuvarlan-
isti isti (s.11)	sıcak sıcak
bütöv (s.12)	doğru dürüst
uduz- (s.13)	yenil-
geşeng (s.13)	güzel
gımış- (s.15)	gülümse-
hedege (s.15)	gözü yuvası
cürbecür (s.17)	türlü türlü
sehv ele- (s.18)	yanlış yap-
sağal- (s.19)	iyileş-
özünü tülkülüye vurmak (s.19)	kendini tilki gibi göster-
terpen- (s.19)	hareket et-
paltar (s.19)	kıyafet, giysi
veyillen- (s.21)	avare dolaş-
palaz (s.22)	kilim
hövlnak (s.23)	aniden
telesik (s.23)	acele
kömek et- (s.25)	yardım et-
puhteleş- (s.29)	olgunlaş-
pensiya (s.30)	emeklilik, emeklilik maaşı

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
vügar (s.30)	kuru
sınıh- (s.31)	zayıfla-
selige (s.32)	düzenli
beled ol- (s.35)	bil-, hakim ol-
boy buhu (s.5)	boy pos
gips (s.5)	alçı
hırda (s.6)	yavaş
keşikçi (s.6)	bekçi
gımış- (s.14)	gülümse-
deyanet (s.7)	bildiri, fikir
ohşa- (s.4)	benzemek
gadağan (s.5)	yasak
pıçıl-da- (s.8)	fısıldamak
bayag (s.8)	az önce
apar- (s.9)	götür-
vedre (s.9)	kova
yekeper (s.10)	çok büyük, dev gibi
hamar (s.10)	düzgün
kilas (s.10)	kiraz
gavalı (s.10)	erik
meyne (s.10)	meyve

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
aharlı baharlı (s.11)	bakımlı
zerb (s.15)	darbe
növbe (s.16)	nöbet
terpen- (s.19)	kımıl-da-
gayıt- (s.20)	dönmek
tenbeki (s.22)	sigara, tütün
gümrah (s.22)	sağlam
pırpızlaş- (s.23)	kabarık
arhayın ol- (s.24)	rahat ol-
garsı- (s.24)	kötü etkile-
çimdir- (s.24)	yıka-
mühasire (s.25)	çembere al-
hıncım hıncım et- (s.27)	debelen-
muacile et- (s.27)	tedavi et-
tapşır- (s.27)	söylemek
gücgah (s.28)	ense
tikinti (s.28)	inşa et-
papiros çek- (s.28)	sigara iç-
kobud (s.28)	kaba
zehrimar (s.30)	yılan zehiri
yeşik (s.30)	kutu

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
firavan (s.30)	zengin
kefi kök halda ol- (s.34)	keyfi yerinde ol-
öyreş- (s.35)	alışmak
kövrel- (s.36)	ağlamak, üzölmek
mölahize (s.37)	konusmak
düyün (s.44)	düğüm
darvaza (s.45)	avlunun demir kapısı

“ohşa-“ fiilinin yazılışı Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde aynı biçimdedir. Ancak anlam yönünden farklıdır. Azerbaycan Türkçesinde “benzemek” anlamındadır, Türkiye Türkçesinde ise “dokunmak” anlamındadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.Cümle Kuruluşu

1.Azerbaycan Türkçesinde cümlenin sonunda kullanılan fiilde “-dır, dir” ekinin kullanılmazsa o cümle eksik (yarımçıg) sayılır. Türkiye Türkçesinde bu ekler olmazsa cümle eksik sayılmaz.

Azerbaycan Türkçesi:

“Yer göy nefesini derib susur, ele bil goynunda gorhulu bir sirr gizletmişdir.” (Cepheden Cepheye s.3)

Türkiye Türkçesi:

“O, bugüne kadar her şeyi benden gizledi.”

Yukarıdaki cümlede fiil “-dır, -dir” eki ile bitmemesine rağmen Türkiye Türkçesindeki cümle kuruluşu açısından eksik bir cümle sayılmaz. Ancak bu durum Azerbaycan Türkçesinde eksik (yarımçıg) cümle olarak addedilir. Bu tür örnek cümleleri aşağıda verdik:

Azerbaycan Türkçesi:

Bes ora nedir? (Cepheden Cepheye s.3)

Türkiye Türkçesi:

Burası neresi?

Azerbaycan Türkçesi:

Bir de ki, dörd beş dalandan sonra evlerine yetişecektir. (Cepheden Cepheye s.6)

Türkiye Türkçesi:

Ailesinin eli altında yetişecek.

Azerbaycan Türkçesi:

Bah ora ordaki garanlık sahe denizdir, onu gucaglamış, gah gabaran gah enen kölgelikler ise şehirdir. (Cepheden Cepheye s.6)

Türkiye Türkçesi:

Orası güzel bir şehir.

Azerbaycan Türkçesi:

Demeli, camaatın başı çoh garişigdir. (Cepheden Cepheye s.20)

Türkiye Türkçesi:

Onun işleri bu aralar oldukça karışık.

Azerbaycan Türkçesi:

Bes, anam özü hardadır? (Cepheden Cepheye s.23)

Türkiye Türkçesi:

Babam bugün nerede?

Azerbaycan Türkçesi:

Senin ailen böyükdür, bizim ailemiz ise cemi üç neferdir. (Cepheden Cepheye s.34)

Türkiye Türkçesi:

Bizim sınıfımız otuz kişi.

Azerbaycan Türkçesi:

Çünkü arhada oturan bu üç neferin gatli olmağına heç bir şübhemiz yohdur. (Cepheden Cepheye s.40)

Türkiye Türkçesi:

Sizin bu işi yapmadığımızdan kuşkumuz yok.

Azerbaycan Türkçesinde cümle kuruluşuna ait olan bu özelliğe sahip örnek cümleleri aşağıda verdik:

Hardaran mektebinin müellimi Şöle Hekimzade'nin elceyi olduğu tesdiğ edilmiştir. (Cepheden Cepheye s.43)

Teymur düşünürdü ki bütün işleri emeliyyat müvekkili aparmamalıdır. (Cepheden Cepheye s.45)

...onların arasında elage yohdur. (Cepheden Cepheye s.48)

Şemsi kimdir? (Cepheden Cepheye s.48)

Tegsir senin işindedir. (Cepheden Cepheye s.49)

Hansı senindir? (Cepheden Cepheye s.52)

Amma ne işe ele bil mene dediler ki, bu gızdır. (Cepheden Cepheye s.54)

2.Azerbaycan Türkçesinde bir cümle içerisinde aynı anlama gelen sözcüklerin kullanılması o cümlenin bedii ve edebi bir cümle olduğunu ve cümlenin anlamının pekiştiğini gösterir. Ancak Türkiye Türkçesinde bir cümlede aynı anlama gelen sözcüklerin bir arada kullanılması anlatım bozukluğu olarak görülür.

Azerbaycan Türkçesi:

Her yan **garanlıg zulmet** idi. (Cepheden Cepheye s.6)

Türkiye Türkçesi:

Yukarıdaki cümle Türkiye Türkçesindeki cümle kuruluşu açısından anlatım bozukluğu teşkil etmiştir. Çünkü “garanlıg” ve “zulmet” aynı anlamda olan iki kelimedir. İkisinin de bir cümle içerisinde kullanılması Türkiye Türkçesinde anlatım bozukluğuna sebebiyet verir. Ancak Azerbaycan Türkçesinde edebi bir cümle olduğunu gösterir. Türkiye Türkçesinde “Her yer karanlık idi.” şeklinde kullanırsak cümleyi kullanırsak anlatım bozukluğuna yol açmaz. Türkiye Türkçesinde aynı anlama gelen sözcüklerin bir tanesi cümle içerisinde kullanılır. Aşağıda bu tür cümlelere yer verdik.

Azerbaycan Türkçesi:

İkinci yol Şemsi'nin hasiyyetine **uyğun** ve **elverişli** idi. (Cepheden Cepheye s.13)

Şemsi yerli yersiz Teymur'a **sataşır, söz atır, tehgir edirdi**. (Cepheden Cepheye s.13)

Teymur'a da o vahtlar ele gelirdi ki **susmag, sirri sahlamag** lazımdır. (Cepheden Cepheye s.13)

Geribe seslenir, özü de evvel ne geder heyalı, **ürkek, utancag**, mesum bir gız idi. (Cepheden Cepheye s.21)

Beleleri ne geder **heyasız, üzleri susuz** olsa da yoldaşlarının tesiri altında yavaş yavaş nece deyerler, insafa gelirdiler. (Cepheden Cepheye s.33)

Onlar gatillerin gorhusundan cinayetin üstünü **ört basdır etmeye** çalışır, bizden **gizledirler**. (Cepheden Cepheye s.41)

Bu anlarda onun **möhkem, sarsılmaz** bir iradeye malik olduğu **açıg aydın** görünürdü. (Cepheden Cepheye s.47)

...bunu da edenlerin birinin geşeng geyimli, zerif sesli, ilk nezerde çoh heyalı, **temiz, saf** görünen bir gız olduğunu heber verib bu ağ saçlı kişinin acılamag istedi. (Cepheden Cepheye s.58)

3.Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak cümlelere kurallı ve devrik biçiminde kriterler koyulmaz.

Türkiye Türkçesi:

Aşağıda devrik cümleler verilmiştir:

O kahrolası panik duygusu yeniden ele geçirdi benliğimi. (Sultanı Öldürmek s.29)

Çok hazin göründü birden gazetede ki fotoğrafımız... (Sultanı Öldürmek s.30)

Belki cansız bedeni bir şeyler söylerdi bana. (Sultanı Öldürmek s.31)

Ama onu kendi haline bırakmaya hiç niyetim yoktu, iyice yaklaştım solgunlaşan yüzüne. (Sultanı Öldürmek s.31)

İşte o sakin günlerin birinde dünyaya gelmişti, ömrünü savaş meydanlarında geçirecek olan Şehzade Mehmet Çelebi...(Sultanı Öldürmek s.29)

Derhal sildim mavi gözlerin soğuk parıltısını hafızamdan ...(Sultanı Öldürmek s.205)

Gündüz vakti olmasına rağmen ışık bile bir tuhaf parlıyordu; sanki tanrısal bir güç, güneşi tül bir perdeyle örtmüş gibi... (Sultanı Öldürmek s.226)

Muzip bir ifadeye dönüştü gülümsemesi. (Sultanı Öldürmek s.230)

Havaya kalkan sağ eli bir kılıç gibi böldü sözlerimi. (Sultanı Öldürmek s.231)

Sevindi, canını ve de altınlarını kurtardığına. (Sultanı Öldürmek s.237)

... dipdiri sıçradım kapının eşliğinde. (Sultanı Öldürmek s.239)

Arka koltuğa oturmam adamakıllı tedirgin etmişti Çetin'i. (Sultanı Öldürmek s.245)

Ne kadar da kolay kaybediyordu kendini bu oğlan. (Sultanı Öldürmek s.248)

Türkiye Türkçesi:

İşte yine başlamıştı söylenmeye. (Sultanı Öldürmek s.249)

İşte o anda gördüm hocayı. (Sultanı Öldürmek s.258)

Evet, anında hatırladım Tursun Bey'in sözcüklerini. (Sultanı Öldürmek s.266)

Azerbaycan Türkçesi:

Sonsuz bir sehra, zirvesi ğaranlığ buludlara baş vurmuş uca dağ, yahud da kimsesiz ada... (s.3)

Azerbaycan Türkçesinde de devrik cümle kullanımı vardır ancak “devrik cümle” yahud “kurallı cümle” olarak ad verilmez. Yani farklılık adlandırma hususundadır.

Kurallı cümlelere her iki romandan örnekler verelim:

Türkiye Türkçesi:

Duvardaki elektrik düğmesine dokundum. (Sultanı Öldürmek s.26)

Azerbaycan Türkçesi:

Dünen aħşam ğatardan düşmüşdü. (s.5)

Kurallı cümle için de aynı durum geçerlidir. Tek fark adlandırma noktasındadır.

ALTINCI BÖLÜM

6.Hesen Seyidbeyli Cepheden Cepheye Romanı / Transkripsiyon

Aysız, yılduzsuz gece... Ğaranlıĝa alışmamış gözler heç bir şey görmur. Yer göy nefesini derib susur, ele bil goynunda görhulu bir sirr gizletmişdir... Bura haradır? Sonsuz bir sehra, zirvesi ĝaranlıĝ buludlara baş vurmuş uca daĝ, yahud da kimsesiz ada... Zulmet ĝaranlıĝı ĝılinc kimi kesen parovoz fitinin sedası etrafa yayılır. Ele bir lap yahında, ayrı ayrı yollarda dayanmış vagonları dartıb bir ceyreye yığır, yoldeyiş-direnin zurnası parovozun fiti ile işğuzar söhbet edir: “Gel”, “Dayan”. Parovoz ise kesik kesik cavab verir. “Gelirem”, “Dayandım”...

Deyesen hardasa, yahında demiryolu stansiyası var... Gözler ĝaranlıĝa alış-dıkca aşağıdaki neheng kölgelikleri seçir ve nehayet, bunların uca binalar olduğunu te'yin edir. Demeli bura şeherdir...

...Bes ora nedir? Orda ne ev var, ne küçe... Orda, daĝ üstünde, ele bil bu şeherin keşiyini çeken büyük bir heykel görünür, aşağıda deniz sanki mehebbetle şeheri baĝrına basmış... Buranın mehiz Bakı olduğuna heç bir şübhe ĝalmır...

Bakı ele bil derin yuhuya dalmışdır. Lakin... O yatmır. Üç ile yahındır ki, onun gözlerine yuhu getmir. Ahı onun ĝanı vetenin göylerini ĝoruyan teyyarelerin, düşmeni mügeddes torpaĝımızdan ĝovan tankların motorlarında ĝaynayır... Ğaranlıĝ ehramlar kimi görünen binaların ĝara perdeye alınmış pencereleri arhasında ürekleri yaralı analar cebhede helâk olmuş oĝulları üçün acı gözyaşları ahıdır...

Ay keçir, il dolanır, ezizlerini itirmiş bu analar yene de zeif işıĝı andıran bir ümidle yol gözleyirler. Geceler tek ĝaldıĝda, bu ümidin işıĝı daha da güclenir... Ucalan bu lâl ehramların divarları arhasındaki gelinler ve gızlar da öz gehreman sevgililerine inam mehebbet dolu mektublar yazır... Bakı sakinlerinin ürekleri ölkemizin başĝa şehirlerinin adamlarının ürekleri kimi vetenler verlik alovu ile yahır. Onlar da öz emelleri ile ölüm dirim cebhelerinde vuruşurlar... Lakin başĝa yerlerde olduğu kimi, ağır veziyyetden istifade ederek burada habis, çirkin ünsürler baş ĝaldırırlar... Teymur Cahangirov ancaĝ sehre yahın özüne geldi. Ayılıb gördü ki, şeherin ucĝar

mehellelerinden birindedir. O, başında dözülmez bir ağrı hiss edib inildi. Ğulağlarında üzücü bir uğultu var idi.

Bedeninin ağırlığını sol ğoluna salıb gücle sekinin üstünde oturdu, kütleşmiş nezerleri ile etrafına göz gezdirdi. Bura küçeden daha çoh dalana oğşayırdı.

Ğölge kimi görünen bir mertebeli, yastı damlı evlerden sonra, uzağda, hündür gele üstünde eyri üyrü baş daşlarının silvetleri dikelirdi. Ora gebiristanlığ idi. Yaınıdaki heyetlerden arabir horuz banı eşidilirdi...

Teymur başına gelen ehvalatı hatırında canlandırmağā çalıştı. Ğulağlarındaki uğultu, başındaki ağrı ona imkan vermirdi. Ele bil beyin yerinden oynamışdı. O, sol elini başına apardı, cod ğıvrım saçlarına çekdi. Peyserinde az ğala armud boyda bir var idi. Penceyi ğipse salınmış sağ ğolundan asılı ğalmışdı. Teymur üçün bir şey aydın idi. Dünen ağşam ğatardan düşmüşdü. Grozni şherindeki ğospitalda birce ğün yatmamış, onu eve göndermeyi gerara almışdılar. Teymur cebheye gedende onu ötürmeye razı olmadığı kimi, ğayıdacağı barede de eve heber göndermemişdi. Bele şeyleri sevmirdi. Son döyüşde gelpe onun sağ ğolunun sümüyünü parçalamışdı. Odur ki, ğolu indi ğipsde idi. Anası Cavahir'in üreyi heste olduğundan onu ğorhutmağ istemirdi. Bunun üçün de ğipsli ğolunu gücle penceyinin ğoluna salmışdı ki, ilk bahışda tamamilen sağlam ğörünsün. Sonra anasını yavaş yavaş hazırlayacağı, vessalam... Bes sonra? Sonra ne oldu? Ğatar Bakı'ya iki saat gecikmişdi... Bu teeccüblü deyildi. Çünkü müheribe devam edirdi, esasen cebheye döyüş sursatı aparın ğatarlara derhal verilir, sernişin ğatarları ise tez tez ğözlemeli olurdu... Demeli ğatar iki saat gecikmişdi...

Teymur ayağ sesi eşidib başını ğaldırdı, keskin bir ağrı hiss edib yeniden ağırlığını sol ğolunun üstüne saldı. Yoldan keçen iki ğadın onu uzağdan gelib celd o biri sekiye keçdiler ve ters ters Teymur'a bahıb donguldandılar:

-Bunun tayları cebhede vuruşur. Boya bah, buhuya bah. Ayağ sesleri uzağlaşıb kesildi... "Bes sonra, sonra ne oldu?" deye Temur fikrini cemleşdirmeye çalışdı. Seherin serin mehi onun cebhede sertleşib, ğaralmış sifetini ve boynunu oğşayıb bütün bedenine ğümrahlığ getirdi, ğüvvet verdi. Bu, deyesen, bir balaca onun fikrini de aydınlaştırırdı... Sonra... O, Bakı'nın ğaranlığ perdeye salınmış küçeleri ile yuharı

mehelleye, öz evlerine sarı telesdi. Çünkü bir saatdan sonra şehirde hüsusi icâze vergesi olmadan gezmek gadağan idi...

O, gipse salınmış ağır elini sağ cibine geçirib dolu çamadanı sol elinde aparırdı. Sövet küçesini ötüb dar dalanlarla evlerine sarı telesdi... Bes sonra?...

Yene ayak sesleri eşidildi. Hardasa maşın uğuldadı. Yahın heyetlerin birinde uşağağladı... Kimse telese telese küçenin ortası ile gacırdı... Teymur başını ağır ağır galdırıp hırda addımlarla gacıran rıza bahdı. Onun tuflilerinin tağğıltısı Teymur'un hatirinde birdenbire her şeyi açıg aydın canlandırdı... O, telesik gedirdi... Sonra garsıdaki küçeye çatıb ayak sahladı. Nefesini derdi.

“Yegin ki, daha buralarda icaze vergesi istemezler”, deye fikirleşdi. Bir de ki dörd beş dalandan sonra evlerine yetişecektir. Bir neçe degige dinceldikten sonra dönüb aşığı, arhada galmış şehere nezer saldı.

En eziz hatireler, en eziz hisslerle bağı olan Doğma şehrini görebilmedi. Bu şeheri ancağ o, sövr onu gucağlamış, gah gaban gah enen kölgelikler ise şeherdir. Teymur telesmeden ağır addımlarla yoluna devam etdi. Her yanı her yan garanlıg zulmet içerisinde idi. Ne bir işig görünürdü, Ne bir ses eşidilirdi. Bayağ aşığı mehellerle gelerken, hardasa gömşü küçelerde at nalının tappıltısı eşidilirdi. Yegin ki, gece keşikçileri idi. Burda ise ele bil heç kes yaşamırdı. Ele bil buna göre de heç kesin keşiyini çekmirdiler. Bu fikirler içerisinde addımlayan Teymur birden dayandı. Uzağdan ayak sesleri eşidildi. Kimse arhadan ona çatmağa telesirdi. Onun tuflilerinin tağğıltısı garanlıg gecenin sükutunda geribe seslenirdi.

-Ay yoldaş! Ay yoldaş, deye bir gız heyecan içerisinde onu çağırdı. Teymur geri döndü. Gız tengnefes ona çatıb biraz aralı dayandı. Görünür yahınlaşmağa utanırdı.

-Meni bağışlayın... men... bizim evimiz bu yandadı... Bağışlayın o tine kimi benimle getseniz besimdi. Zavodda idim... Yoldaşım hestelenmişdi... Galıb onun da evezine işledim. Eve gecikdim... Bağışlayın... Teymur garanlıgda gızın üzüne göre bilmesede onun heyecan keçirdiyini hiss etdi. Razılaşıb dinmez o biri tine gider ötürdü. Gız arabir dönüb hoflu hoflu o teref bu terefe bahırdı.

-Hansı zavodda işleyirsen bacı? diye Teymur soruşdu. Ğız döyükdü.

-Bağışlayın, bunu demek olmaz. Teymur ğımışib daha heç ne soruşmadı. Muharibe zamanı her şeyin herbi ehemiyyeti keşfiyyatçı olmuşdu. Bele şeyleri yahşı başa düşürdü. Ğızın deyanetini yohlamağ üçün bir de soruşdu.

-Bir halda ki, heyatını mene ğızırсан, seni ötürmeyimi hahiş edirsен, niye işlediğın zavodun adını demirsен. Ğız sıhıla sıhıla cavab verdi.

-Bağışlayın... olmaz... celd söhbeti deyişib özü Teymur'a sual verdi. O ğolunuza ne olub?

-Yaralanıb. Ğız Teymur'un sol terefine keçib çamadanın ğulpundan yapışdı.

-Kömek edim?

-Yoh, yoh, bacı, zehmet çekme. Onlar bir dalanın tinine yetişdiler.

-Men çatdım. Çoh sağ olun, ğız yine de höflu höflu o teref bu terefine boylanıb dayandı. Dalan çoh ğaranlığ idi. Göz gözü görmürdü, Teymur soruşdu.

-Harda olursan?

-Bağ, o evde.

-Görmürem.

Ğız güldü.

-Men de... Amma adet elemişem. Dalanın o başındaki evdi.

-Eger ğorhursansa, evecen ötürüm, diye Teymur temkinle soruşdu. Ğız utana utana çiyinlerini çekdi.

-Özününüz bilin. Yene getdiler. Bütün ehvalat da bu dalanda baş verdi. Dalanın ortasında kimse ğaranlığdan çıhib onların yolunu kesdi. Teymur ehemiyyet vermeden yoluna etdi. Lakin ğaranlığdan daha bir neçe adam çıhdı. Teymur hoşagelmez bir hadisenin baş vereceğini hiss edib geri döndü. Ğız yoh idi. Onun evezinde arhada bir neçe adam dayanmırdı. Kimse yoğun hırılıtlı bir sesle emr etdi.

-Çamadanı göy yere, özün de soyun. Teymur heyretle etrafına göz gezdirdi ve görmediyi adamdan soruşdu.

-Ne için hemin ses yine eşidildi.

-Uzatma vahtımız yohdur.

-Çekilin yoldan, deye Teymur gezeble dillendi. Neyse onun küreyine sancıldı. Kimse tın tın sesle dedi.

-Canına hayfın gelirse tez terpen. Teymur ıldırım sürleti ile geri dönüb bıçağı onun küreyine diremiş oğlanın garnının altına ele tepik vurdu ki o adam ağrıdan dehşetle çığırıp, arhası üste yere serildi. Ele bu vaht Teymur boynunda küt bir ağrı hissetti. Başım gicellendi, müvazinetini itirib ağır ağır yere çökdü... Sonra her şey ele bil yuhuda oldu... Kimse terli pençesi çamadanı onun elinden göpardı. Kimse tövşüye tövşüye onun penceyini çiharmağa başladı. Yoğun, hırıltılı ses astadan pıçıldadı.

-Telesin badamdar terefe!

Bu vaht lap yahından hemin gızın eşidildi. O, kesik kesik danışırđı.

-Dayan! Bi den sağ gala. Gızın eli telesik Teymur'un alında ve kicgahların da gezdi. O, yine de kesik kesik pıçıldadı.

-Sağdı. Bi de vuun... Peyserinden!

-Çekil Turac!

-Vuun, deyirem, yohsa başımıza bela ola... deye gız te'kid etdi ve Teymur peyserinde bayağkından daha küt bir ağrı hissetti ele bil derin bir gıyuya aşdı... Teymur şişmiş peycerini ovuşduraraq gezeble gözlerini yumdu. "Demeli, meni uşag kimi oynadıb tora salıblar, özü de harda? Doğma şehesinde... " Kimin ağlına gelerdi ki, her gün her degige cebhede veten deye öz canından keçmeye hazır olasan, min bir tehlikeden çihasan, ahırda öz eziz şehesinde başına bele bir oyun getirsinler? Hava işğlaşırđı... Göca bir arvad elinde su ile dolu verde Teymur'un yanından keçende ayağ sahladı.

-Ay bala, burada oturmusan? Yer gehetdir sene? Deye teeccüble soruşdu. Teymur başını galdırıp arvadı süzdü ve onun elindeki su ile dolu vedreni görüb gurumuş dodağarını dili ile islatdı. Arvad dinmez vedreni ona yakınlaşdırdı.

Teymur cebhede tez tezelediyi kimi vedreni eli ile özüne teref eydi ve açgözlülükle içmeye başladı. Arvad Teymur'un pencek sallanmış gipsli goluna bahıb soruşdu.

-Ay oğul, yohsa davadan gelirsen? Teymur celd dönüb gına bahdı, penceyini aparabilmemişdiler. Çünkü gipsli goluna ilişib galmışdı.

-He! deye cavab verdi.

-Başını orda bu hakla salıblar? Teymur'un danışmağa tageti yoh idi. Sol elinin vedrenin kenarına söykedi ve ağırlığını onun üstüne salıb gücle ayağa galhdı.

-Tifil, gedek biraz biz de dincel. Budur ey, bizim gapımız. Dur, bala... deye arvad ondan el çekmedi. Teymur arvadı ancağ indi tanıdı.

-Nabat hala?

-Meni hardan tanıyırsan?

-Nabat hala, Kamal'dan ne heber var? Arvadın sifeti birdenbire deyişdi, çetinelikle gametini düzeldib köksünü yanıklı yanıklı oturdu.

-Uşağın gara heberi gelib, ay bala.

-Hayıf... deye Teymur ağır ağır eyilib papağını yerden götürdü ve dönüb uzağlaşdı. O uzun zaman sol elinin penceyini goluna salabilmedi.

Ele belece detini buruldu. Gözleri yaşdan torlanmış Nabat hala meğmun meğmun onun arhasınca bahdı. Ne geder çalışdısa, bu adamın kim olduğunu hatırlayabilmedi. İkinci dalanın tinini burulanda kimse Teymur'un gabağına çıhdı. Bu adam onu hele uzağdan görüb ayağ sahlamışdı. Teymur kiminse yolunu kesdiyini görüb dayandı ve başını gücle galdırdı. Bir müddet küt nezerlerle garşısındaki adama baña baña galdı. Ona ele geldi ki, bu adam istehza ile gülümsünür.

-Hoş gördük... Yoħsa meni tanımadın? Teymur sanki yuħudan ayıldı. Bu yekeper oğlanı diggetle süzmeye başladı... Oğlanın seyrek ğara saçları enli alnına dökülmüşdü. Tüklü sifetinin derisi şirmayı kimi ħamar idi.

Bu sifeti naħamar eden sol yanağından çenesine kimi uzanan ve oğlanın tüklü üzündeher şeyden tez nezere çarpan derin çapığ idi. Onun baħıřları da sabun kimi sürüşken idi. Yoh, Teymur bu adamı heç vaħt unutmuyacağdı, çünkü onunla elagedar olan ehvalatlar bir neçe il bundan evvel baş vermişdi... O zaman Teymur'un on üç yaşı var idi. Yaz günleri idi. Mekteb te'tillerine az ğalmışdı. Çöl çiçeklerinin şubanı dağları terefdan gelen etri adamı mest edirdi. Dersden sonra güleşme derneyinde meşgele keçmiş Teymur eve tek ğaydırdı. Gün batmışdısa da, hava hele ğaralmamışdı. Teymur uca hasarlı bir heyetin yanından keçirdi. Bağlı bağçalı bu heyetin ħasarları üstüne tikanlı meftil çekilmişdi. Meftillerin üstünde budağların görünen ağ tut, encir, alça, kilas, ğavali ağaclarının, uca meyne talvarlarının hefif kölgeliyi, ħasarın arħasından eşidilen ğuzu meleşmesi hemişe mehelle uşağlarının üreyinde bu heyete ğarşı marağ oyadardı. Burda Hacı Seyid Kazımla onun emisi Seyid Tağı yaşayırdı. Yaşlı adamların dediyine ğöre, bir vaħtlar camaat bu iki seyidin evini pire döndermişdi. Hazıriyaz getirenlerin elinden terpenmek olmurdu. Sonralar hezirlerinden heç bir heyir görmeyen adamların arasında söz yayıldı ki, bu iki seyid "necib seyidlerden" deyiller. Heziriyazın ardı yavaş yavaş kesildi. Sonra bu heyetin seyidleri bir müddet de fitre zekâtlı dolandılar. Fitre zekat da kesilenden sonra seyidler özlerine teze peşe aħtarmağā başladılar. Hacı Seyid Kazım mehelledeki ħamamı ele keçirdi. Seyid Tağı'ya ise heyetin keşiyini çekmeyi tapşırdı. Belelikle Seyid Tağı bağban, Hacı Seyid Kazım ise ħamamcı oldu. Çatlamış rütubetli divarlarının arasını ve kele kötür ğırla örtülmüş damını ot basan ħamamın sarımtıl rengil alçağ ğapısı üzerinde yaşıl bayrağ asılarda ħamı bilirdi ki, "bugün ħamam arvadlara verilir", ağ bayrağ asılarda ise "ħamam kişilere verilir".

Hacı Seyid Kazım o vaħtlar işini ele ğurmuşdu ki, bilmek olmurdu ħamam onun özünüdür, yoħsa dövletin. Amma ħamamın "Hacı Seyid Kazım ħamamı" adı alması dövletden daha çoħ Hacı Seyid Kazım'a menfeet veridiyine delalet edirdi. Bir neçe ilden sonra bu mehelleden biraz aşağıda, Sovet küçesinde aħarlı baħarlı hem de çoħ böyük bir ħamam tikildi. Hacı'nın behti de ħamamı kimi bağlandı. Sonra Ha-

ci'nin ayağı tamamile mehellenin küçelerinden kesildi. Ele bil kişi geyb oldu. Mehelleye söz yayıldı ki, Hacı'nın ağı yerinden oynayıp danışığını bilmiyir, hetta o derecede hestedir ki yerini isladır... bu defe de seyidliiyine göre deyil, zelilliyine göre ona el tutmağa başladılar. Çünkü göcaların ikisi de sonsuz idi. Seyid Tağı heç yerli dibli evlenmemişdi. Hacı'nın arvadı ise erini ele Mekke'de, ziyaret vahtı göyub kaçmışdı. Heyetde iki göcadan başğa tünd boz rengli göyun iti vardı. İt o geder dehşetli idi ki, onun görhüsundan bu heyete heç kes yahın düşebilmirdi. Göcadan üçün hırdahuruş pul hörek getirenler de getirdiklerini gapıdan itin sesine gelmiş Seyid Tağı'ya verib gederdiler. Güleşme derneyi meşgelesinden gelen Teymur hemin uca hasarın yahından keçende gezebli it huruşunu eşidib görhüdan divara gıslıdı. Ele bu vaht içi dolu papağını dişleri arasında tutmuş Şemsi ıldırım sürÖeti ile hasardan küçeye eyilen ağacın üst budağına dırmanıb ordan hövlnak küçeye atılmak istedi, köyneyi budağa ilişdi. Şemsi müvazinetini itirdi ve Teymur dehşetli bir menzerenin şahidi oldu. Hasarın üstüne çekilmiş meftilin iti tikanı Şemsi'nin sol yanağını ele lap sümüyü göründü. Onun yere düşmüş papağının içindeki göy alçalar etrafa diyirlendi... Şemsi bu ağır yaranın ağrısını isti isti o geder de hiss etmedi. Celd eli ile üzünü tutub divara söykendi. Hemişe özünü başgalarından üstün tutmağa çalışan Şemsi bu sehnenin şahidi olan Teymur'a ele gezeble bahdı ki, onun bedenini soyuğ ter basdı. Teymur Şemsi'nin gözlerine bahmamağ üçün eğilib yerden onun papağını galdırdı. Şemsi yanağından ahan ganın barmağları arasından süzölmeye başladığını hiss edib özünü itirdi, papağını Teymur'un elinden gapıb, ganlı barmağı ile onu hedeledi.

-Ağzını gıfilla!...Şemsi ganı aha aha hasasa kaçdı. Amma Teymur uzun zaman özüne gelebilmedi. Şemsi'nin üzü çoñ pis çapılmışdı. Bu hadise hağda

Teymur heç kese bir söz demedi. Mehelle uşağları kimi o da sirr sahlamağı bacarırdı. O vahtlar bu mehellenin cavanları arasında yazılmamış bir ganun hökm sürürdü. Hebs cezası çekmiş yahud bedeninde bıçağı gülle yarası olan adamlar nendense igidler siyahısına düşür, taytuşlarına bezen özlerinden böyüklere bele emr edirdiler, bunun üçün de Şemsi yaralanmasının esas sebebini gizledib başğa bir ehvalat uydurmuşdu.

-Çemberekendin uşağları idi. Mehellemize şuluğluğ salmağa gelmişdiler... Hayıf, yanımda bir şey yoh idi, yohsa üçünün de meyidini salmışdım... Uşağlar onun yanağındaki derin yaraya heyretle bahanda, Şemsi soyuğganlğa izahat verirdi.

-Kicgâhımdan vurmağ isteyirdiler... Eybi yohdur, galsın gulluğlarında!...

Mehelle uşağları ne geder te'kid etmişdilerse, Şemsi "öz düşmenlerini" nişan vermemişdi.

Hağğ hesabı özüm çürüdeceyem! demişdi. Bu onun taytuşlarının çoh hoşuna gelmişdi. "Şemsi bütöv oğlandır" deye hamı ona hürmet elemeye başlamışdı. Belekile o, mehellenin görkemli "çağıllarından" biri oldu. Üzündeki derin çapığa göre onu "Çapığ Şemsi deye çağırırđılar. Demeli, Şemsi'nin üzündeki çapığın sirrini bir adam bilirdi. O da Teymur idi. Belki buna göre de Şemsi'nin Teymur'u görmeye gözü yoh idi. Teymur'un bu sirri açacağından gorhurdu. Onu susmağa mecbur etmek için iki yol var idi. Gözüne şirin görünüb yaltağlanmağ, yahud da onu hemişe gorhu, vahime içerisinde sahlanağ. Birinci yol Şemsi'nin üreyine heç yatmırdı. Çünkü Teymur mehelle uşağları ile çoh da gaynayıb garişmırdı. Hem de onun adı "cayıllar" siyahısında yoh idi. Şemsi ona baş eyseydi, hamı da şübhe oyadardı. İkinci yol Şemsi'nin hasiyyetine da uygun ve elverişli idi. Şemsi ikinci yolu seçdi. O, Teymur'u gorhutmağa, hedelemeye başladı ve onun susduğunu görüb ele bildi ki, Teymur doğrudan da ondan çekinir. Halbuki Teymur "namerdlik etmek" istemirdi. Şemsi yerli yersiz Teymurla sataşır, söz atır, tehgir edirdi. Özü de mehelle uşağlarının yanında edirdi ki, eger gelerek de Teymur onun sirrinin üstünü açarsa, hamı da ele te'sir oyansın ki, Şemsi'den evez çıhmağ için onun üstüne şer atır. Bele hallarda Teymur ancağ dişlerini gıcaragi "Ne isteyirsen menden?! Menim ki, sende işim yohdur..." deyebilirdi.

Mehelleye söz yayılmışdı ki, Çapığ Şemsi Teymur'u vuracağı bu düşmenciliyin sebebini here bir cür izah edirdi. Kimi deyirdi ki, Teymur Şemsi'ye gumarda uduzub borcunu vermeyib, kimi deyirdi ki bu düşmençilik gız üstündedir, Bezileri de hegigete daha çoh uygun olan bir mülahize yürüdüdüler. Teymur Şemsi'ye baş eymek istemir. Yene de hemin yazılmamış ganuna göre, bele söhbetler hağğında neinki milis idaresine, hetta ata analara bele, heber vermek gorhağlığ sayılırdı. Her sirde

romantika ahtaran yeniyetmelerin bezileri nezaretsiz ğalıb özlerini çoh serbest aparır, ayrı ayrı şübheli adamların ictimai ğanunları bozmasına gehremanlığ nümünesi kimi bahır ve şüursuz olaraq onların te'siri altına düşürdü. "Serbest yaşamağa" bele tezlikle başlayanlar öz yaşıdlarına te'sir gösterir, belelikle, yazılmamış ğanunlar yeniyetmeler arasında da yayılırdı.

Teymur'a da o vahtlar ele gelirdi ki susmağı sirri sahlamağ lazımdır.

Eger mehellede bir nefes hağğında "ĝorhağdır" "satğındır" deyilseydi ona "ĝöz verib işiĝ vermezdiler", nifretle bahar, o ki var döyerdiler. Bir defe Çapıĝ Şemsi yine Teymurgilin evinin evlerinin yanındaki daşın üstünde oturub bıçağını itileyir ve sözleşmek için behane ahtarardı. Teymur'un kiçik ğardaşı Seymur ğapının aĝzında dayanıb Çapıĝ Şemsi'nin elindeki bıçağın iti ucuna bahırdı. Şemsi ğara daşın üstüne tupurub iri bıçağını sola sağa çevire çevire birden başını ğaldırdı. Seymur'un arıĝ bedenini tepeden dırnağa can süzdü.

-A de, ĝız, Seymur, ğarnında ğurd var? Teymur'un ğardaşı nerme nazik, aĝbeniz ve geşeng olduĝu için Şemsi ona "ĝız Seymur" deyirdi. Bu hoşagelmez legebi eşinden kimi Seymur'un geşeng, nazik ğaşları çatıldı.

-Neçe beyem?

Bir derisen, bir sümük. Bilesen canın burnundan çıhar. Seymur onun ĝorhunc ve çapıĝ üzüne bahııb ğapıya ĝısıldı. Menim sene bir pisliyim deyib? Şemsi gehgehe ile güldü.

-Sen ne çibilsen ki, mene pisliyim deysin!...

Get Teymur'u çağır.

-Neylirsen onu?

Sene ğalmayıb. Get çağır. Deki, Şemsi seni ğapıda gözleyir. Seymur dinmez heyete girib anası görmesin deye Teymur'u işare ile çağırdı, özü ise celd metbehe sardı ğaçdı. Teymur küçeye çıhib Şemsi'ye salam verdi. Şemsi hemişe onu müşayet eden yoldaşlarının yahında olduĝlarını yoħlamaĝ için başını geri dönderdi ve onla-

rın iki üç addımlıgda dayandıglarını görüb üreklendi, yoldaşlarına göz vurub Teymur'a dedi.

-Senin o bacın niye ele arıgayıb?

-Menim bacım yoħdur ki! Şemsi yine gehgehe çekib güldü.

-Bes gız Seymur senin neyindir? Teymur'un yumruğları düyünlendi. Ancağ o yine de bütün iradesini toplayıb Şemsi'ye el ğaldırmadı.

-Şemsi uşaağ ad ğoyma, yaħşı deyil. Şemsi sırtığ sırtığ ğımışdı.

-Bütün mehelle mene Çapığ Şemsi deyir. Men heç incimirem.

Sen bu adınla fehr eleyirsen. Amma Seymur'da işin olmasın.

-Olsa neylersen?

-O senin tayın deyil.

-Ele buna göre de men seni çağırtdırdım.

-Ne vermisen mene ki, alabilmirsen? Şemsi üstü tüpürcekli ğara daşı yarmağlı boz koverkod şalvarının cibine salıb bıçağını ehgiyatla baş barmağının dırnağına çekdi. Bıçağın ağzı dırnağa ilişdi. Şemsi altdan yuharı Teymur'a bahıb sıçrayışa hazırlaşmış pislik kimi özünü yığışdırdı.

-Kişisen ayırd eleyek.

Teymur hisseledi ki, ayırd elemeye razı olduğunu bildirse de bildirmese de Şemsi onun üstüne atılacağ. Ğorħudan onun çenesi kilidlendi, dayandığı yerde mıhlanıb ğaldı. Çapığ Şemsi dikelib ireli geldi. Ele bu anda kimse heç gözlenilmeden uca hasardan Çapığ Şemsi'nin boynuna atıldı. Bu o geder gafilden oldu ki, Çapığ

Şemsi sendeleyib bayağ üstünde oturduğu daşa ilişdi ve arħası üste yere yıhıldı, peyseri tappıltı ile sekiye deydi, elindeki bıçağ havada fırlanıb küçenin palçığına batdı. Hasarın üstünden Şemsi'nin boynuna atılmış adam, elinde dehre tutumuş Seymur idi. Gözleri az ğala hedegesinden çıhan Seymur dodaağları ese ese Çapığ Şemsi'nin saçlayıb çıđırırđı:

-Bir de atabaatanla gelet eleyib ğardaşıma sataşsan, başını bañ, bununla üzeceyem!... O getgede daha da ğızışardı: Kişisen bir de sataş!... Kişisen bir de sataş! Eclaf!...

Çapığ Şemsi'nin peyseri sekiye ele zerble deymişdi ki, heç ağızını açmağa bele tağeti ğalmamışdı. Seymur'un gezebden esim esim eserek dehreni Çapığ Şemsi'nin başı üzerinde ğaldırđını ğören Teymur celd ireli atılıb onun nazik bileyinden yapışdı.

-Keç heyete!

Seymur gezebinden az ğala ağılayardı. Elindeki dehreni Çapığ Şemsi'nin başına endirmek isteyirdi.

-Çekil! deye Teymur onu gücle Şemsi'nin sinesinden ğopardı. Keç heyete!

Seymur, dehre tutmuş elinin dalı ile burnunun suyunu silib itaet etdi. Teymur Şemsi'nin ğolundan yapışib ğaldırđı:

-Geť, dedi, hata balanı bizden uzağ ele...

Çapığ Şemsi'nin dili bir neçe saniye de söz tutabilmedi. Ħasardan aralandı, palçığa sancılmış bıçağını ğaldırıp sile sile bir neçe addım da uzağlaşdı; ancağ orda ayağ saħlayıb ğanlı ğanlı Teymur'u süzdü ve çemkirdi:

-Ēalsın ğulluğunuz da!

Ele o ğünden Seymur'un adının üstünden "tız" sözü ğötürüldü. Çapığ Şemsi evez çıhmağ için fursat ahtarardı. Amma nedense bu iki ğardaşa yaħın düşebilmirdi. Belki bu, ona ğöre idi ki, mehellede Seymur'un hürmeti ilden ile artırdı. Geribe burası idi ki, Çapığ Şemsi Teymur'dan o geder çekinmirdi, ne geder ki, Seymur'dan ğorħurdu... Buna baħmayarağ onların arasından hürkmen toğğuşma olacağı ğözlenirdi. Çünkü Çapığ Şemsi dilini diline saħlamırdı. Mehelle uşağları Çapığ Şemsi'ni ğörende onun harda olduğunu o saat Teymur'la Seymur'a deyin, ğardaşların yerini ise celd Çapığ Şemsi'ye nişan verirdiler. Teymur özü için ğorħmurdu; amma ğardaşından çoh nigaran idi. Buna ğöre de Seymur'u kölge kimi izleyir, mektebe gedende ve ğayıdanda ona ağır gelmesin deye ğöze ğörünmeden dalınca düşürdü. Onlar eyni

mektebde oħuyurdular: Seymur birinci nvbede, Teymur ise ikinci nvbede. Kiçik ğardaş da byk ğardaşından gizlin onun mektebden ıhıb eve gelmesini heyecanla gözler ve mekteble ev arasındaki dalanları nezaret altına alardı. Uşaklar yaşa dolduğca ehtiyatla gezib dolanmağ onlara ağır gelirdi. Buna göre de her iki terefin ayırd elemeye hazırlandığı hağda geden söhbet get gede ğızışırdı. Lakin gefil bir hadise bu gerginliyi azca serinleşdirdi. Bu iki heber yayıldı ki, apığ Ősemi'ni beş altı yoldaşı ile birlikte tutublar. Crbecr revayetler syleyirdiler. Bezileri deyirdi ki, adam vurublar, kimse söz yaymışdı ki, milis işçisinin tapancasını elinden alıblar, bezileri bele danışırdılar ki, guya hardasa ev yarıblar. Herhalda bir sebep var idi. Amma bu sebebi heç kes dürüst bilmirdi... Mharibden evvel birbirine düşmen olan Ősemi ile Teymur bir neçe illik fasileden sonra, bugün z ze gelmişdiler.

-Salam, Ősemi deye Teymur dik onun gözlerinin içine baħdı. Eslinde o, bu adama ğarşı heç vaħt kin beslememişdi. Onun alışdığı bu olmuşdu ki, z de, ğardaşı Seymur da apığ Ősemi ile toğğuşmasınlar. Mheribenin dehşetlerini görmüş, faşistlerle z ze gelmiş Teymur, burda Doğma Bakı'da bu mehellede baş vermiş hadiseleri çohdan unutmş ve apığ Ősemi'nin gnaħlarını da çohdan bağışlamışdı. Başında dözülmez ağrı olmasaydı bu saat Ősemi'ni ğucağlardı da.

-Bu ne vid fasondur, ay Teymur deye apığ Ősemi rişhendle güldü, deyesen aħı seni yaman çil kt eleyibler!

-çil kt deyende ki... Birce bu ğolumdur...Faşistlerin gelgesi smym paralayıb. Teymur sol elini uzadıb ğipsli ğolundan asılmış penceyini iynine salanda, apığ Ősemi yine soruşdu:

-Bes peyserini kim fileyib?

Teymur istedi gece başına gelen ehvalatı Ősemi'ye danışıb şikayetlensin, amma fikrini deyşdi:

-Cebhede teze gelirem. Başımı da ele düşmenler bu hala salıblar. reyinde ise ona deyirdi:

“Grrem, Ősemi, sen olub keenleri yadından ıharmamışan. Camaatı mene güldürmek n elinden geleni eleyirsen... Ősemi ondan el çekmedi.

-Penceyin niye bir golundan sallanıb?

-Ėatardan indice düşmüşem... hava ayaz idi... Şikest golunu geymişem, sol golunu geyebilmirem, deye Teymur zarafatla güldü.

Şemsi, o biri golunu penceyin goluna geymeye Teymur'a kömek elemedi. Gözlerini ğıyıp geribe bir tarzde ğımışdı:

-Bilirsen indi ağlıma ne geldi?

-Ne?

-Deyirem, istesem bu saat seni tepiyimin altına salıb o ki var ezişdirerem. Bir golun şikest, başın da dönüb balgabağa. Mene neyleyebileceksen? Heç bir şey!... Amma yoh, borclu borclunun sağlığını ister.

Çapığ Şemsi Teymur'un yanından keçib getmek istedi. Teymur salamat eli ile onun yaħasından yapışıb özüne sarı çekdi.

-Menim sene ne borcum var?

Şemsi güçlü pencesi ile Teymur'un elini yaħasından ğopardı.

-Meni sen tutdurmuşdun?

-Sehv eleyirsen.

-Bütün mehellede sizden başğa düşmenim yohdur. Menim fitvamı siz vermişiniz.

-Sehv eleyirsen, Şemsi. Mehellede bizim heç kese pisliyimiz deymeyib.

Şemsi birdenbire deyişib ğaşlarını bic bic oynatdı:

-Eslime bahsan, bu da düzdür. Eger siz meni tutdurmasaydınız çohdan deshoşa getmişdim, kim bilir indi benim sümüklerim hansı cebhede çürüyüdü.

Teymur onun tükü yanağındaki derin ğırmızımtıl çapığa nezer salıb soruşdu:

-Bes ne üçün seni cerime batalyonuna göndermediler? Şemsi yine de gözlerini ğıydı.

-Gurtdalayırsan?.. Görhüma, guyruğ ele vermerem. Hestelenmişdim.

-Teymur'un ona neçe ikrahla bahdığını görüb, celd elave etdi: Görhüma, sağalmışam. İndi de puluma mihnet!..

-Demeli canını rüşvetle sahlayırsan...

-Allah rüşveti yaradana rehmet elesin... Amma gurtdalama, gurtdalasan men de gurtdalaram. Satarsan, men de sataram. Teymur'un merd bahışları Şemsi'nin üzüne sanaldı.

-Menim heç şeyden görhüm yoğdur. Şemsi göz vurub gımışdı.

-Özünü tülkülüye vurma! dedi ve dirseyi ile Teymur'u yolundan kenar edib uzağlaşdı. Teymur peyserinde keskin bir ağrı hiss etdise de bir müddet Çapığ Şemsi'nin ardınca bahıb, yerinden terpendi... O, yol gede gede fikirleşirdi: "Göresen Şemsi bele sübh tezden hara gedir?... O neye işare edirdi? Belki ele bilir ki, men cebheden kaçmışam? Ahmağ adam!... Beyem men birden ikiye hebercilik eleyib adam satmışam?"

Dalanların birinde Teymur ayağ sahlayıb nehayet böyük çetinlikle penceyin sol golunu da geydi ve papağı ile üst başının tozunu çırpmağa başladı. Eve adi paltarda gelmek istemişdi. Kostyum eynine tikilmese de ve geceki hadisede bir geder ezilmiş olsa da, enli kürekli möhkem bedeninde yağşı otururdu. Kostyumun ezilmesine bir behane getirecekdi. Deyecekdi ki vagona kostyumda yatıb. Bes ne üçün başına gelen ehvalatı evdekilerden gizletmek isteyirdi? Bunun bir neçe sebebi var idi.

Birinci o idi ki, Teymur'un atası Abbas muharibenin ilk günlerinden cebheye getmiş ve üç aydan sonra onun ölüm heberi gelmişdi. Bu heberi eşiden Teymurla Seymur özlerini de geder möhkem sahlamışdılarsa, Cavahir bir o geder davamsız olmuşdu. O, düz yarım il yorğan döşekden galhmamışdı. Ürek hesteliyine tutulmuşdu. Ondan sonra da te'sirli bir heber eşidende rengi ağarır, yazıg arvad az galırdı huşunu itirisin. Esebleri de çoh korlanmışdı. Teymur bilirdi ki eger anası oğlunun başına gelen bu ehvalatı eşitse davam getirmez. İkinci sebeb o idi ki, Seymur gardaşının başına bele bir tehgiramiz iş geldiyinden heber tutsa, gezebinden bütün mehelleni alt üst eder, bu daki, yağşı netice vermez.

Evvelen Teymur uşag kimi aldadıldığı için bütün mehellede biabir olar, ikincisi ise gezebenden beyin dumanlanmış Seymour heç bir tegsiri olmayan adamları tehgir eder ve özüne çoğu düşmen ğazanar. Bir de ki, Teymur mehellede böyümüşdü, ne geder fikirleşdise yine ağlına sığdırabilmirdi ki onların mehellesinde yaşayan cavanlar bele alçağ işle meřđul olsunlar: bir terefden, onların çoğusu bu saat cebhededir, o biri terefden ise eger onların içerisinde bir iki nefer şemsi kimi ile sapa yatmayan deledüz tapılsa da beleleri heç vaht öz mehellelerinde soyđunculuđ elemirler. Bütün bu sebeblere göre Teymur başına gelen ehvalatı milis şöbesine heber vermedi.

Teymur başında olan dözülmez ağrıya bağmayarağ nedense eve telesmir, ağır ağır gedirdi, herdenbir de sendeleyirdi. Bu dalandan baş vurub, o biri dalandan çıhırdı. Yene keçdiyi dalanlardan birine ğayırdı. Bah, burda bu enli dalanda elektrik direklerinden biri zedelenmişdi. Teymur cebheye getmesine iki üç ay ğalmış ağır yük maşını direye toğuyub onu yerinden oynatmış ve direk maili veziyyet alarağ tellerden asılıb ğalmışdı. “Yegin ki bu iller erzinde bu saat teze direk basdırıblar.” deye Teymur nedense esas meğsedinden uzağ olan bu kenar fikirle meřđul oldu. Tine çatıb gördü ki, hemin köhne direk eyni maili veziyyetde ğalır. Demeli, camaatın başı çoğ ğarışığdır. Cebhei gergin veziyyet hamının fikrini ancağ bir şeye celb etmişdir: azadlığ gelebe. Teymur da bunun için cebheye getmişdi. Atasının ğara heberi gelenden sonra cemi on on beş ğün keçmemiş anası yorđan döşekde iken cibinde on ilik attetati, üreyinde ata dağı herbi komissarlığa getmiş ve evi sekkizinci sinifde ohuyan Seymour’a tapırıb hemin ğün cebheye yola düşmüşdü. Ona ele gelirdi ki, cebheden ğayıdandan sonra burda, Doğma Bakı’sında onu ğül çiçekle ğarşılayacağlar. Lakin tamamilen başđa cüre ğarşılandı. Göresen onlar kim idi? Teymur için ancağ bir düşmen var idi. O da vetene soğulmuş, halđın ğanını ağıdan, halđın azadlığını elinden almağ isteyen geddar faşistler idi. Bes dünen geceki adamlar kim idi?

Ağı, onlar onun danışdığı dilde danışırdılar. Bes o ğız? Dayan, dayan onun adını ne dediler? Turac, Turac... Geribe seslenir, özü de evvel ne geder heyalı, ürkek, utancağ, me’sum bir ğız idi. Sesindeki heyecan bakirelik ne geder inandırıcı, ne geder tebi idi. Özü de Teymur evvelce müşahide edebilmediyi bir şeyi ele bil zehmetli yuğu içerisinde peyserine deyen toppuz zerbesinden sonra derk etdi, daha doç-

rusu keşf etdi. Ele bil o ğızın içerisinde iki adam yaşayırdı: Birincisi ürkek, me'sum ğız ne geder sade ve tebiî görünürdüse de, ikincisi bir o geder geribe ve ecaib te'sir burahırdı. Birincisi adi sesle, hem de selis danışırdı, ikincisinin deyesen dili bir geder peltek idi, daha doğrusu “p” herfini yeyirdi, deyebilirdi.

Özü de ne geşeng adı var: Turac! Bes niye bu ğızı ötürmeye razılığ veren Teymur onun “p” herfini bele açığ aşkar deyebilmemesini duymamışdı. Çoh geribe idi. Onun ilk görüşde işletdiyi sözlerin heç birinde “p” herfi yoñ idi. Yegin teleffüzünde olan bu nögsanı gizletmek için çoh tecrübe geçirmek lazım olub. Belki Turac legebidir, ahı Teymur bu teleye salan hemin o ğız olmuşdu. Özü de ne geder asanlığla, ele bir nimceye ğoyub o ğansızlara uzatdı, dedi ki alın yeyin bunu, sizin için getirmişem. Yegin ki, mehelle adamları bu işden heber tutsalar gezeblenenlerin içerisinde Şemsi kimi ona gülenler de olacağ. Teymur ise bele şeyleri sevmirdi. Gün zığ terefdan boylanıb deniz üzerinde ucalmış, Teymur'un veyillendiği dar dalanları öz nuruna boyamışdı. Heyetlerden küçeye çıhmış hırda uşağlar bir neçe gün bundan ğabağ yağmış yağışın emele getirdiği gölmeçeler etrafında oynaşır, kağız gemiler ğayırıp suya burahırdılar. Ala bula bir pişik tellerden asılı ğalmış direyin kötüyünü ğaşıyarağ dırnağlarını itileyirdi. Nimdaş çal papağlı bir ğoca kişi hırda, kele kötür bir yeşiyi getirib dalanın tininde ğoydu, özü de çömbelib eyleşdi. Selige ile cırıp yığdığı dördgünc gezet parçasının birini ayırıp hamarlandı ve yeşiyin içerisindeki dariya ohşar tenbekiden hemin kağızın üstüne tökdü, titrek barmağları ile eşib ağzına daldı, cibinden pulemyot patronuna ohşayan bir alışğan çıhardı, papirosunu yandırdı. Bir iki ğullab vurduğdan sonra berkden öskürdü, sinelerini arıtladı ve müşteri gözlemeye başladı. Teymur ister istemez yeşiyin divarlarına sancılmış ğlın ve nazik iyneler, paslı olmağ, zencefil, tenbeki...

Teymur yoluna devam etdi. O, daha bir daire vurub sonuncu dalana girdi. “hele tezdır, yegin ki, anam yuñudan oyanmamışdır. Ahı hestedir. Ğonşular da yegin yatırlar.” deye fikirleşib lengimeye çalışırdı. Amma bütün geceki ehvalatlara peyserinde get gede şiddetlenen ağrıya bañmayarağ onun kele kötür bir küçenin tinine çatıb sola teref döndü ve rengi solmuş yaşıl ğapını uzakdan görüb dayandı. Üst başını bir de yohlayıb özünü topladı, bacardığca ğümrah yerimese çalışarağ o biri sekiye

keçdi. Bir müdet gönşudakı söyüd ağacının altında durub naşı adamlar kimi o teref bu terefe baħdı.

Ėonşu ġapıdan palaz çırpmaġa çıħmıř kök, ġarabuġdayını arvad onu arħadan görüb yaħınlařdı.

-Ay ġardař kimi isteyirsen? Teymur fikirli olduġu üçün diksindi, geri döndü.

-Mesme ġanım, hoş gördük. Mesme onu tanıyıp sevincinden elindeki palazı yere saldı.

-Ay Cavahir, gözün aydın! deye ele ucadan yıġırdı ki, bir anda bütün mehel-lenin arvad uřaġı küçeye aħıřdı. Teymur özünü itirdi.

-Mesme ġanım... ses salma, anamın üreyi hestedir. Ele adamlar be'zen şad heberden de... Amma Mesme sakit olabilmirdi.

-Neçe ye'ni asta danış. Saġ salamat evine ġayıtmıřan. Cavahir seni tezeden tapıp, bunun muřtuluġu var! Ay Cavahir, gözün aydın!..

Yaşıl ġapı aılıb tappılı ile divara deydi. Divarın malası ġopub yere töküldü. Yuħudan hövlnak oyandıġından ġurmayı saçları pırpızlanmış, gametli bir oġlan şal-varının ġayıřını da baġlamaġı unudaraġ, Teymur'a sarı atıldı.

-Teymur!

-Seymur!

Birbirinin boynuna sarılıb ġucaġlařdılar. Sese aħıřmıř gönşular ġıhte ile onlara baħıb yer yerden göz aydınlıġı vermeye, yaşarmış gözlerini silmeye başladılar. Teymur sol eli ile ġardařının çılpaġ çiyinin berk berk sıħıb onu azca özünden kenar etdi.

-Ele hemişe ki kimi kayışbaldırın. Seymur arıġlıġına bahmayaraġ güclü idi. Ėardařının elinden yapışıb celd heyete dardı ve telesik ġapını ördü.

-Bele niye? deye Teymur teccüblendi. Seymur elini onun saġ eline toħundurub teşbişe soruşdu:

-Göluna ne olub? Teymur ğımışdı.

-Boş şeydir, ğipsdir.

-Anama deyeceksen?

-Desem de demesem de evvel ahır bilecek.

-Ğoy bir az gec heber tutsun. Teymur heyecanla yan yöresine baħdı.

-Bes, anam sözü hardadır? Seymur yumşağ, hurmayı saçlarını eli ile darayıb düzeltdi.

-Çöreye gedib, camaat ala ğaranlığdan ordadır.

-Bes özü niye getmemisen? deye Teymur soruşdu:

Seymur ğülümsündü, onun sedef kimi parıldayan saf dişleri ağardı, sol yanadığında batığ emele geldi.

-Ğoyur ki! Burda oturma, orda otur, bunu yeme, onu ye, bunu geyme, onu gey. Meni lap pambığ içinde böyüdü. Bir de deyir ki, növede duranların hamısı arvaddir. Teymur'un ğaşları çatıldı.

-Neylesin. Atamız helak oldu, men cebheye getdim. Gözünün ağı ğarası birce sen ğaldın... Yaħşı... Üreyi... Seymur telesik cavab verdi.

-Yoħ yoħ, arħayın ol. Babatdır. Birce senden nigarandır. Ele duyub, oturub seni çağırır. Adın dilinden düşmür... Bir Teymur deyir, bir de "can bala".

Teymur ğardaşını dinleye dinleye ğoyub getdiyi heyeti gözden keçirirdi. Balaca heyet yine evvelki kimi seligeli idi. Heyeti kölgeleyen üzüm talvarı daha da şahelenmişdi. Meynelerin yarpağları solub ğısmışdısa da, iki üç yerden iri üzüm salhımları asılmışdı. Ancağ bu salhımların rengi bozarmış, bendemleri o geder nazikleşmişdi ki, az ğala incide ğırılıb düşecekдилer. Teymur ğardaşına teref dönmeden soruşdu:

-Bes bunlar niye ğalıb?

-Anam goymadı derim, dedi galsın, belki Teymur tez geldi, ona giomet oldu, deye Seymur gülümsündü. İki gardaş gucağlaşmış halda eve girdiler. Seymur Teymur'a kömek edib onu soyundurdu. Metbehde su goydu ve anası gelene dek gardaşını çimdirib başını, bedenini yudu. Peyserini sabunlayanda Teymur davam getirmeyib inildedı. Seymur gardaşının başındaki şişi görcek teeccüble soruşdu:

-Bu nedir?

-Bah, bunu anam bilnese yahşıdır, deye Teymur geti bir sesle tapşırđı. Men ahırncı defe yaralananda çoh gan itirmişem. Herden bir başım bir az gicellenir.

Seher gataradan düşende yine başım geicellendi, zerble yere yihıldım.

-Hansı gatarla gelmisen? deye Seymur soruşdu. Seymur gülümseyib cavab verdi.

-Heç emelli başlı grafik var ki, gatarların adını da yadımda sahlayım? Seymur ele bil birden ayıldı:

-Bes çamadanın hanı?

Doğrusu yaman telesiye düşdüm, Seymur. Meni cebheden groznıya gönderdiler, oranın hestehanasında birce gün yatdım. Sonra çohlu ağır yaralı getirdiler. Bilmirem hardasa Almanlar bizim üç alayı mühasireye tutmuşlar. Odur ki, ayağ üstündurmağa tageti olanları evlerine gönderdiler. Men aldığım puldan özüme üst baş düzeldib tez yola düşdüm. Adi paltarda geldim, goy anam arhayın olsun ki, bir de geri dönmeyeceyem. O ki, galdı şeylerime, yaralanandan sonra Rostov'da bir yoldaşımın yanında goydum. Eğer sağ galarsa gönderer. Seymur nazik elini gardaşının enli küreyinde şappıldadıb güldü:

-Özün sağ salamat gelmisen besdir. Her şeyden gabağ cansağlığıdır, cansağlığı...

Seymur gardaşına gurulanmağa da kömek edib onu otağa getirdi ve öz paltarlarını ona teklif etdi. Onun paltarları Teymur'a dar geldi. Seymur sandığı açıb Teymur'un köhne paltarlarını çıhardı ve Teymur eynindekileri soyunub, naftalin iyi ve-

ren paltarlarını geydi. Onlar stolun başına keçdiler. Seymur'un demlediği pürreng çaydan içe içe söhbetlerine davam etdiler...

Ele bu vaht heyetden bir ses eşidildi:

-Can bala! Sen gelen yollara anan ğurban. Teymur yerinden sıçradı:

-Ana!

-Ana sene ğurban, Teymur! deye Cavahir heyecanlı, lakin aheste bir sesle inildi... O, heç vaht en ağır degigelerde bele ucadan danışmazdı.

Neçe deyerler, kederini de, sevincini de hemişe içine salardı, çoñ heyalı ğadın idi. Ğonşular onu tekce hasiyyetine göre çoñ, gözelliğine göre de çoñ sevirdiler.

-Ana!

-Boyuna ğurban Teymur!

-Heç deyişmemisen, ana!

-Meni tek elli nile ğcağlayırsan, ay bala? Teymur güle güle anasının solğun çöhresine nezer salıb sol eli ile onun saçlarını ohşadı. Mehriban üzünden öpdü ve geti bir sesle dedi:

-Ana, gel kişi kimi şertlemek. Bañ, bedenimden bir tük de eskilmeyib. Sağ gölum balaca burñlub, eger bunun için üreyini sıñsan, gelmeyime peşman olaram. Cavahir yaşarmış gözlerini oğlunun sağ göluna dikib titrek barmağlarını onun üstünde gezdirdi. Teymur dedi:

-Ğorñma, gipsdir, ana bañ, bu da benim barmağlarım. Cavahir ğorñu ve şübhe içerisinde soruşdu:

-Burñlumuş gölu da gipse salarlar?

-Hekimlerin işini bilmek olmur ana! Biri bele deyir, o biri ele. Dediler ğuya dirseyim yerinden oynayıb, men de dedim ehtiyat igidin yaraşığdır, salın gipse.

Cavahir üzünü yana yana dillendi:

-Allah onların belasını versin!

Teymur üreyinde fikirleşdi ki, “ne yahşı anam çörek almağa gedende, benim yihılıb, ğaldığım dalandan keçmeyib, meni o halda görseydi, üreyi patlardı...”

Eve keçdiler. Cavahir nedense oğluna o geder de yahın düşmürdü. Ele bil yahınlaşarsa, bunun hegiget deyil, heyal olduğunu göreceyinden ğorhurdu. Ancağ arabir tab getirmeyib yahınlaşır, onun yanaklarından öpür, heyete çihib özüne iş tapır ve “can bala” deyen sesi eşidilirdi. Aħşama yahın Teymur’un veziyyeti birdenbire ağırlaşdı.

O ğusdu. Sevindiyinden bugün derse getmemiş Seymur celd hekim dalınca ğaçdı ve te’cili yardım maşını ile gelmiş hekim, Teymur’u muayine edib eşiye çıhdı. Cavahirle Seymur hekimin üzünün tutulduğunu görüb daha da ğorhdular. Hekim astadan dillendi:

-Beyin terpenmişdir. Özü de heberdarlığ edirem, veziyyeti ağırdır. En azı beş altı ay yatmalı olacağ. Cavahir oğlunun ğospitala aparılmasına razılığ vermedi. Teymur evde ğaldı. Cavahir’in yaralı üreyine daha bir yara vuruldu. Yazığ ana öz hesteliyini unudub indi de otağın bir küncünde uzanıb ğalmış oğlunun başına fırlanıb: “Allah onların belasını versin”, deye yanıklı yanıklı içini çekirdi. Bu sözleri deyen Cavahir vetenimize soħulmuş düşmenleri tesevvürüne getirirdi. Daha demirdi ki, vetenin içerisinde de tehlikeli düşmenler var...

Teymur’un hesteliyi altı aya yahın çekdi ğolunun gipsini çohdan çıharmışdılar.

Ēolu sağalmışdı, amma sümüyü bir geder eyri bitmişdi. Çünkü gelle onun sümüklerini dirsek yerinden ğıncım ğıncım etmişdi. Buna göre de indi sağ ğolunun hareketleri bir geder mehdud idi. Beyninin terpenmesine geldikce ise tamam sağalmamışdı. Ancağ tez tez geçirdiyi baş ağrısı ve ürek bulanması halları tamam azalmışdı. Cavahir onu, arabir güneşli havalar da gezmeye de çıharırdı. Körpe vahtlarında olduğu kimi, ele bil ona yerimek öyredirdi. “burda dayan, elini mene ver, bala, burdan asta keç, bah bele.” Teymur da anasına itaet edirdi. Ona pensiya kesmişdiler. Ēonşuları, onu mualice eden hekim, raykom işçileri tez tez ona baş çekir, onun seh-hetile, maddi veziyyetlerine, yaşayışı ile marağlanırdılar. Bu heyirħaħ, necib adamlar-

rı gören Teymur başına gelen o geceki hadisenin acısını yavaş yavaş unutmağa başlayırdı. İndi o ehvalat Teymur'un hadisesinde ancağ dehşetli bir yuhu kimi galırdı.

Teymur'un möhkem bedeni ağır hesteliye galıb gelir, özünü get gede daha gümrah hiss edirdi. Ancağ ona hele işlemeye icaze vermirdiler. 1944 cü ilin yayında Teymur artığ serbest gezib dolanabilir, kitab oħuyur, öz geleceyi hağğında düşünürdü. O, senedlerini üniversitetin huğug fakültesine verdi. Lakin hem oħuyub, hem işleyebilmek için giyabi şöÖbeye girdi, sonra özüne iş aħtarmağa başladı. Esgerlikde çilingerlik ve şoferlik de öyrenmişdi. Ancağ ona maşın sürmeyi tapşırabilmezdi. Bir neçe yerde iş teklif etdiler: klub müdiri, artel müdiri, müfettişlik. Rayon partiya komitesinde ona teşkilat işi de teklif etdiler. Lakin Teymur bir fikirleşim deye hele götür goy edirdi. Bütün cebhelerde veziyyet yahşı idi. Sovet ordusu düşmeni serhedlerimizden govub, Avrupa halğlarını faşizm esaretinden ğurtarmağa başlamışdı.

Teymur Bakı'nın küçeleri ile gezir, adamların tüzüne baħır, onların seslerini ahengine ğulağ verir, ele bil neyi ise aħtarırdı. Ele bil mühüm bir şey itirmişdi ve onu hökmen tapmak isteyirdi. Ele bil o, küçelerde, idarelerde, ğonşuluğunda gördüyü adamların hamısını tanıyırdı. Çünkü bu adamlar da onun kimi namusla yaşamağ, işlemek, çalışmağ isteyen adamlar idi. O, her ğün bu adamlarla salamlaşır, bu adamların işe getdiyini, işden ğayıtdığını, ğörüşe telesdiyini, yahud uşağlarını gezmeye çıhardığlarını görür, kederlerini, sevinçlerini duyurdu. Bes o gece, ğaranlığ dalanda onun yolunu kesen, onun başına toppuz endiren hansı vehşi idi? Onun ğücgâhlarında gezen el: "hele ölmeyib, vuun, vuun" deyen ses kimin idi? Bu adamlar harda gizlenmişdiler. Belki onlar bu saat şeherin küçelerinde gezen, tikintilerinde işleyen, harasa telesen, meydançalarda bağlarda ğörüş teÖyin eden adamların arasındadır? Ahı o ğız da evvelce yahşı te'sir bağışlamışdı. Teymur başarılı bir keşfiyyatçı olmasına bahmayarağ ona inanmışdı.

Demeli adamları tanımağ çoh çetin işdi... Neçe vaħt idi ki, ona teklif olunmuş işlerin heç birini beyenmeyen Teymur narazı halda eve ğayıdırdı. Anası ve ğardaşı Teymur'a her ğün ürek direk verib deyirdiler ki, özünü incitmesin, bir parça çöreyimiz var, bu saat onun işlemeyi o geder de vacib deyil. Doğrudan da bele idi. Cavahır eri için pensiya aldırđı, Teymur da pensiya aldırđı, Seymur ise artığ mekte-

bi ğurtarıb diş tehniki olmuşdu. Özü de deyesen yaşı senetkâr idi. Düzdür, bu iki ğardaş arasında hürmet perdesi var idi. Seymur büyük ğardaşının yanında ne papiro çekir, ne de artığ eskik söhbetler edirdi. O, indi ğardaşından daha savadlı olsa da, evin hercinin çoh hissesi onun üstüne düşse de, herişe Teymur'un ğarşısında, neçe deyerler, emre muhtezir dururdu. Ancağ Seymur özünü uşağ kimi aparmışdı. O da serbest idi, puhteleşmişdi. İti, derin başılı, geşeng bir oğlan idi. Teymur ona nisbeten çoh kobud ğörünürdü, atası Abbas'a çekmişdi. Ğarabuğdayı çod ğıvrımsaçlı, ehlikürek ğür sesli bir oğlan idi.

Onun ğözleri atasının ğözleri kimi ğara ve bir geder kederli idi. Ağzı, burnu, nece deyerler, yerinde idi. Amma ne ise onun ğörkeminde bir zabite, başılılarında zehm duyulurdu. Seymur ise anası Cavahir'e çekmişdi. Ağbeniz idi. Belelerine kenardan başanda düşünmek olur ki, müğenni, ressam, yahud heykeltaraşdır. Seymur'un elleri de sifeti kimi zerif idi. Barmağında da halis ğızıldan ğaşsız bir üzük vardı.

Seymurla anası Cavahir'in arasındaki münasibet çok ince idi. Onların arasında derin bir ünsiyyet duyulurdu. Lakin Teymur ona ğösterilen bütün digget ve ğayğıya başmayarağ ele bil bu evde hürmetli bir ğonağ idi. Bu veziyyet Teymur cebheden ğayıdandan sonra daha artığ nezere çarpmağa başlamışdı...

Seymur geşeng, hem de zövrle geyindi. Anası onu uşağlığdan bele geyindirirdi. Özü de büyük ğardaşının itaetinde durmasına bahmayarağ, o da bir növ zabiteli idi.

Demek olar ki, mehelle cavanları arasında ğardaşından daha çoh hürmet ğazanmışdı. Seymur da fitri edeb erkan var idi. Özünden çoh yaşlı adamlar bele, onun hürmetini saşlayırdılar. Ğardaşının paltarlarının köhneliyini ğören Seymur defelerle ona pil teklif etmek istemiş, lakin utanmışdı. Çünkü Teymur'un hasiyyetine beled idi. Ahırda bele gerara gelmişdi ki, bu pulu anasının kömeyi ile ğardaşına çatdırsın. Bir ğün anası sandığı açıb ordan üç min manat çıhartdı ve Teymur'un ğabağına ğoyub dedi.

-Al, oğul, get özüne yaşı üst baş düzelt. Tanış var, biliş var, dost var, düşmen var. İndi senin geyinib geçinen vahtındır. Teymur pullara başıb ğaşlarını çatdı, lakin anasının üreyini sıhdırmamağ için ğülümsündü.

-Ana, ğız zad deyilem ki, meni bele geyindirib kecindirersen.

-Yoh, oğul, benim de arzu kamım var. Gerek bu ğun sabah toyunu eleyem gelin getirem, neve gorem. Teymur yine ğlmsnd.

-Bes bu pulları...

-Genaat elemişem, yığmışam. İki oğul olan ana gerek genaet elemeyi bacarsın.

-Yaşı, deye Teymur anasının çiyinlerini ğucağlayıb razılaşdı. Ğoy pulları yerine. Ne vaht lazım olsa sene deyerem. Seymur işleyirdi.

Be'zen aşşamlar da öz e'malathanasında lengiyirdi, çünkü sifariş ğun ğunden çoğalırdı. Bele vahtlarda Teymur anasını tek goymamağ un evden bayıra çhmırdı. Onlar her barede söhbet edirdiler. Cavahir ğonşularından, ğonşu uşağlarından danışır. Teymur'un burda olmadığı illerde baş vermiş hadiselerden söhbet ardı. Teymur ise anasının üreyini sıhmamağ un cebheden mümkün geder az danışmağa çalışırdı. Bir defe Teymur yine de Bakı'ya ğayıtdığı o dehşetli geceni hatırladı. Nedense içeri-sinde kirli kağızlara bükülmüş knfet, tenbeki, zencefil ğoyulmuş yeşik, tinde oturmuş ğoca kişi onun gözleri ğarşısında canlandı. Demeli hemin iller camaat o geder de firavan yaşamırdı.

-Yaşı, bes siz nece dolanırdınız. Atamın pensiyası size çatırdı mı? deye o anasından soruşdu:

-Elbette ki, yoh. O iller tek bizim un yoh, ele hamı un çetin keçirdi, deye Cavahir fikirli fikirli cavab verdi. Amma şkr Allah'a, ğardaşın Seymur geyretli çıhdı, pis dolanmadığ.

-Ne edirdi?

Cavahir'in gözlerinde sonsuz bir mehebbet işığı grnd. O, vgarla Teymur' baħıb cavab verdi:

-zn bilirsen ki, bu zehrimar dava zamanı her şey çatışmır. Allah'ın spikasının bir ğutusu 15 manata çhmışdı. Bir de gördüm Seymur eve pil getirdi. Sağ ci-

binden sol cibinden çıkarıp stolin üstüne koyur, al, ana eve hercle. Canıma gorhu düşdü. Dedim bu uşag bu geder pulu hardan tapır? Yalvarıp yahardım, ahırda güldü, dedi ki, “Gorhma ana, bu pulları ellerimin zehmetile gazarıram.”

-Ah, ne edirdi? deye Teymur daha da maraglandı.

-Ne edecek! O patron deyirsiniz, giliz deyirsiniz, ne deyirsiniz, onları yıgır, Türk’un sözü, altını kesirdi, sonra ne bilim, içine cürbecür şeyler koyurdu: tifil, çahmağ daşı, dişli çarh.

Sonra benzin töküdü, olurdu alışgan. Birini 30-40 manata satırdı. Bir de görürdüm uşag geceler de eve gelmir. Daha mende ürek göbek de galmırdı.

Subhu gözlerimle açırdım. Sonra gördü ki, fikirden sınıhımışam, bütün demir dümürünü getirib e’ malathanasını bizim metbehde gurdu. Maşallah, ele bacarığla işleyirdi ki, ele bil, elleri gızıl idi. Bir defe de gelib dedi ki, ana, bes men diş tehniki olmağ isteyirem, ne deyirsen? Dedim, oğul, indi ki, sende bele gabiliyyet var, ol, ne deyirem ki. Cavahir susdu. Onun gözleri bir müddet yol çekdi, sonra bütün fikirlerini yekunlaşdırırmış kimi elave etdi: Seymur geyretli çıhdı. Anasının Seymur hağğında dedikleri Teymur’u çoh sevindirdi. “Demeli, Seymur ele yeniyetme vahtlarından evin kişisi olub, anasını yahşı sahlayıb. Amma tevazökârlığa bah, heç üze vurmur. Heç ele bil bu bele bezekli sahlayan, anasını ipek şal paltar içinde gezdiren o deyil?

İndi ise böyük gardaşına el tutmağ isteyir.” Teymur yahşı başa düşürdü ki anasının teklif etdiyi üç min manatı Seymur vermişdi. Demeli, pulu ona anası çoh, gardaşı teklif edirdi. Çoh yahşı aile idi. Hoşbeht aile idi. Eger Teymur’u atası Abbas helâk olmasaydı, onlar daha firavan yaşardılar. Lakin Cavahir’in yorğun ala gözlerinde ne ise bir teşbiş gizlenmişdi. Bu teşbiş onda evin direyi olan kişisini, uşaglarının atası Abbas’ı itirdiyi gündən emele gelmişdi. Lakin o vaht ananın gözlerinde teşbişden daha çoh feryad oñunurdu. İndi ise gücle göze çarpan gizli bir teşbiş... Eger Cavahir’den bu teşbişin sebebini onu kimden, ne üçün gizletdiyini soruşsaydılar, o, bu sualların heç birine, hetta öz özlüyünde bele cavab verebilmezdi. Külek gopacağını, yağış yağacağını, yahud zelzele baş vereceyini evvelceden hiss eden guşlar kimi onun gulağı hemişe sesde idi. Ne üçün? Belki muharibenin onun evine hele de bedbehtlik getirebileceyinden gorhurdu? Bu mümkün idi mi? Ahı, Sovet toprağının se-

dası artığ Berlin'in etrafından gelirdi. Ağı gelebenin yağınlığı bütün evlere fereh getirmişdi. Bes Cavahir'in gözlerindeki bu, onun üreyinin son derece hassas, esbelerinin zeif, hem de heste olduğundan ireli gelirdi?

Teymur zavodların birinde ğaraj müdiri işlemeye razılığ verdi. Ğarajın sahesi çoh böyük idi. On sekkiz yük maşını, üç ğaldırıcı kran, iki minik maşını ğarajın sökük hasarlarının dibinde seligesiz bir şekilde sağlayır, burda heç bir tehlikesizlik ğaydalarına riayet edilmirdi. Bunun sebeblerini kimden soruşurdunsa, "muğaribedir" deye cavab verirdi. Teymur ilk günler ğaraja bir ğonağ kimi, müşahideçi kimi gelir, sürücüler ve ğaraj işçileri ona kenardan bağır, bu oğlanın ne teher adam olduğu hağında mlahizeler yürdr ve ne için işe girimemesi onları teeccblendirirdi. Lakin özü bilavasite işe ğoşulmasa da Teymur'un fikri işe idi. O, ğarajın böyük sağnesini fikrinde planlaşdırır, tedbirler tökrd.

Zavod direktoru, partiya komitesi ktibi, yerli komite sedri ile meslehetleşdikden sonra, Teymur bir istirahat günü ğarajda imecilik e'lan etdi. Kimi hasarın sökük yerlerini tikmeye, kimi heyetde lazımsız demir dmrnü eşiye daşımağa kimi bu böyük sahide perakende ğalda tikilmiş bir neçe istifadesiz otağarın divarlarını ağartamağa, pencerelerine şüşe salmağa başladı. İmecilik gelen istirahat günnde de devam etdi. Bütün sahe temizlenib seligeye salınandan sonra ğaraja mteheسسler geldi, sahe planlaşdırıldı, kompressor ğuraşdırımağa, hasarların biri boyu seligeli talvarlar tikilmeye, çalaları olan ğış ğarajları ucalmağa başladı. Bir yanda semeht meydanca üzerinde maşınları yumağ için yer düzeldildi, divarlardan şilanglar asıldı, dispetçer otağı, ğırmızı ğüşe, müdir otağı sağmana salındı. Heyetin boş yerlerinde ağaclar ekildi. İri göyercin hini tikildi, sürclerden her biri iki üç göyercin alıb getirdi. Ğarajın heyetinde hoşagelen bir selige yarandı. İndi reysden ğayıdan sürücüler maşınlarını semeht meydancaya verib yuyur, güclü kompressorun böyük tezigile çekdiyi hava onların tozunu sovurur ve tezyigile silinmiş maşınları nmrelenmiş talvarların altında öz yerine goyurdular. İndi ister istemez hamı vahtında öz maşını sazlayır ve çalışırdı ki, yolda heç bir gözlenilmeyen hadise baş vermesin. İndi hamı Teymur'u ilk nvbede işe göre sevirdi. O, tekce müdir kimi deyil, bacarığı bir usta kimi, hem de yağşı bir şofer kimi de özünü göstermişdi. Lazım gelende mengenenin arasına geçib eline yeye alır, çilingere gömek edir, sürclere meslehet verirdi. El-

bette, sürücülerin arasında şüursuzlarına da tesadüf etmek olurdu. Lakin Teymur beleleri hağğında heç kese şikâyet etmirdi. Bu da hamının hoşuna gelirdi. “Bütöv oğlandır” deyirdiler. Beleleri ne geder heyasız, üzleri susuz olsa da yoldaşlarının te’siri altında yavaş yavaş nece deyerler, insafa gelirdiler. Hamı Teymur’u öz evine de’vet edir. Teymur da bir bir sürücülerin evine gonağ gedir, şadlığlarında iştirak edirdi. Teymur Eleddin adlı bir sürücüye hamıdan çoh isinişmişdi. Eleddin top kimi yumru bir oğlan idi. Cavan olmasına bahmayarağ sekkiz uşağ atası idi. Özü de çoh üzügüler, zarafatcıl bir oğlan idi. “3İS-101” markalı minik maşınında işleyirdi. Düzdür, maşın köhne idi, amma Eleddin onu mümkün geder yahşı salmağa çalışırdı. “Ahı, bu benim çörek ağacımdır” deye hemişe zarafat edirdi.

Eleddin’in heyat yoldaşı gızhanım da eri kimi hoşhasiyyet üzügüler bir gadın idi. Daha doğrusu, sekkiz uşağ anası olmasına bahmayarağ, ele bil bir üzü gız, bir üzü gelin idi. Onlara bahanda adama ele gelirdi ki, heç vaht gocalmayacağlar. Eleddin uşağlarını bir bir gösterib deyirdi:

Bah, bu astarada anadan olub, o birisi masallıda anadan olub. O gız nuhalıdır. Bu ekizler Yevlah’da doğulublar. Gerez biabırçılığdır! Teymur nedense bu eve gelmeye daha çoh heves gösterirdi.

Eleddin be’zen ailesinin uşağlarının işi ile elagedar olaraq Teymur’dan icaze alıb maşını bir iki saatlığa götürüb geder, kefi kök halda gayıdardı. Eveller Teymur ona inanırdı. Sonralar bu hareket tez tez tekrar olunduğundan Teymur Eleddin’e açığ danışmağ, maşını hara apardığı öyrenmek istedi. Eleddin de açığ açığına cavab verdi ki on baş aileni özü de sekkiz baş uşağı olan aileni sahlamağ üçün elbette bir sürücünün maaşı kifayet deyil. Yene uşağlar böyüyüb ona el tutsaydılar, deri yarı idi. Eleddin boynuna ldı ki, herdenbir maşını garajdan çıkarır sernişi daşıyır ve “biraz gepik gurus” gazarır.

Teymur Eleddin’in açığ e’tibarı garşısında evvelce heç bir söz deyebilmedi, ertesi gün Eleddin’i yanına çağırdı:

- Eleddin, biz seninle nece deyerler, canbir gelbdeyik. Eger mene bir kömek lazım olsaydı ve bu kömeyi sen etmeli olsaydın, varını menden esirgerdin mi?...

Eleddin Teymur'un neye işare etdiyini başa düşmese de, semimiyyetle onun gözünün içine bahlıb geti bir ifade ile cavab verdi:

-Evimi de balalarımı da sene ğurban vererdim.

-Ele ise, demeli, men de senin için elimden geleni edebilerem, ele deyil mi?

-Sen onsuz da eleyirsen.

-Yoh, Eleddin, biz yaħşı iş tutmuruğ. Biz ele iş görmeliyik ki, ne iş yansın ne kabab. Senin ailen böyükdür bizim ailemiz ise cemi üç neferdir. Anam pensiya alır, ğardaşım ğazanır, men ğazanıram. Oğul yoh, uşaq yoh.

Bir halda ki sen evini uşaqlarını mene ğurban vermeye hazırısan, demeli benim de ğurbanımdı gebul edebilersen. Eleddin yine heç bir şey başa düşmeyib, semimi bir narahatlığla Teymur'un üzüne bahdı.

-Ele, ne uzadırsan, mıs mıs deyince, bir defelik Mustafa de. Elçi zad deyilsen ki?

Teymur bir müddet dinmedi, sonra Eleddin'in üzüne bahmadan astadan dedi:

-Uzun sözün ğısaı bundan sonra men senin öz işlerin için maşın vermeyeycem. Ancağ her ay maaşımın yarısını sene vereceyem, erzağ talonunu da. Bizim evimizde her şey var. Eleddin berk incidi. Yanaglari ğızardı ve tutğun bir sesle dedi:

-Başımday papagdır, arvad leçeyi deyil, Teymur. Men kişiyem, canım çıhar ailemi özüm sahlaram. Özün bilersen, isteyirsen maşın da verme.

Gedib körpüde yük daşıyaram. Eleddin kepkasını gözünün üstüne çekib uzağlaşdı. Teymur onu çağırmadı, üzü istemedi. Bele şeyleri bacarmırdı. Bundan sonra onlar çoħ az az görüşür ve ancağ ğısa, resmi söhbetler edirdiler. Eleddin daha aħşamlar yoldaşlarını öz evine çağırır, onlarla stol başında oturur, nerdi şağğıldatmırdı. Bir defe sürücülerden kimse Eleddin'i köprüde gördüyünü heber verdi. Teymur'un üreyi berk sıhılsa da dinmedi. Bir ile yaħın idi ki, Teymur hemin ğarajın müdiri şleyirdi. Bu müddet erzinde ğarajda böyük deyişiklik olmuş, möhkem intizam yaranmışdı. İpe sapa yatmayan sürücüler bele, ona hörmət beslemeye başlamışdılar. Onlar Tey-

mur'un hasiyetindeki bütün inceliklere beled olmuşdular. Hetta ğarajın heyetinde aydan aya çoħalan göyercinler de Teymur'a öyreşmişdi, meyus etmişdi. Ele bil ğarajda çoħ ğıymetli bir şey çatışmırdı. Teymur üniversitetin ğıyabi şöÖbesinde oħuduđundan gece gündüz imtihanlara ğazırlaşırđı. Arabir berk yorulduğda iki üç saat fasile verir, tramvaya minib, özünü evlerinden çoħ uzağda olan ğaraja yetirirdi. Burada o, dispetçer ğıza, göyercinlere baş çeker ğarajı gezib dolanan, yine eve ğayıdan, yazı stolunun arħasına keçib gece yarıya kimi inadla çalışardı. Bele gecelerden birinde onların heyet ğapısı berkten döyüldü. Teymur celb penceyini çiyinine salıb çıħdı ve ğarajda işleyen iki sürücünün görcek teccüble soruşdu:

-Gece vaħtı heyir ola?

-Yoldaş Cahangirov, bağışlayın, naraħat edirik. Amma nece deyim, deye arığ, uzunboy sürücü udđundu ve kömek isteyirmiş kimi yoldaşına baħdı.

-Aħı, ne olub? Teymur ne ise bedbeht bir ğadise baş verdiyini hiss etdi. "Ye- ğin avariya olub." Bes niye bu gece vaħtı? Aħı geceler maşınların hamısı ğarajda olub. Teşbiş içinde tekrar soruşdu: Aħı, ne olub? Uzunboy oğlan bir de yanındaki yoldaşına baħıb titrek sesle dillendi:

- Eleddin...

Teymur celd onun yaħasından yapışdı.

-Yoħsa avariya düşüb?

Uzunboy sürücü ağır ağır başını bulayıb üzünü yana çevirdi:

-Yoħ, maşını sağ salamatdır. Amma kaş ne olurdusa, maşına olaydı.

Teymur irileşmiş gözlerini o biri sürücünün üzüne dikdi. Çoħdan kövrelmiş sürücü özünü saħlayabilmeyib hönkür hönkür ağladı.

Teymur celd heyete atıldı. Şiddetli yağış yağırdı. Bu vaħt Cavahir çiyinde şal ğapıda göründü. Onun asta ve titrek sesi eşidildi:

-Ay bala, ne vacib düşüb, bu vaħt hara gedirsen, aħı ne olub?

Sürücüler dinmediler. Teymur ise gayıdıb anasını sakiteledi.

-Narahat olma ana bir iki maşını tecili rayona göndermek lazımdır. Gec gelsem nigaran galma.

Onlar dar dalanlardan kese yolla Sovet küçesine endiler. Uzunboy sürücü heç bir gıydaya riayet etmeyerek yük maşının sür'etini saatda yetmiş kilometre galdırır, Teymur ise deyesen yetmiş üzerinde oynayan egrebi görmürdü.

Tinlerin birinde yağışdan islanmış bir kişi goltuğunda iri bağlama ireli çıhdı ve elini galdırdı. Maşının gür ışığında bu adamın üzü Teymur'a tanış geldi. Deyesen Çapıg Şemsi idi. "Göresen gecenin bu vahtı hara telesir?" deye fikirleşdi.

Goltuğundakı nedir? Lakin indiki veziyyetde bir degige de lengimek olmazdı. Maşın sür'etini daha da artırırđı. Yolda Eleddin'in başına gelenleri tefsilatı ile öyrendi...

Nece gün idi ki, onların zavodu yeni bir sehi işe salmağa hazırlaşırdı. Sabah seh istismara verilmeli idi. Buna göre de direktor, baş mühendis, seh reisleri evlerine getmemiş, sehin işe salınması ile meşğul olmuşdular. Çatışmayan ve yahud düzeltilmesi vacib olan bezi hisseler Keşle'de hazırlanırdı. Bu hisseler hazırlandığca birbirinin ardınca zavoda gönderilirdi. Onları daşımağ için bir nefer tecrübeli sürücü sahlamışdılar. Bu da Eleddin idi. Hisseler hırda olduğundan "3İS-101" markalı minik maşınında daşımağ mümkün idi. Bir neçe reysden sonra baş mühendis Eleddin'e tapşırdı ki, gedib gözlesin ve sonuncu hisse hazır olan kimi zavoda getirsin. Bu hadise ahşam on bir radelerinde olmuşdu. Saat bire işlemiş Keşle'den zavoda zeng vurub hissenin hazır olduğunu heber vermişdiler. Baş mühendis maşının bir saat yarım bundan evvel gönderildiğini onlara demiş, onlar ise bir daha yohlayıb maşının orda olmadığını bildirmişdiler. Bu, başmühendise ve zavodda olanlara çoh geribe gelmişdi. Çünkü hamı bilirdi ki, Montin gesebesinden Keşle'de gedib gayıdmağ için en çohu on beş degige vaht lazım idi. Bu ne olan iş idi? Eleddin'i tanıyanlar evvel bele genaete gelmişdiler ki, yegin bir yerde tanış tapıb, ilişib galmışdır. Ahı, o meclisi, yemek içmeyi, şadlığı çoh sevirdi. Be'zileri bele mülahize yürüdürdüler ki, yerin ailesinde bir hadise baş vermişdir. Çünkü yine de uşağı olacağdı. Buna göre de celd Eleddin'in evine adam gönderib onu heber almışdılar ve Eleddin'in evden günorta çıhdığını eşidib daha da teeccüblenmişdiler.

Nehayet, milis şöÖbelerine heber verib maşını ahtarmağı hahiş etmişdiler. Ğarajda işleyen bir neçe sürücünü de te'cili çağırtdırıb Eleddin'i soruşmuşdular. Sürücülerden biri Keşle'de gedib hazır olmuş hisseni almış, iki nefer ise milis şöÖbesinin verdiyi zehmetli heberi eşiden kimi celd Teymur'un dalınca gelmişdiler. Milis şöÖbesinin verdiyi hebere göre maşın Nardaran gesebesinin uçgar bir yerinde tapılmışdır. Maşında heç bir ğan iz görmeyibler. Eleddin'i ise küt bir şeyle öldürübler. Onun peyserinde yumruğ boyda bir şiş vardı. Teymur defelerle cebhede yaralanmış yoldaşlarını ğolları üstüne, yahud çiyinine alıb ateş hettinden kenara çıharmış, onların yaralarını sarımış, özü yaralanmış, eziz yoldaşlarının meyitini öz eli ile basdırmışdı. Lakin o heç vaht üreyinde bele bir ağrı hiss etmemişdi.

Eleddin'in sekkiz uşağı var idi, birini de gözleyirdi. Bes göresen Eleddin'in maşını Hardaran gesebesine, özü de o uçgar yere nece gelib çıhmışdı? Teymur nedense Eleddin'in ona dediği sözlere hatırladı:

“Başımdaki papağdı, arvad leçesi deyil, Teymur. Canım çıhar ailemi özüm sahlaram. Özün bilersen, istersen heç mene maşın da verme, gedib körpüde yük daşıyaram.”

Teymur'a bir şey aydın idi ki, Eleddin meclissiz, ğonağsız dolanabilmirdi. O da arvadı ğızhanım da fer ahşam evlerinde ğonağ görmeye adet etmişdiler. Ğonağ olmayanda darıhırdılar. Belki ele buna göre de Eleddin maaşdan başğa elave ğazanc elde etmeye can atırdı. Belki Eleddin'in maşını ele bu sebebden gedib Hardaran düzlerine çıhmışdı. Teymur'un ehtimalı heğigete çoh benzeyirdi.

Teymurgil milis şöÖbesine yetişib, onların motosikletinin müşaiyeti ile birbaş hadise yerine telesdiler. Ğırh degigeden sonra motosikletin ve yük maşınının ğur işığı yoldan heyli kenarda durmuş “3İS-101” markalı maşını işıglandırdı. Maşının etrafında iki maşın ve üç dörd motosiklet var idi. Milis işçilerile bura toplaşanlar ne ise ölçür, neyin ise şeklini çekirdiler. Teymur milis kapitanına yahınlaşib meyitin yanına getmeye icaze istedi. Kapitan icaze verdi. Teymur onunla gelen sürücülere teref dönüb başının işaresi ile yağırdı. Lakin onlar yerlerinden terpenmediler. Deyesen onlar istekli yoldaşlarının meyitine bahmağa ürek elemirdiler. Teymur ağır yahınlaşib maşından iki addım kenarda, motosikletin örtüyü üstünde uzadılmış meyitin yanında dayandı. Diz çöküb elindeki fenerle onu işıglandırdı. Hemişe gülerüzlü

Eleddin üzügoylu yihılmışdı. Onun ellerinin, üzün ğanı ğaçmışdı. Peyserinde kele kötür bir şiş var idi. Çohdan beri kütleşib hatirinden silinmeye başlayan bir hadise bütün aydınlığı ile Teymur'un gözleri ğarşısında canlandı ve onu sarsıtdı. Eleddin'i toppuzla vurub öldürmüşdüler.

Vahtı ile bu toppuz Teymur'un da başına deymişdi. Ancağ... Teymur nedense iki hadiseni birbirile elagelendirmeye başladı. Deyesen ahi onun başına geldiye kimi, Eleddin'in başına gelen bu ğorhunc hadisede de cinayetkârın izine düşmeye imkân veren heç bir tutarlı delil yoğ idi. Lakin ele bir cinayet var ki, onun üstü açılmasın? İntahası gec tezi var. Eger Teymur'un başına gelen toppuzun sahibleri Eleddin'i öldüren cinayetkarlardısa demeli onlar son derece tehlikeli hem de tecrübeli cinayetkarlardır. Çünkü iki ile yañın bir müddet erzinde onlar ele keçmemişdiler. Milis mayoru yavaş yavaş yañınlaşib Teymur'un başı üstünde durdu. Teymur dikelib ona müraciet etdi:

-Yoldaş mayor, men cebhede keşfiyyatçı olmuşam. Elbette cebhe bir başğadır, bura bir başğa. Herhalda belki benim de kömeyim deydi. İcaze verin, bu yoğlamada men de iştirak edim.

Mayor, Teymur'u diggetle süsüz köksünü ötürdü ve astadan dillendi:

-Buyurun. Teymur kriminalist Mansurovla birlikde yañınlaşib maşının içerisini işğlandırdı. Dal oturacağının ayağ yerinde palçığlı çekme izleri var idi. Bu izlerden me'lum oldur ki, dalda üç nefer kişi oturub. Ğabağ oturacağıda ise bir deste hrizantema sepelenmişdi. Burda ayağ altında heç bir palçığ izi yoğ idi. Ancağ bir yerde hırda nögte kimi görünen bir leke var idi. Bu da yegin ki, ğadın ayağğabısının izi idi.

-Ğın çekmesidir. Mansurov gözünü gücle nezere çarpan çekme izinden ayırmayarağ dillendi. El lampasının güçlü işığı ğabağ oturacağıın üzerinde heyli gezdi ve ne ise parıldayıb gözden itdi. Mansurov işığı bir de geri ğaytardı, cib defterinden bir vereg cırıb o hırdaça şeyi hemin kağızın üstüne götürdü ve diggetle nezerden geçirdi. Bu, ğadın saçından sürüşüb düşen küçük sancağ idi. Sancağın ucuna uzun, ğara tük ilişmişdi.

-Gadın tügüdür, deye Mansurov yene dillendi özü de onun saçı gıvrım deyil, görürsünüz nece düzdür.

Teymur sancağı ve tükü diggetle nezerden keçirib soruşdu:

-Eger gabağda oturan bu gadınla dalda oturan o kişiler arasında bir elage var-
dısa, bes ne üzün gadının çekmeleri palçığa batmamışdı? Mansurov bir geder fikir-
leşdikden sonra cavab verdi:

-Mene ele geldi ki, bunu ancağ, bir şeyle izañ etmek olar: gadın maşına bir
yerde minmişdir, kişiler ise başğa yerde. Teymur bir müddet dinmedi. Deyesen bu
tecrübeli kriminalist ile razılaşırdı. Sonra yene soruşdu:

-Demeli o gadının bu kişilerle bir desteden olduğuna sizin heç bir şübheniz
yoğdur.

-Helelik yoğdur, deye Mansurov çiyinlerini çekdi. Eger onlar elagedar olma-
saydılar biz bir neçe mechul mesele garşısında aciz galarđıg. Evvelen, o gadın özü de
ya helâk olmalı, ya da ona müeyyen bir bedbehtlik üz vermeli idi. Çünkü arhada otu-
ran bu üç neferin gatlı olmağına heç bir şübhemiz yoğdur. İkincisi eger o gadının
başına bir iş gelseydi, yegin eri, yahud yahın goğumları onu da ahtarardılar ve biz bu
barede me'lumat alardıg. Üçüncüsü eger o gadın bu adamlarla elagedar deyildise, baş
vermiş hadise hağğında hökmen gelib bize heber veredi. Teymur dahilen Mansurovla
razılaşdısa da, ona rahatlıg vermeyen şübhelerini bir bir tecrübeli kriminaliste bildir-
di:

-Belki bu gatiller o gızı götürüb gaçıblar ve Eleddin'in şahid çıñmaması üçün
onu vurub öldürübler. Mansurov başını buladı:

-Ele olsaydı, biz hökmen hemin gadınla kişiler arasında getmiş mübarizenin
izlerine tesadüf ederdik.

-Bes bu sancağ? deye Teymur soruşdu:

-Bu mübarize elameti deyil. Eger digget vermişsinizse çoñ yerde teatrda, ki-
noda, gonağlıglarda gadınların başından bele sancağların sürüşüb düşmesine tesadüf
edersiniz. Güllere digget verin, heç biri ezilmeyib. Mene ele gelir ki, sizin Eleddin

özü de hemin gâtilere heç bir müğavimet göstermemişdir. Onu hedeleyib el golunu bağlamışlar. Sonra da aparib maşının yük göyulan yerine itelemişler. Çünkü meyitin gollarında ip izlerinin göyermiş yeri galmışdı. Maşının yük göyulan yerinde ise biz onun cibinden düşmüş vesigeni tapmışıg. Teymur yine fikre getdi:

-Ele ise bu gâdının hemin kişilerle bir destede olmasına heç bir şübhe galmış. Amma benim ağlıma bir şey de geldi: Turalım bu gâdının hemin kişilerle heç bir elagesi yohdur, siz yüz faiz eminsiniz ki, o gelib size heber vererdi?

-Çoh vaht bize heber verirler. Ancağ bezen gorhağ adamlar da olur. Onlar gâtilerin gorhusundan cinayetin üstünü ört basdır etmeye çalışır, bizden gizledirler.

-Demeli siz yine öz fikrinizde galırsınız?

-Esas neticeye emeliyyat müvekkili gelmelidir. Ancağ biz işimizi heç vaht bir ehtimal etrafında gurmuruğ.

Bu saat siz özünüz bir neçe ehtimal ireli sürdünüz. Emeliyyat müvekkili de, istintağ apararı da bele edir. Bütün bu söhbet vahtı bir fikir Teymur'un beyninden çıhmırdı: "Añı, Eleddin Montin'den Keşle'ye getmeli idi. O, bura nece gelib çıhmışdı? Ona vacib bir tapşırıg verildiği halda, bu meçul gâdını ne üçün maşına mindirmişdir? Bu kişiler kim idiler? Eger onlar maşını oğurlamağ fikrinde deyildilerse, Eleddin'i ne üçün öldürmüşdüler?" Bu sirr, Teymur'un üreyinde uzun zaman sahladıgı sirre ne geder oñşayrdı. Ele bil bu iki cinayetin ikisini de eyin adamlar etmişdiler. Eleddin'in meyitini motosikletin örtüyü arasında yük maşınına goydular, bayağkı sürücüler yine de meyite yañınlaşabilmediler. Onların ikisi de kabineye keçib gâpıları möhkem bağlamışdılar. Teymur kuzaya galhdı, meyitin yanında oturub küreyini kuzaya söykedi. Maşın Hardara'nın keke kötür yolu ile hareket etdikce Eleddin'in yanağları titreyirdi. Teymur'un bütün varlığını dehşet bürüdü. O, uzunü yana çevirib meyite bahmamağa çalışdı. Eleddin'i basdırdılar. Sürücüler elbir olub onun üçünü yeddisini gırhını verdiler. Gırh beşinci gün Eleddin'in bir gızı oldu.

Teymur tez tez Eleddin'in ailesine baş çekir, milis şöÖbesine gedib Eleddin'in ölümü ile elagedar olan işin veziyyeti ile marağlanırdı. Sonrakı emeliyyatın verdiyi neticeye göre aşağıdakılar ehtimal olunmuşdu. Eleddin bezen boş vahtından

istifade edib kenar, tesadüfi adamları maşını ile lazımı yerlere aparır ve bundan elave gazanc elde edirdi. Hemin gece Keşle’de hazırlanan hissennin gecikeceyini güman eden Eleddin boş vahtdan “semereli” istifade etmek gerarına gelir. Elinde gül destesi olan bir ğadının yolun kenarında durub ona işare etdiyini görür. Ğadın tebiidir ki, ya bir gonaglıĝa, ya bir ad gününe, ya da toya getdiyini ve çoh telesdiyini bildirir. Hem de yağışın altında islanırmış. O maşını asfalt yolda sahladıĝından ğadının çekmesinin altı palçıĝlı çoh, ancaĝ yaş olur. Çoh güman ki, ğadın Pirşaĝı gesebesine telesir. Çünkü Pirşaĝı yolu yağıntı vah palçıĝlı olur. İkinci zabratdan Pirşaĝı yoluna döndenden sonra hemin palçıĝlı yolda üç kişi görünür. Ğadın onları görcek “sahlayım, bu bizim adamlardır” deye Eleddin’den hahiş edir. Eleddin elinde gül destesi olan bele geyimli geçimli ğadından şübhelenmir. O, maşını sahlayı, hemin kişileri götürür. Onlar yollarına devam edirlir.

Kürdehanıya çatmamış kişiler Eleddin’i üç terefdan tapanca ile hedeleyib maşını sahlattırır, onu rulun dalından düşürüb el ĝolunu baĝlayır getirib maşının yük goyulan yerine iteleyirlir. Sonra onlar maşını geri dönderib Hardaran’a teref üz tuturlar, Hardaran’da kolhoz brikadiri hekimzadenin evde olmadıĝını bildikleri üçün onun evini yarı, bütün geyim ve giymetli şeylerini yıĝıb aparırlar. Yolda maşının çarhlarından biri burahır. Ehtiyat çarhı çıharmag üçün yük goyulan yerin ĝapaĝını açırlar. Eleddin ordan çıharıb çarhı deyişdirmeyi emr edirlir.

Eleddin veziyyetin ne yerde olduĝunu başa düşür, ĝaçmaĝ isteyir, ĝatiller arhadan çatıb toppuzla bir neçe defe onun başına vururlar. Sonra ise celd şeyleri yıĝıřdırıb çöle çıhır ve hadise yerinden iki üç kilometr aralı, yolda bir yük maşını sahlayıb minirlir hemin maşının sürücüsü Arşavir Muradyan’ı eyin ĝayda ile hedeleyib el ĝolunu ve gözlerini baĝlayır, balahanı kendinin içinden keçib Hırdalan terefe gedir ve maşının sürücüsünü hemin toppuzla öldürürler. Sonra şeyleri aparıb lazımı yerde gizledirlir. Ğatillerden biri izi itirmek üçün hemin yük maşını şubanı daĝlarının eteyine, Lökbatan terefe aparıb bir dereye salır ve özü telesmeden heybet sitansiyasına teref gelib, demiryolu ile Bakı’ya ĝayıdır. Bu sonuncu revayet konkret faktlar ve deliller esasında ĝurulmuşdu. Çünkü hemin gece Hardaran’da evi oĝurlanmış hekimzade milis organlarına şikâyet etmişdi. Eyin zamanda hemin gece Haykanuş Muradyan adlı bir ğadın oĝlunun eve gelmediyin görüb onun işlediyi idareye getmiş,

hemin saat sürücü Arşavir Muradyan'ın ahtarışına başlanmış ve milis organları gece saat üç radelerinde Arşavir'in meyitini Hırdalan terefde onun sürdüğü yük maşınına ise Lökbatan terefde tapmışdılar. Yük maşınının kuzasında tapılmış meşin gadın elceyinin tayı hekimzadenin arvadı, Hardaran mektebinin mü'ellimi ŞöÖle Hekimzade'nin elceyi olduğu tesdig edilmiştir. Bu geder delil olduğu halda cinayetkârların izi tapılmamış, onların kim olduğu ve harda yaşadıkları müeyyen edilmemişti. Bir şey aydın idi ki, onların üçü kişi, biri gadındır. Bu adamların yaşları, milliyeti, harda yaşadıkları meşguliyyeti hağğında heç bir me'lumat yoh idi. Bir neçe aydan sonra da bu cinayetin izine düşebilmediler. Bu veziyyet Teymur'u son derece ecebileşdirdi. Çünkü ona ele gelirdi ki, hemin cinayetkarları görmese, onları öz elleri ile parçalamasa üreyi sakit olmaz. Teymur nedense hökmen hemin o gadının üzüne onun gözlerinin içine baħmağ isteyirdi. Ahı bu adamlar ne cür adamlar idiler. Başğlarını bele asanlığla öldürmeye onları ne mecbur edirdi?

Görünür bu adamlar seherler gizlenir, geceler bayğuş kimi ova çıhırdılar. Özü de dar dalanlar, sökük hasarlar ucğar mehelleler, kimsesiz sehralar ahtarır, öz çirkin işlerini bele yerlerde görürdüler. Eleddin'in facieli ölümünden sonra da Teymur garajda ne ise sıhıntı keçirir, rahatlığ tapabilmirdi. Nehayet bir gün devam getirmeyib birbaş raykoma getdi ve ona başğa bir iş vermelerini hahiş etdi. Garajdan ne üçün getmek istediğini ondan soruşanda Teymur Eleddin'in ehvalatını danışdı, sakit işde işleyebilmediğini, gaynar, gızğın bir işle meşğul olmağ istediğini bildirdi ve özü de gözlemediyi halda birden dedi:

-İsteyirsiniz, lap milis idaresine gönderin. Zennimce orda daha çoħ heyir vererem. Teymur'un hahişini beyendiler.

1945'ci ilde payızında o milis şöÖbelerinden birinde emeliyyat müvekkilinin kömekçisi vezifesinde işlemeye başladı. Burda da cebhede olduğu kimi küçük peytenant rütbesini daşdı. Teymur'a ele gelirdi ki, ilk günden çoħ gergin bir işe başlayacağı, çetin düyünleri açacağı, halğın dincliğini bozan cinayetkarların izine düşecek, onları tapıb mehşer ayağına çekecektir. Lakin ilk aylar Teymur'un tesevvür etdiyi bütün bu heyalları heçe çıhdı. O, çoħ adi işleri aparmalı oldu. Ona az ehemiyetli yohlamalar tapşırılırdı. Teymur düşünürdü ki bütün bu işleri emeliyyat müvekkili aparmamalıdır. Onun fikrinde emeliyyat müvekkili elinde silah gatilleri, cahilleri,

oğruları izleyib ahtarmalı ve cemiyyeti tüfeylilerden, yaramazlardan temizlemelidir. Onun için yaldız bir cür cinayetkar vardır öldüren başğasının ganını ahıdan başğasının malına sahib olan cinayetkarlar! Lakin muhtelif işleri aparmağa mecbur olan Teymur cinayetkarların, dövlet emlakını menimseyenlerin böhtancılığla meşğul olanların, alvercilerin, insanların rahat heyatını pozanların, mağazalarda sün'i suretde növbe yaradanların da mövcüd olduğunu getgede derk etdi. Bununla beraber şöÖbenin reisine bir neçe defe müraciet edib ona ciddi, gergin ve çetin emeliyyatlar tapşırılmasını hahiş etmişdi. Amma Teymur deyen mürekkeb hadiseler o geder de tez tez baş vermişdi; baş verende de işin aparılmasını daha tecrübeli emeliyyat müvekkillerine tapşırırdılar. Teymur hemişe gözde gulağda olur, ele bil ne ise ahtarırdı. Be'iz yeniyetmelerin papiros çekmesi onu yaman narahat edirdi. Bir defe o, bele bir menzerenin şahidi oldu, selige ile geyinmiş on üç on dörd yaşlı bir oğlan zibil yeşikleri düzülmüş darvazada gizlenib ovcunda ne ise ovuşdururdu.

Oğlanın başı o geder garişmişdi ki, Teymur'un gapının arasından bahtığını hiss etmirdi. Ovcunun içindeki tünd gehveyi tozu cibinden çihardığı tenbeki ile garişdirdi; dişinde tutduğı boş kilizi eline aldı ve meharetle doldurmağa başladı. Oğlan üst başından medeni bir ailede böyümüş uşağa oğşayırdı. Üzünün rengi solgun idi. Ele bil ağır hesteliye tutulmuşdu. Teymur oğlanın tütüne gatdığı tozun anaşa olduğunu gören kimi darvazaya girdi. Oğlan celd ellerini ciblerine soğdu. Teymur onu diggetle süzüb soruşdu:

-Elindeki nedir?

-Heç ne, deye oğlan horuzlandı.

-Bes onda niye gizledirsən?

-Sene ne?

Teymur gülümsündü.

-İsteyirsən deyim elindeki nedir?

Oğlanın gışları düyünlendi:

-Senin pulunla almamışam, öz pulumla almışam.

-Pulu sene kim verib?

-Atam.

-Atan kimdir?

Oğlan cavab vermedi. Birden Teymur kenar ses eşidib celd geri d6ndü ve zibil yeşiyinin üstüne hoppanmış pişiyi görüb yene de üzünü oğlana sarı çevirdi. Oğlan celd sovuşub küçeye atılmışdı. Teymur onun ardınca telesdi. Lakin gec idi... Sonralar mehelle komsomolcularının kömeyi ile me'lumat toplamışdı ki, anaşa alveri ele-yen adamın Çapığ Şemsi olduğu ehtimal olunur. Lakin bu, sübut edilmemişdi. Hem-in ehtimalı hegigete yağınlaşdıran sebeblerden biri de o idi ki, Çapığ Şemsi özü de yaman anaşa çekirdi. Teymur'un anaşa alveri ile meşgul olan adamlarla marağlandı-đını eşiden anaşa düşgünleri onun gözüne görünmemeye çalışırdılar. Bir sözle Tey-mur'un milis paltarı giymesi mehellede be'zilerinin hoşuna gelmemişdi. Belelerinden biri de Çapığ Şemsi idi. Teymur hususile son zamanlar Çapığ Şemsi'ye şübbe ile bağırdı. Mehellede hemişe mest halde gezen Şemsi Teymur'dan gaçmağdansa, ona rast gelende özünü daha da heyasız aparırdı. Sanki "senin paltarından da, silahından da görhmuram!" demek isteyirdi. Teymur ise bu adamın adına heç bir cinayet içinde tesadüf etmeyi arzulamırdı. Çünkü mehelleden adam tutmağ, çohdan beri tanıdığı ailelerden adam aparmağ ona ağır gelirdi. Amma Çapığ Şemsi eksine olarağ, onu saymadığını sübut etmek için hemişe behane ağtarırdı. Bir gün onlar yine tođđuřdu-lar. Çapığ Şemsi öz tay tuşları ile sekinin üstünde oturub nerd oynayırdı. Teymur da goltuğunda defter kitab üniversitden gayıdırdı. O, cavanların başlarının garişiğ oldu-đunu görüb, onlara salam vermeden ötüb keçdi. Ele bu vaht arhadan Çapığ Şemsi'nin sesi eşidildi:

-Hüre hüre it oldu!...

Teymur özünü eşitmezliğe vurdu. Kimse astadan dedi:

-Eşitmedi. Çapığ Şemsi daha ucadan seslendi:

-Serfeli deyil ahı!

Teymur addımlarını yavaştıdı. Fikirleşdi ki, indi de cavabını vermese, gelen defede daha büyük gelet eleyecek.

Ayağ sahlayıb geri döndü ve ağır ağır Çapığ Şemsi'ye yaklaşdı. Çapığ Şemsi onu saymadı. Heç üzünü de ona sarı döndermedi. Esasen ğaradinmez olan Teymur'un geribe bir hüsusiyyeti de var idi. Gergin degigelerde reng ruhu deyişmiridi. Ancağ gülümsünürdü. Bu anlarda onun möhkem, sarsılmaz bir iradeye malik olduğu açığ aydın görünürdü. Dinmezce sol elini uzadıb elin pencesile Şemsi'nin yahasını ğarmaladı ve birden dartıb küreyini divara diredi. Çapığ Şemsi boğulurdu, çapalayıp yahasını Teymur'un polad mengene kimi get gede sıhılan barmağları arasından çiharmağ istedi, amma bacarmadı. Çığırmağ istedi, boğazından gücle eşidilen hırıltılı ses çıhdı. Teymur Şemsi'ni divara ğısdığca az ğalırdı ki, onun ayağları yerden üzölsün.

Bayağdan pığğıldayıb gülen oğlanlar kenara çekilib, ğorhu, heyret ve gibte ile Teymur'a bahırdılar. Teymur mengene kimi sıhılmış barmağlarını boşaldıb Çapığ Şemsi'nin burahdı. O, tagetsiz halda divara söykenib udğundu.

-Sözlerini geri götür! deye Teymur gezeble dillendi.

Çapığ Şemsi dinmedi. Teymur'un dodağlarında oynayan tebessüm onun hoşuna gelmedi.

-Götürürem deye inilledi ve yavaş yavaş özüne gelib nifretle Teymur'u süüzdü, yine de dilini sahlamadı:

-Bu sene baħa oturacağ, Teymur ...

-Neyleyeceksen?

-Görersen!

-Sağlığ olsun! deye Teymur Çapığ Şemsi'nin tagetden düşmüş bedenine bir de nezer salıb yoluna devam etdi.

Teymur, Çapığ Şemsi'nin çoħdan beri aħtardığı ğuldur destesile elagedar olub olmadığı ğağda düşünür ve her defe bele neticeye gelirdi ki, onların arasında

elaje yoħdur. Çünkü apıg emsi Teymur'dan gaçmırdı. Eksine, herıŖe savaŖmaĝa, sölleşmeye behane ahtarırdı. Eger o, bir cinayet işlemiş olsaydı, alıŖardı ki, Teymur'un gözüne mümkün geder az görünsün. Bununla bele Teymur onu da öz digget merkezinde saħlamaĝ isteyirdi. Ancaĝ apıg emsi Teymur'u ehate eden minlerle adamdan biri idi. Milis idaresinde işlemek ise hadiseler burulĝanına düşmek kimi bir şey idi. Odur ki, Teymur be'zen üzü zaman apıg emsi'ni görmür, onun işlerinden heber tutmurdu.

Daha doĝrusu, apıg emsi'nin cinayetde tegsirlenmek için ...

-Sen emsi ile görüşürsen? deye bir defe ĝardaŖından soruŖdu. Seymur teec-cüble gözlerini döydü.

-Şemsi kimdir?

- apıg emsi'ni deyirem. Bu sual Seymur'a olduĝca yersiz görünse de temkinle cavab verdi:

-Menim onunla ne alıŖ veriŖim. Teymur yine fikirli fikirli soruŖdu:

-Bilmirsen o, ne ile meŖĝul olur?

-Bunu sen menden yaħŖı bilmelisen.

-Men niye?

-Heç...

-Sözlü adama oħŖayırsan... Yoħ ne söz

Teymur hisseledi ki, ĝardaŖı sorĝu sualdan yayınmaĝ isteyir, daha da te'kidle soruŖdu:

-Niye bele sıhılırsan?

Seymur ĝardaŖının üzüne baħmadan astadan dillendi.

-Mehellede söz kesir ki, sen camaatın her işini ĝurtdalayırsan. Adamların haĝında pis pis kaĝız kuĝaz yazırsan... Bu sözler Teymur'a oh ağır geldi. Haĝında deyilen bu sözlere göre ĝardaŖının da hecalet çekdiyini hiss edib soruŖdu:

Sen de deyilenlere inanırsan?

Seymur yine de onun üzüne bahabilmedi. Bir geder susub astadan, hem de üzr iste-yirmiş kimi cavab verdi:

-Senin işin... Ye'ni, demek isteyirem ki, sende heç bir tegsir yoıdur... Tegsir senin işindedir...

-Tegsir?!

Seymur başını galdırıp gardaşının üzüne bahdı:

-Anam yaman fikir çekir Teymur.

Teymur gardaşına yaınlaşıb semimiyyet e'tibar ve ürek ağrısı ile onun gözlerinin içine bahdı:

-Adam da, sen de, başğaları da sehv eleyirsiniz. Men heç kese pislik elemek niyyetinde deyilem... Men pislik elemeyi bacarmıram. Ne barede ise fikirleşib elave etdi: Bir de aıı men orda ömürlük işlemeyeceyem ki. Üniversiteti bitiren kimi sene-timi deyişmeli olacağam.

Teymur'un son sözleri Seymur'u sevindirdi. Onun dodağları gaçdı.

-Onda daha anamızın derdi olmaz.

Teymur tez tez aışamlar da milis şöÖbelerinde galırdı. Bezen şahidleri dindirir, bezen de növbetçi olurdu. Buna göre de çoh vaht eve geceyarı gayıdırdı.

Bir gece saat on iki radelerinde onun başına geribe bir ehvalat geldi. Sovet küçesini keçib yanın destesinin uca gulleli yanından ötende uzağdan bir gız sesi eşidib ayağ saıladı. Kimse arıhadan sür'etle ona teref gaçırdı. Teymur celd geri dönüb gördü ki, gızı izleyen iki kölge yoıa çııdı. O, telesik gıza teref yüyüdü ve:

-Ne olub? Ay bacı? deye soruşdu. Gız titrek sesle:

-Aımağlar adamın yolunu kesirler ki, iş bilmişem, deye cavab verdi.

Gızın sesini eşitdikde nedense Teymur'un üreyi şiddetle çırpındı. O, Eleddin'in ve özünün başına deyen toppuzu hatırladı. "Ah, ne yaışı oldu, yamanca düşmüşen eli-

me. Bu defe seni burahdı yoħdur” deye geribe bir hiddetle sevindi ve ele bil bu ğızı hürkütmemek için yumşag sesle dillendi:

-Gedek, bacı gedek seni ötürüm. Harda olursan?

Ĝız dönüb ötkem bir neserle ona bahdı. Deyesen milis işçisinin bele cavan olması onun üreyinden deyildi.

-Lazım deyil.

Teymur heç vechle ondan el çekmek istemirdi.

-Men seni tek burahabilmerem, bacı. Eger bu mehellelere beledsense, bilme-lisen ki, dalanın birinden baş vurub o birinden çıhmağ olar. Bir de gördün başga yer-de seni yaħaladılar.

-Ne olsun, deye ğız aynı ötkemlikle onun sözünü kesib yoluna davam etmek istedi. Lakin Teymur elini onun çiyinine ğoyub ğızı dayandırdı.

-Olmaz bacı men bu saat bir növ senin heyatına cavab dehem. Ĝız nedense güldü ve çiyinlerini çekib istehza ile dedi:

-Meni yola salmağdansa, çalışın bu mehellede huligan zad olmasın.

Ĝızın bele inad göstermesi Teymur’un şübhesini daha da artırır ve o “öldü var, dön-dü yoħdur”, deye bu ğızdan el çekmek istemirdi.

-Eger istemirsen men seninle yanaşı gedim, irelide gedebilirsen. Ta seni ğapı-nıza gider ötürmüsem, evinize sağ salamat girdiyinizi görmesem, rahat olmaram, çünkü bu benim borcumdur.

-Özünüz bilin, deye ğız çiyinlerini çekib ireli düşdü ve telesmeden yoluna da-vam etdi. Onun sağ çiyininden iri, yastı bir çanta asılmışdı. Ĝız selige ve hem de zövrle geyinmişdi. “Bes bu çanta nedir, gören bu çantada ne var?” deye ondan beş altı addım aralı geden Teymur düşünür ve ne yolla olursa olsun, hemin çantayı ele keçirib onun içinde ne olduğunu öyrenmek isteyirdi. Ĝız telesmirdi, ele bil onu milis işçisi müşaiyet etdiyi için çoħ arħayın idi. Bütün yolu bir defede olsun üzünü geri döndermedi. Onu müşaiyet eden adamın ayağ sesleri sakit gecede o gider aydın eşi-

dilirdi ki, ğız geri bahmağa heç bir ehtiyac hiss etmirdi. Uzun müddet yol gedenden sonra onlar üzüuħarı ğalhan işığlı bir dalana yetişdiler. Ğız dalana girib bir neçe adım da getdi ve birden ayağ saħlayıb geri döndü. Teymur onun üzünü açığ aydın gördü. “Ne yahşı oldu, deye sevindi. Daha men bu sifeti heç zaman unutmaram. Özü de zalım ğızı neçe geşengdir.” Açığ alınlı, ğurmayı saçlı bu ğızın ğumar gözleri o geder de iri deyildi, ancağ çoħ işığlı idi, ele bil gülürdü. Boyu da uca deyildi. Demek olar ki, Teymur’a nisbeten gödek idi. Amma Teymur’un ğarşısında nece de serbest durmuşdu. Çoħ geribe idi, Teymur nedense bir müddet dinib danışabilmedi. Ğız do-dağlarını teeccüble büzüb gülümsündü.

-Niye dayanmısınız? Men daha evinize çatdım. Gedin.

-Ele bu? deye Teymur me’nalı me’nalı ğımışdı. Ğız geşeng nazik ğaşlarını darddı:

-Daha ne deyim? O, birden güldü. Men evimize sağ salamat çatdım, çoħ sağ olun. Baħın, o ğapıdı. Teymur diggetle ğapının üstündeki nömreye baħdı. 82 ğız aynı arħaynılığa dönüb getmek istedi. Teymur celd onu çağırdı:

-Dayan... Ğız dayandı. Teymur ona yahınlaşdı:

-Meni bağısla bacı, amma üreyine başğa şey gelmesin, deyersen ki bu milis leytenantı zeli kimi ne yapışıb benim yahamdan! Bir iki sualıma cavab verersen mi? Ğız Teymur’u tepeden dirnağa geder süzüb narazı halda başını terpetdi:

-Yoħ!

-Seni mecbur etmirem, bacı. Haħiş edirem, meni başğa cür başa düşmeyesen. Ğız yine de onu diggetle süzüb çiyinlerini çekdi. Onun bahışları çoħ derin ve ağıllı idi. Ele bil başğalarının görmediyi, hiss edebilmediyi şeyleri duyur, lakin buna o geder de ehemmiyyet vermirdi. Özü de en çoħu on doğğuz iyirmi yaşı olardı. Teymur’un onun bunun dalınca düşüb müveggeti tanışlığ aħtaran yelbeyin bir oğlan olmadığını deyesen duymuşdu. Ğız bu zehmli ve yekeper oğlanın ona ne sual vereceyini tesevür edebilmirdi. Canını inadkar milis işçisinin elinden toz ğurtarmağ üçün razılaşdı.

-Yahşı. Teymur başının işaresile ğızın çiyininden asılmış çantanı gösterdi:

-Ressamsan?

-Beli, deye ğız cavab verdi.

-Biz eşitmişik ki, ressamlar gün ışığında şekil çekerler, gece vahtı... Teymur sözünün dalını tamamlayabilmedi. Ğız aynı temkinlikle onun cavabını verdi.

-Mektebde idim, imtaħanda...

Teymur şapkasını peyserine iteleyib gülümsündü. Onun zenci saçını hatırladan ğız rım saçları ve tebessümü üzündeki zehmli ifadeni silib apardı. Ele bil on yaş cavanlaşdı.

-Üreyine bir şey gelmesin bacı. Senin adını bilmek olar mı?

-Adım neyine lazımdı?

-Heç, deyirem, belki gelecekte senin çekdiyın şekilleri sergide zadda gördük; bilek ki, hansı senindir.

-Yoħ, bu daha ağ oldu, deye ğız birden ciddileşdi. Getmek istedi, Teymur onun yolunu kesdi, ğız hiddetle hurmayı saçlarını geri atdı, geşeng, ince ğaşları çatıldı, gezeblendı:

-Heddinizi aşmayın! deyib eli ile Teymur'u yolundan kenar etdi, dalanın dibindeki ğapıya sarı yüyürdü ve heyete girdi.

“Bu ne işdir men düşdüm? deye Teymur çayıb ğaldı. Men düz mü hareket etdim? Eger bu doğrudan da o ğızdırsa demeli men onu hürkütdüm? Hürkütdüm? Eger hemin o ğızdırsa, men onu ele bu saat yaħalayabilerem. Belki bu o ğız deyil? Tegsir-siz bir adamı yaħalayıb gece vahtı evinden eşiyinden etmeye onun valideynini ğorħutmağa benim ne ğağgım var? Amma bu ğızın sesi, hareketleri gece ğaranlığında kimise kömeye çağırmağ istemesi, eriyib yoħ olan kölgeler, bu adamların mehz o mechul cinayetkarlar kimi hareket etdiklerini gösterirdi. Ğaranlığ gece özü de saat bire işleyib. Bu vaht bu küçelerle تنها gezen bir ğız! Bu geribe deyil mi? Bu vaht ne mekteb ne imtahan? Gece saat on ikide de imtihan olar mı?” özü de Teymur'a ele geldi ki, bu ğız da hemin o Turac kimi danışanda “p” herfi olan sözler işletmirdi.

Daha doğrusu, bu gızla Turac'ın söhvi nede olmuşdu? Belki o, telesmişdi? Öz suallarını vermeye, bu gızın şehsiyyeti ile marağlandığını göstermeye telesmişdi. Çünkü bu gızı heç bir cinayet üstünde tutmamışdı. Buna göre de bu saat onu, gız heyliğini özü ile milis idaresine aparmağa, sehere geder orda sahlamağa, seher ise yohlama işlerine başlamağa hele onun elinde heç bir esas yoh idi. Olabilsin ki, (buna Teymur heç cür inanmağ istemirdi.) Bu gız heç de Turac deyil.

Birden bu hemin yırtıcı Turac'dırsa, demeli onun Turac olduğunu sübut edene geder o, bütün izleri itirebilir. Ele ise Teymur ne etmeli ki? “Yoh, menden emeliyyat müvekkili çılmaz, men bütün işleri korladım” deye Teymur gezeble üst dodağını çeynemeye başladı. Cebhede veziyyet başğa cür idi. Orda men bilirdim ki, cebhe hettinin o terefinde düşmen durur. Onun geyimi de, dili de, sualı da başğa idi. Onun açığ aydın düşmen olduğuna men emin idi. Burda ise yoh, burda veziyyet çetindir, çoh çetindir. İndi men ne edim? Gör özümü ne ahmağ veziyyete saldım! O Turac'dırsa, yegin ki, bu saat evde oturub mene gülür. Elbette o benim kim olduğumu ağına getirmez. Lakin bir milis işçisi kimi onun bu gece vahtı hardan geldiği, çiyinde ne apardığı ve şehsiyyeti ile marağlandığım, şübhesiz ki, onu duyug salacağ. Men özümü nece sadelövh, bacarığısız apardım. Teymur bir müddet dalanın ağzında dayanıb ne edeceyini bilmedi. Ğapının üstünde yanan parlağ ışığ söndü. “Demeli bu heyete daha heç kes gelmeyecek, demeli hemişe bu gız gelene geder Ğapının üstünde ışığ yanır, o gelenden sonra ise söndürülür. Heç olmazsa bu dalanda yaşayanlardan bir nefer de gelib eleseydi, bu gız hağğında biraz me'lumat toplayabilirdim. Kim bilir belki de bele etsem, daha bir sehv buraħmış olaram. Belki benim burda Ğalıb Ğonşuları sorğu suala tutmağım gızı daha da duyug saldı?”

Saat ikini vurdu. Daha gec idi. Teymur korpeşman eve Ğayıtdı, soyunmadan yerine uzandı.

Tezlikle yuħuya getdi. Birden çekmelerini kiminse ehmalca dardığını hiss edib ayıldı. Gözlerini açıb gördü ki, Seymur onu soyundurur. Yorğun Ğalda Ğalıb çarpayı üstünde oturdu, elini uzadıb Ğardaşının saçını ohşadı.

-El vurma, dedi, birazdan durub getmeliyem. Sehere ne Ğalıb ki?

-Heç olmazsa iki üç saat rahat yat, deye Seymur astadan dillendi, bele de olmaz, lap özünü üzürsen.

-Mene bele gelir ki, bu gece o ğıza rast geldim.

-Hansı ğıza? deye Seymur teeccüble soruşdu.

-Eleddin'i öldüren destedeki ğıza.

-Seymur celd çömbelib çarpayımın ğabağındaki halçanın üstünde oturdu ve dizlerini ğucağlayıb geribe bir nağıla ğulağ asan uşağ kimi marağla gözlerini be-reldi.

-Sen o ğızı görüb elemişdin beyem?

-Yoh!

Teymur istedi desin ki, onun sesi, adamları öz toruna salmağ üçün işletdiyi hiylesi ve adı ona tanışdır. Sonra fikirleşdi ki, vaht ile bu şeyleri ğardaşından gizletmişdir. İndi de bunun üstünü açmağa deymez. Ona göre de çiyinlerini çekib başını buladı:

-Heç özüm de bilmirem. Amma ne ise ele bil mene dediler ki, bu ğızdır. Gö-züme bir teher deydi. Gecenin bir aleminde, özü de yuharı mehellede.

-Adını dedi?

Teymur ğardaşının üzüne baħıb yorğun yorğun gülümsedi:

-Sen bilen deyer?

-Men bilen yoh.

-Eledir demedi. Üstelik hirslendi de!

-Sonra, sonra ne oldu? deye Seymur daha da marağlandı. Teymur bir müddet dinmedi. Sonra astadan cavab verdi:

-Heç ne, ğapının arħasında yoh oldu.

-Eh, kaş men senin yanında olaydım, deye Seymur teeccüble elini dizine vurdu.

-Neylersin?

-Seherecen ğapının ağzından heç yere getmezdim. Sen de rayonun milis ŞÖbesine gedib hemin evde yaşayan adamların kağız kuğazlarını yohlardın, gÖrerdin orda kimler olur, adları nedir, harda işleyirler? Teymur mehebbetle ğardaşının üzüne baħıb ğülümsündü:

-Senden yaħřı milis işçisi çıħardı.

-Ne üçün?

-Ona göre ki, men de bayağdan sen deyen kimi etmek isteyirem. Gerek ala ğaranlığdan gedem onların rayon ŞÖbesine.

O, ğardaşının kömeyi ile üzünboğaz çekmelerini çıħarıb ğalan paltarlarını soyunmadan arpayıya uzandı ve o degige de yuhuya getdi. Seymur seher ğaranlığdan ğardaşını oyatdı.

-Ne var? deye Teymur yuhulu yuhulu soruşdu. Seymur anasını oyatmamag üçün astadan cavab verdi:

-Ahı sen tezden getmek isteyirdin?

Teymur celd ayağa ğalıb geyindi, ğardaşının süzdüyü aydan içib biraz gelyanaltıeledi ve telesik küçeye çıħdı. Yarım saatdan sonra o, hemin ğızın yaşadığı rayonun milis ŞÖbesine geldi, pasport stolu hele açığ deyildi. Teymur küçeye çıħıb sebirsizlikle gözledi ve birazdan pasport ünvanını deyib o evde yaşayan adamların hamısının senedlerini istedi. O heyetde yalnız bir aile böyükağa Eşrefzade'nin ailesi yaşayırdı. Kişi özü musigi mektebinde tardan ders deyirdi, arvadı Siddige ise evdar ğadın idi. Onların ğızı Lemana ressamlığ mektebinde oğlu Neriman ise altıncı sinifde ohuyurdu. Teymur pasport stolunun reisine teşekkür edib küçeye çıħdı ve ressamlığ mektebine telesdi. Onun Lemana ğađđındaki şübheleri heç de eriyib yoh olmamışdı, çünkü Lemana hem ressamlığ mektebinin telebesi, hem de Turac olabilerdi. Teymur bu ğızla elagedar olaraq hele oh şeyi yohlamalı idi. Doğrudan mı bu ğız dünena gece saat on ikiye dek ressamlığ mektebinde imtaħanda olmuşdu? O, ne vaħtlar ohuyur?

Ne vaht mektebden çıhır, ne vaht eve gelir? Onun yoldaşları kimdir? Haralara gedir gelir? Kimin evinde olur? Bütün bu suallara cavab almağ lazım idi.

Teymur fikirleşirdi ki eger işe gecikerse, gece milis şöÖbesinde olduğunu ve eve çoh geç getdiyini deyer. O, ressamlığ mektebine gelib birbaş tedris hisse müdirinin otağına kirdi. Leman Eşrefzade hağğında me'lumat almağ istediğini bildirdi. Tedris hisse müdiri Ceferzade uca boylu, elli beş altmış yaşlarında ağ saçlı bir kişi idi. O eyneyini çıharıb gözlerini gıydı. Teymur'u diggetle süzüb soruşdu:

-Bilmek olmaz ki, bizim Leman ne tegsirin sahibidir?

-Heç bir tegsiri yoğdur, bizim işimiz tekce oğruları, cinayetkarları tutmağla bitmir. Be'zen cavanların terbiyesi ile de meşğul olmay lazım gelir. Ceferzade yine marağlandı:

-Ahı, bu gızın elinden ne heta çıhıb? Çoh yahşı ailedendir, atası böyük ağanı tanıyıram, tarçalandır, tecrübeli müellimdir. Gız özü de yahşı ressam olacağ. Düzdür, biraz dilden itidir, bu da ona göredir ki, çoh ağıllıdır. Ceferzade stolun üstündeki şeyleri selige ile yerbeyer eleyib yine de Teymur'un üzüne bağdı: Bir meni başa salın görüm bizim Leman neyleyib?

Tedris hisse müdirinin verdiyi hasiyyetnameden sonra Teymur bir geder özünü itirdi.

-Açığı heç bir şey. Dünen gece saat on ikide men onu küçede gördüm, özü de şeherin ucğar yerlerinde. Eve gayıdırdım. Evvel gışğırığ eşitdim, tez geri döndüm, o degige iki kölge harasa yoha çıhdı. Sonra o gızı evlerine ötürmek istedim, özünü çoh şübheli apardı. Adını soruşdum, demeli. Eger o, iki kölgeden gaçırıdusa, bes niye onu ötürmeye razılığ vermirdi!

-Burda teccüblü ne var ki? Leman o tereflerde olur. Özü de çoh heyalı gızdır. Siz de ki, cavan oğlan.

-Deyin görüm dünen burda imtahan vardı mı?

-Vardı.

-İmtahan saat neçede gurtardı?

-Aħşam saat dođđuz olardı.

-Dođđuz. Bes sonra? Burda heç bir iclas, yahud bir meşgele keçirilmeyib?

-Mence yoh. Dayanın Ceferzade ğarşısındaki kağızları araşdırıb eyneyini gö-züne taħdı ve elave etdi. Dünen aħşama yahın komsomol iclası olub.

-Leman Eşrefzade komsomolcu mudur?

-Bes nece!

-Hm... Bilmek olmaz mı komsomol iclası dünen ne vaħt ğurtarıb?

-Ahı bu ğız ne edib ki, bele sorğu sual aparırsınız?

-Dedim ki heç bir şey... Ancağ terbiye meselesidir. Tedris hisse müdiri zengi basdı. Göy halat geymiş yaşlı bir ğadın içeri girdi.

-Gülnaz bacı, dünen komsomol iclası saat neçede ğurtardı?

Arvad teeccüble Teymur'a baħıb telesik cavab verdi.

-Heç on beş degige çekmedi. Ne olub ki?

-Heç bir şey. Çoh sağol, Gülnaz Bacı, gedebilersen, deye Ceferzade razılığla başını terpetdi. Gülnaz çıħdı. Teymur ayağa ğalħdı.

-Daha heç bir şübheniz ğalmadı ki? deye tedris hisse müdiri de ayağa ğalħdı.

Teymur şapkasını başına ğoydu.

-İndi men ancağ birce şeyi bilmek isteyirem. Saat dođđuzla on iki arasında bu ğız harda idi? Ceferzade nedense me'nalı me'nalı gülümsündü ve Teymur'u süzüb mezemmetle başını buladı:

-Yoldaş leytenant, yahşı iş görmürsünüz ahı o, ğız heylağıdır, niye onun hağında şübhe yaradırsınız? Özü de mene bele gelir ki, başğalarına terbiye vermek-den ğabağ biraz... Ceferzade sözünün dalını demedi. Bu an Eleddin'in meyiti Teymur'un gözü ğabağında durdu ve bunu da edenlerin birinin geşeng geyimli, zerif

sesli, ilk nezerde çoh heyalı, temiz, saf görünen bir gız olduğunu heber verib bu ağ-saçlı kişinin acılamağ istedi. Lakin özünü sahladı, temkinle dillendi.

-İnanın ki benim heç bir pis niyyetim yoğdur.

-Olsa da, olmasa da... deye Ceferzade yine öz dediyinin üstünde durdu: Bizim ne işimize o gız hara gedib. Belki kinoya gedibler. İmtahandan sonra adam istirahat etmek isteyir. Belki bir eve yığışib şadlığ edibler, çünkü imtahanı yağşı veribler. Deyesen Ceferzade Leman'ın harda olduğunu yağşı bilirdi nedense gizledirdi. Teymur mechul bir şeyi, yağud çetin bir düyünü açmağ isteyirmiş kimi gözlerini galdırıp bu ağıllı, biraz da acıdil kişinin üzüne bağdı.

-Ağı o mene dedi ki, imtahandan gelir...

Kişi gözlenilmeden güldü, özü de çoh ğuru bir tarzde güldü.

-Mene ele gelir ki, yoldaş, siz macera ahtarırınız. Ancağ meslehet görürem ki, bu mektebde ahtarmayasınız, bura siz deyen yer deyil. Sağ olun. Teymur'un başına yine de ele bil ağır bir toppuz endirdiler. O, suyu süzüle süzüle otağdan çığdı, dar pillekenlerle ağır ağır erimeye bağıladı. Küçe ğapısında dayanıb ele bil yere mıhlandı. Yüngül addımlarla pillekenlere teref telesen Lemanla üz üze gelmişdi. Leman evvel teccüblendi, sonra gülmeyini gücle sağlayıb serbest bir hareketle başını geri atdı, hurmayı saçları dalğalandı:

-Salam, yoldaş leytenant ne eceb? Yohsa siz de ressam olmağ fikrine düşmüşünüz?

Teymur üzünü itirmedi.

-Belki de.

Ğız yine de onu iti bağışlarla süzüb soruşdu:

-Çohdan bu fikre düşmüşünüz? Teymur gülümsündü:

-Dünen ağışamdan...

Leman ğımışdı:

-Naħağ yere. Bu paltar size daha çoħ yaraşır. Onun geşeng sifeti ciddileşdi: Men bilirem ne üçün bura gelmisiniz. Menim adımı öyrenmeye. Öyrendiniz mi? Teymeu daha bir psiholoji tecrübe keçirmek gerarına geldi. O iti baħışlarını ğızın üzüne sancıb celd cavab verdi:

-Men senin adını çoħdan bilirem.

-Çoħdan? deye ğız teeccüblendi. Marağlıdır. Ele ise benim adım nedir?

-Turac!

Leman ucadan gülüb bir neçe pille ğalhdı ve Teymur'a sarı döndü.

-Eger bu adı mektebde deyirlerse, sizi aldadıblar... Teymur ğızı diggetle süzür, her cür teslim olmağ istemirdi:

-Demek senin ancağ birce adın var, Leman, ele mi?

-Beli, ħahiş edirem, bu birce adımı da hemişelik yadınızdıdan çıħarasınız, deye Leman geti bir sesle cavab verdi ve dönüb uzağlaşdı...

Teymur'a ele gelirdi ki, yene de sehv addım atmışdır. Onun sehvi neden başlanmışdı? Bu ğızla görüşdüyü zaman onu ötürmeyi teklif edende mi? Eger teklif etmeyib izleseydi, tecrübeli cinayetkar, onun izine düşüklerini hiss etmezdi mi? Bu daha pis olardı. Amma onu ötürmek istemesi nisbeten tebiî görünmeli idi. Ğıza sa-taşmağ istemişdiler çığırıp huliganların elinden kaçmışdı. Milis işçisi de gayğı gösterib onu ötürmek gerarına gelmişdi. Düzdür ğız razı olmamışdı, o ise te'kid etmişdi. Belki ilk sehv addım burda atılmışdı?

Lakin o ne edebilerdi? Razılaşıb ğızı ötürmekden imtina etmek, sonra da ğız-lince onu izlemek? Aħı belelikle yene de öz niyyetini bürüze zererdi. Birce yol ğalırdı. Te'kid etmek. Bu daha az şübhe doğurabilirlerdi. Hem de inadkar milis leytenantı heddinden artığ sadelövħ bir adam kimi te'sir bağışlardı. Onun bu hareketinden daha bir netice çıħarmağ olardı: Milis leytenantı cavan idi, ğız ise geşeng. Demeli bu ğız cavan milis leytenantının ħoşuna da gelebilirlerdi. Deyesen bele de olmuşdu. Bütün sehvlər de burdan başlamışdı. Ğız işığlı dalanda ayağ saħlayıb ona teref dönende ele bil Teymur'un ğanı ğaynamağa başlamışdı. Nece de yapışıklı, melahetli ğız idi. Kim

bilir belki de bu gız başgalarının gözüne bu geder şirin görünmezdi, amma leytenantın gözlerini dumanlatmış, merdliyi, ağıllı, gülümser, me'nalı bahışları Teymur'un fikrini çaşdırmış ve ne vaht sehv addım atdığını özü de duymamışdı. Sonra da gızın çiyininden asılmış reng çantası hağğında yersiz sual verib öz şübhelerinin üstünü açmışdı. Bir halda ki, gız özü çığırıp ona teref kaçmışdı, demeli, bu çantada şübheli bir şey olabilmezdi. Bes gızın adını hardan geldiğini soruşmağ neye lazım idi? Onun şehsiyyetini te'yin etmek için tekce ünvanını yadda sahlamağ kifayet deyildi mi? Belki gızın girdiyi heyetin başga bir gapısı da var idi? Teymur bunu da yoğlayabilirdi. Bu yoğlama gıza yersiz suallar vermekden daha yahşı olardı.

Demeli bu sualları veren milis işçisi deyil, fikri dumanlaşmış üreyi bu vahta geder ona tanış olmayan anlaşılmaz bir heyecanla çırpınan bir genc idi. Belki Teymur özü de bilmeden geribe bir sövr tebi ile bu gızın esla cinayetkâr olmadığını duymuşdu. Bes ele ise ertesi gün apardığı yoğlamalar neye lazım idi? Belki bu da bir növ behane idi? Ancağ bütün bu işleri gören Teymur emin idi ki, ciddi emeliyyat aparır. O hele de buna inanır ve Leman Eşrefzade'nin ona dün saat doğguzdan on iki ye dek güya imtağında lengidiyini deyib eslinde ise olduğu yeri gizletmesinin sebebini aşkara çiharmağa çalışırdı.

Lakin o, Leman'ın bu yoğlamadan cinayetkar kimi çihmasını isteyirdi mi? Keşfiyyatçı ehtirası cinayetkarı tapmağ için alışıb yanır, amma bu vahta dek bir gıza gönül vermemiş bu garadinmez oğlanın üreyi ise heç bir vechle onun cinayetkar olmasını istemirdi. Ele buna göre de gözlerini yumub nişan atan adamlar kimi hedefe deymeyen suallar verir ve şübhelerini mümkün geder tez dağıtmağa çalışırdı. Elbette başına gelen bu geribe ehvalat hağğında Teymur milis şöÖbesinde heç kese bir kelme demedi. Çünkü Leman'ın doğrudan da tegsirsiz olduğu aşkara çiharsa hamı Teymur'a gülerdi. Diğer terefden o Leman'ın saf bir gız olmasını arzulayırdı. Yahşı ki, o "p" herfini aydınca deyebilirdi. Lakin bir şey hele de Teymur'u narağat edirdi. Hemin gece saat doğguzdan on ikiye dek Leman harda idi? Bununla beraber milis şöÖbesinde olan işler günden güne Teymur'un vahtını alır, fikrini meşğul edirdi. O, yine de tapşırılan yoğlamaları aparır, protokollar yazır, sorğu sual edir ve bu işler Leman Eşrefzade'ni öyrenmeye Teymur'a imkân vermirdi...

Oktyabr ayının ahırları idi. Bakı'nın küçelerinde vıyılı ile esen külek yoldan keçenleri az ğala yıhmağ isteyir, kişilerin şlyapalarını, ğadınların örpeklerini başlarından ğoparırdı. Növbeti emeliyyatdan ğayıdan Teymur Cahangirov papağını gözü-nün üstüne çekib çiyinine yağışdan ğorunmağ üçün plaj salmışdı. Bedeninin ağır adımlarının metin olmasına baħmayaraq o da bu şiddetli küleye gücle muğavimet gösterirdi. Bugün üçüncü defe idi ki, Teymur ressamlıg mektebinin yanından keçirdi. Özü de bilmirdi ne üçün bu mektebin hendeverinde herlenir. Daha doğrusu o, Leman'ı ğörmek isteyirdi. Amma bilmirdi ki, ğızı cinayetskârı aħtaran milis işçisi kimi, yoħsa üreyinde bu vaħta kimi ona tanış olmayan şirin heyecan ve narahat hissler oyanmış bir genc kimi ğörmek isteyir.

Birden iri çerçiveye tarım çekilmiş ketanı sinesine sıharaq divara ğısılmış bir ğızı ğörüb ayağ sahladı. Ketan bu saat gemi yelkenini andırırdı. Külek ona çırpılır, az ğala ğızı da özü ile beraber divarın dibinden ğoparıb aparmağ isteyirdi. Teymur ğızı bu veziyyetde ğörüb tez ona teref telesdi ve iki elli ketandan yapışıb soruşdu:

-Hansı terefe gedirsen?

Ēız bir eli ile şlyapasını tutub ona teref döndükde, Teymur'un üreyi heyecanla çırpındı. Bu Leman idi.

-Yene sizsiniz, deye ğız dartıb ketanı Teymur'un elinden almağ istedi. Lakin ele bil külek milis leytenantı ile dilbir olub ketanı onun elinden ğoparıb Teymur'a sarı iteledi. Teymur soruşdu:

-De ğörüm hara gedirsen?

-Eve deye ğız Teymur'un te'kidine deyil, küleyin gücüne teslim oldu ve ister istemez milis leytenantının enli kürekleri arħasında gizlenerek üzüharı ğalħmağa başladı. Yol üzünü bir kelme bele kesmediler. Nehayet, bir eve çatanda Leman ireli-leyib Teymur'u ğabağladı:

-Men çatdım.

Teymur ketanı ona uzatdı, ğız dinmedi. Hetta teşekkür de etmedi. Ketanı sinesine sıhdı, pillekenlerle telesik yuharı ğalħıb gözden itdi. Bir neçe saat keçdi...

Hava tamamilen gâpalmış, külek daha da şiddetlenmişti. Birden selleme başladı, iri yağış damcılarını evlerin pencerelerine, küçelerin sekilerine çırpılıb bütün şehere geribe bir uğultu saldı. Az sonra yuharı dağlıg küçesi boyu sel ahmağa başladı. Küçelerde bir nefer de görünmürdü. Leman gâpını açıb eşiyeye çıhanda üzbeüz sekinin tininde dayanmış adamın sifetini yahşı görmese de boy buhunundan hemin milis leytenantı olduğunu o saat başa düşdü. Berk gezeblendi, lakin möhkem iradeli olduğundan geri dönmedi. Gâpını çırpılıb yoluna düzeldi. Teymur telesmeden iri addımlarla ona çatıb çiyindeki plaşı açdı ve gızın çiyine saldı. Leman ayağ sahlayıb ona teref döndü, acı bir söz deyib tehgir etmek istedi, amma ele bil hansı bir güvve ise onu sahladı. Yağış ara vermeden yağırdı. Bu defe de Leman yağışa teslim oldu.

Özü ireli keçib telesik addımlarla keke kötür sekilerdeki gölmeceleri atılıb keçir, uzağaşırdı, tini burulan kimi, üzüyuharı yuyurdu. Get gede biraz da berk gâçdı, birden nefesi tengleşdi. Ahı yağışlı, külekli, soyuğ havada gâçmağ o geder de asan deyildi! Tövşüye tövşüye sağa döndü, bir tini de nedense ayağ sahladı. Yağış daha da şiddetlenmişti. Leman plaşla başını örtüb gözlemeye başladı. Bir neçe degigeden sonra telesmeden, lakin iri addımlarla tini burulub üzüyuharı galhan milis leytenantını gördü. Leytenant yahınlaşıb onun iki addımlığında dayandı.

-Yorulmusan? deye temkinle soruşdu.

-Yoh, alın plaşınızı.

Teymur gülümsündü:

-Narahat olma, dedi benim şinelim möhkemdir.

Leman yine de yerinden terpenmedi. Ne geribe gız idi. Gâh Teymur'u yanına burahmağ istemir, gâh da ona acıyırdı. Teymur'un heç vechle plaşı geri götürmek istemediyini görüb yoluna devam etdi, amma bu defe telesmiirdi, asta asta yeriyirdi.

Yağış da heyli seyrelmişti.

Leman başını yuharı galdırılıb parçalanmış buludların arasından görünen ulduzlara bahdı ve üzüne düşen tek tük yağış damcılarını silib dedi:

-Çatdığ... Onlar 82. nömreli evin garşısında dayandılar. Men bilirem, sizi bir şey çoh narahat edir. O gece saat doğğuzdan on ikiye dek benim harda olduğumu bilmek isteyirsiniz. Gız gapının üstünde yanan lampanın ışığında Teymur'un üzüne bahıb hikmetle gülümsündü. Men o gece de bu aħşam getdiyim evde idim. Bilirsiniz mi orda kim olur?

-Bilirem. Orda sizin tedris hisse müdiriniz Ceferzade yaşayır.

-İndi ki, bilirsiniz bes ne üçün meni izleyirsiniz?

Teymur onun zerif halı yanağına nezer salıb astadan cavab verdi:

-Vaht geler, başa salaram. Gız vügarla güldü.

-Onu bilin ki, biz bir daha görüşmeyeceyik. Buna göre de men sizin bütün şübhelerinizi indiden dağıtmağ bir meselenin de benim o eve ne üçün getmeyimdir. Bunu men, size deyerem, ancağ hesabat kimi nezere almayın. Hahiş edirem helelik gizlin saħlayın. Bizim Ceferzade ağır terpenen adamlardandır. O, tesviri ince seneti çoh sevir, özü de mene göre yaħşı ressamdır. Onun geribe fırçası var, amma hele genc vahtlarından bezi ressam yoldaşları onun iste'dadına şübhe etmiş, bir neçe eseri hağğında tengidi fikirler deyib onu hevesden salmışdılar. O vahtdan bu adam hağğında sehv bir fikir yaranmışdı. "Ceferzade'ninki getirmede, Ceferzade hansı mövzüya el atırsa, müveffegiyyetsizliye uğrayır." Bu ehvalat lap "Molla, Azar olmasın" ehvalatına benzeyirdi. İndi Ceferzade bize tesviri ince senetin tarihinden ders deyir. Ancağ bu göca senetkârın söhbetlerinden, fikirlerinden men hemişe hiss edirdim ki, o ne ise ahtarır ve gizlince işleyir. Bir defe o hestelenmişdi. Men ona baş çekmeye getdim. Ahı o tekdir. Heç kesi yoħdur. Heste halda ne ise çekirdi. Geribe bir şekil idi: etraf garlı dağlar silsilesi, bu dağların en uca zirvesinde cavan bir gız dayanıb gollarını geniş açmışdı. Ele bil o, bütün dünyanı bütün kainatı gucmağ, yaħud ganad çalıb uçmağ isteyirdi. Düzdür, bu şekilde bir geder idealizm ruħu var idi, amma çoh marağlı idi. Ceferzade müellim meni görüb şekli gizletmek istedi, amma gec idi. Men onun çekdiyi şekillere bahıb çoh düşündüm. Ceferzade ressam idi. Hegigi öz yolu ile geden, ne ise ahtarın marağı bir ressam idi. Leman birden gözlerini galdırıp Teymur'un üzüne bahdı ve yaşlı bir adamın uzağdan soruşduyu kimi sual etdi:

-Siz benim dediklerimi yaşı başa düşürsünüz? Teymur başının hareketi ile tesdig etdi.

-Men Ceferzade müellimin hamıdan gizletdiyi bir sirri açdım. Sen deme o işleyirmiş, ne ise çekirmiş, ahtarırmiş, onun yaratıcılığının en yaşı hüsusiyyetlerinden biri de o idi ki, bütün etüdlerinde, eskizlerinde, portretlerinde, menzerelerinde ne ise bir büyüklük, genişlik, ülviyyet ahtarırđı. Men Ceferzade müellimi hevese getirmek için elimdem geleni eymeyi gerara aldım. Ahırda o, mene söz verdi ki, Nizami'nin 800 illik yubileyine onun büyük bizim dilde monumental deyirler monumental portretini çeksin. Biz bezen saatlarla oturub onunla söhbet edirik, o öz ahtarışları hağğında danışırđı.

Bilirsiniz mi, mene bele gelir ki, mektebde ders saatlarında eşitmediyim çoh giymetli sözleri derin, güzel fikirleri men Ceferzade müellimden hemin saatlarda eşidirdim. Hem de onu tek burahmağ olmazdı. Çünkü biraz herdemheyal idi. Bir de görürsen ki, yine de elleri yanına düşdü, süstleşdi: "Menimki getirmir", dedi. Bu saat Ceferzade müellim Nizami'nin portretini çekmek için cürbecür eskizler yaradır. Men de onun için ketanları düzeldib getirirem. Leman yine de dayandı. Heç bir marağ ifade etmeyen nezerle Teymur'u süzüb soruşdu:

-Siz Nizami'nin şe'rlerini ohumusunuz?

Teymur yine de gözlerini ondan ayırmayarağ başının işaresi ile tesdig etdi. Ele bil o öz galın sesinin ahengi ile gızın sesindeki musigini pozmağ istemirdi. Leman gaytanı boynundan açıb plaşı Teymur'a uzatdı.

-Çoh sağ olun. Zennimce indi bütün şübheleriniz dağıldı. Geceniz heyre gal-sın. O, gapını açdı, nedense geri dönüb bir daha milis leytenantına bahdı. Milis leytenantı yerinden terpenmirdi. Leman onun ilk defe ciddi bir nezerle süzdü, bu adama acıyırmiş kimi, onun halına yanırmiş kimi dedi:

-Naħağ yere özünüz üzürsünüz, yoldaş leytenant. Meni bir daha ahtarımın. Bunun heç bir me'nası yoħdur, inandırırım sizi...

Teymur yine de dinmedi. Ele bil onun nitgi kesilmişdi. Leman üzüne tek bir damcılayan, saçlarına ilişib galan iri yağış damcılarına fikir vermeden aynı sesle ela-

ve etdi. Siz yaşı adama oşayrsınız, necib adamsınız, amma naħağ yere özünüzü üzmezin, gedin! Ğapı örtüldü. Ğış geldi. Lakin Teymur Cahangirov'un heyatında ehemiyetli bir Ğadise baş vermedi. Yene de evvelki kimi kiçik yoħlamalar aparır, helli yüngül olan emeliyyatlarla meşğul olurdu.

Bezen ciddi Ğadiseler baş verende şöÖbe reisinin yanına gedib emeliyyatın ona tapşırılmasını Ğahiş etmek isteyirdi, lakin Leman Eşrefzade ehvalatını onun Ğarşısında özünü nece itirdiyini ve nece kobud sehvler buraħdıđını Ğatırlayıb başa düşürdü ki bele ciddi emeliyyatlardan yapışmağa hele tecrübesi azdır. Buna Ğöre de baş emeliyyat müvekkili kapitan Terlanov'dan Ğahiş edirdi ki, ciddi emeliyyatlara onu da özü ile aparsın.

Kapitan Terlanov Ğırħ beş yaşlarında, möhkem bedenli, orta boylu Ğırmızı si-fet bir kişi idi. O nece deyerler, Ğoymurdu ki, başladığı işin canına yel deysin, cina-yetkarın izi itirmek üçün ne kimi hilyeler işledeceyini Ğabağcadan duymağda Terla-nov fitri bir iste'dada malik idi.

Bir defe onlar bir cinayetin izine düşüb birbaş binegediye gelib çıħmışdılar. Huşunu itirmiş İnkassator'u yoldan heyli uzağ bir derede tapmış ve emeliyyatı isti isti davam etdirmişdiler. Bu emeliyyatda Teymur'u her şeyden çoh marağlandırın kapitan Terlanov'un yerli eħali ile yaşı elage saħlaması idi. Ele bil bu, emeliyyatda üç dörd nefer deyil, bütün Ğalğ iştirak edirdi: İnkassator'un birdenbire yoħ olduğunu heber verenler, onun sesini eşidenler "M-1" markalı maşının Buynaxsk küçesi ile yuħarı şığıdığını maşının nömresini görenler bütün bu me'lumatı toplamağda milis işçilerine çoh kömek edirdiler. En Ğiyetli me'lumatı o, on bir yaşlı Bladimir Soro-kin adlı pionerden aldı. Soroki'nin verdiyi hebere Ğöre o, bacısını yaħındakı uşaq bağçasından eve aparırdı. Dar demiryolu köprüsünün altından keçende bir maşın yel kimi onun yanından ötdü. Maşının işığları sönmüşdü, kimse maşından Ğoppanıb sağa tahta şalban ahbarına teref Ğaçdı. Onun elinde yeke bir bağlama var idi. Özü de deye-sen çoh ağır idi, dizine ayağlarına toħunub ona Ğaçmağa mane olurdu... Belelikle Terlanov lazım olan me'lumatı yoħlayıb, emeliyyat hettini te'yin edir ve derhal cina-yetin izine düşerek cinayetkarı yaħalayır. İlk vaħtlar Teymur kapitan Terlanov'un iş üsuluna, bacarığına heyran Ğalır, zengin tecrübesi olan bu adama Ğibte edirdi. Ona bele gelirdi ki, Terlanov'un işi hamı üçün, bütün emeliyyat müvekkileri üçün nümu-

ne olabilir. Lakin get gede, mürekkeb emeliyyatların hellinde iştirak ede ede bezi şeyler Teymur'a teeccüblü gelir, daha doğrusu baş emeliyyat müvekkilinin işinde olan bezi cehetler onu gane etmirdi. Bela burasında idi ki, kapitan Terlanov onun işinde nögsan tutanları sevmirdi. Evvela ona göre ki, doğrudan da bacarıklı bir işçi idi, ikincisi de onun şöÖbesinin apardığı işlerin heştad faizinin üstü açılır, özü de bu heştad faizi açan Terlanov galan iyirmi faizi açabilmeyen ise başğaları, o cümleden Teymur olurdu. Bunlardan elave, Terlanov çoñ hazırcavab adam idi. O, nögsanlı fikrini bele müdafie edib istediyni danışığındaki mentigle yeridebilirdi. Teymur'un fikrine göre Terlanov'un sehvi onda idi ki, o apardığı işin derinliynine getmir, üzden keçir, bir sözle keyfiyyete yoñ, açılan hadiselerin sayına fikirle, keyfiyyete yoñ, açılan emeliyyatın da Teymur'u gane etmeyen ne idi? "M-1" markalı maşın binegedinin dar demiryolunu keçenden sonra bir anlığa dayanmış pioner Bladimir Soroki'nin dediyni kimi, orda elinde ağır bağlama olan bir nefer maşından hoppanıb tahta şalbar anbarına teref kaçmışdı.

Añı bu adamların bir gismi maşının o biri gapısından da çıñıb gapanlığ içinde yoñ olabilerdiler! Terlanov bütün bu cinayetın iki nefer mensub "M-1" markalı minik maşınlarının sürücüsü Şefi Atamoğlanov ve heç bir neşesi olmayan Elibaba Esedov terefinden edildiyi ile kifayetlenmişdi. İnkassator pehlevan cüsseli bir kişi idi. Bele bir kişini toppuzla vurub bir an içerisinde maşına sürüklemek ve celd aradan çıñmağ üçün iki nefer adam kifayet idi mi? Teymur müstentig Semedov'un bu iki neferi ayrı ayrılığda dindirmesinde de iştirak edirdi. Semedov adeti üzre geribe bir terzde gülerek soruşdu:

-Demeli, sen nein ki, familyanı, atanın adını, hetta öz adını da yaddan çıñarmısan? Dustağ oğlan ayağın ayağın üstüne aşırıb bir golunu stulun söykenecyinin dalına keçirdi ve heyasız heyasız dişlerini ağartdı.

-Ad zehrimar beyem birdir, ikidir adamın yanında galsın?

-Adamın bir neçe adı olabilmez. Ad bir olar. Amma men bir neçe legebi olan adamlara da rast gelmişem.

-Keyfe bah!

-Adını, atanın adını, familyanı de.

-Dedim ki, çohluğundan zehrimarın heç biri yadımda galmır. Çohluğda ki, özünüz bilirsiniz, yoldaş neçennik... Kimin kefi nece isteyib mene ele ad goyub.

-Ne üçün seni öz adınla çağırmırdılar.

-Ona göre ki, esil adımı bilmirdiler.

-Ne üçün bilmirdiler?

-Ona göre ki, özüm de bilmirdim.

Semedov yumruğunu stola çırpıb ayağa galhdı:

-Besdir, özünü tülkülüye vurdun, murdar!

Oğlan dinmedi, veziyyetini de deyişmedi. Ğaralmış dodağları gaçdı birbirinden aralı iri dişleri ağardı, gözleri mest olmuş adamların gözleri kimi ahdı. O gülürdü.

-Adın, familyan, atanın adı! deye Semedov demir kimi çingiltili möhkem bir sesle emr etdi.

Bu sesde itaet teleb eden bir güc var idi. Lakin oğlan yine cavab vermedi. Sonra çoh sakit, e'tinasız bir tarzde çiyinlerini oynadıb ayağa galhdı:

-Bizim söhbetimiz baş tutmayacağ, neçennik. Menim yaddaşıım Ğarabdır, sene dürüst cavab verebilmeyeceyem. Semedov stol arhasından çılıb ağır ağır ona yaħınlaşdı ve iti hencer kimi adamın gelbine işleyen gözlerini arsız oğlanın gözlerine sanıdı:

-Sen duza gedende, men duzdan gayıdırdım, bildin. Mene Mayor Semedov deyerler. Oğlan yine de çiyinlerini çekdi:

-Adımı bilseydim, men de deyerdim ki, mene de filankes deyerler.

-Senin adın Elibala Memmedşir oğlu Esedov'dur. Sen oğrusan, guldursan, yol kesensen, tufeylisen, sen Ğalgın düşmenisen! İndi bildin kimsen?

Elibaba eyni arsız tövrle cavab verdi:

-Bildim.

-Otur!

Elibala “Üç aşığ” oynamağa adet etmiş adamlar kimi penceyinin eteklerini yığırdırıp evvelki yerinde eyleşdi.

-Harda, ne vaht anadan olmusan?

-Yadıma gelmir.

-Mene bah, Esedov, yegin ki, öz tay tuşların arasından deyirsen: “Men kişiyem, ceyilem.” Amma burda ceyillikden bir eser görmürem. Besdir, telheklilik eledin! Elibala da birdenbire ciddileşib kobud kobud cavab verdi:

-Heç denli var? Senin benim ata anamla ne işin var? Söz soruş, söz eşit. Bah, neçennik, uzun sözün kısası, o kişini men soymuşam.

-Tek başına?

-Lap tek başına. Yeni bele ölü oldur ki, onu da bacarmadığ?

-Sen İnkassator’un o vaht emanet kassasında olacağını hardan bildin?

-Çohndan onun izine düşmüşdüm. Ye’ni demek isteyirem ki, o kişinin ganı çohndan getmişdi.

-Neçe vaht idi ki, onu izleyirdin?

-On on beş gün.

-Onun saat beş tamamda hemin emanet kassasında olacağını sene kim heber vermişdi?

-Dedim ki, heç kes, özüm dalınca düşmüşdüm. İki üç kassaya girib çıhandan sonra ora getmeli idi.

-Ne bilirdin? O kişinin marşrutu ele idi.

-Bes maşını kim sürürdü?

-Özüm.

-Maşını sürmeyi hardan öyrenmişdin?

-Eh, bizim mehellede daşı ite vursan, maşın sürene deyer.

-Maşın kimin idi?

-Bilmirem.

-Bes o maşını hardan ele keçirmişdin?

-Çaçırtmışdım.

-Hardan?

-Restoranın ğapısından.

-Hansı restoranın?

-“Hovı Yevropa”nın.

-Ne yahşı işin rast getirib, maşın da düşüb senin üçün!

-O maşın her gün o vahtlar restoranın yanında dururdu.

-Demeli, maşının da yerini evvelceden nişanlamışdın.

-Bes nece!

-Maşında senden başğa daha kim var idi?

-Heç kes.

-Mene baħ, Esedov, dedim ki, özünü telhek yerine ğoyma. O İnkassator kişi sene bir ğapaz vursaydı, ordaca canın çıhardı. Onu vurub yıhmağ üçün azı beş nefer senin kimisi lazım idi. De görüm seninle daha kim var idi?

-Heç kes!

-Esedov, onu bil ki, yalan izahat vermekle öz tegsirini daha da ağırlaşdırırsan!

-İslandmışın yağışdan ne ğorħusu!

-De görüm seninle daha kim var idi?

-Deyirem ki, tek idim. İnanmırsan yohla.

-Demeli o kişinin tek özün vurdun?

-Beli.

-Ne ile?

-Bilmirem. Elime ne geçibse onunla da “hosunvay” eledim. Bilmirem genberdi yohsa maşının açarı idi?

-Bes o ağırlıgda adamı seninle maşına kim çekib apardı?

-Özüm.

-Onda sen lap pehlevansan ki?

-İndi kefye bah.

-Tegsirini daha da ağırlaşdırırsan. Ahı sen tek olmamısan.

-Bunu mene kim sübut edebiler?

-Sen Binegedi geçidinin yanında maşından düşüb kaçandan sonra o maşını süren adam.

-Yoh, neçennik, sen deyen pirguludur. Maşında menden başga ins cins yoh idi. Men maşını harda goymuşamsa, sen de onu ordan tapmısan.

-Maşını Fatma’yı yolunda tutmuşuğ.

-Onda yegin maşını boş görüb kaçırmağ isteyibler. O geder benim kimi deledüz var ki! Semedov gelemi ona uzatdı:

-Ou, gol çek!

Elibala protokolu alıb imza yerinde keke kötür bir gol çekdi.

-Ohumağ ne gerekdir, neçennik. Men sene inanıram, sen mene inanmırsan.

-Senin nefesin yalanla gedib gelir, özü de nahag yere! Get fikirleş, gelen defe yoldaşlarının adını deyersen. Elibala güldü:

-Bu da senin üçün benim ad, familim deyil ki, gedib ev defterini ahtarib tapasan. Bu çetin meseledir neçennik! Men deyirem bu işi tek görmüşem. Sen deyirsen ki yoldaşların olub. Ahtar neçennik, taparsan gemin kem. Tapmazsan olar men deyen, hudahafiz. O ellerini penceyinin cibine salıb otağdan çıhdı.

Semedov "M-1" markalı minik maşınının sürücüsü Şefi Atamoğlanov' u da bu tarzde dindirdi. Şefi de Elibala Esedov kimi, tegsiri ancağ öz boynuna aldı, bu işi tek gördüyünü dedi. Onlar heç biri diğərinin ele keçdiyinden heberdar deyildi. Semedov onları üzleşdirende Elibala Esedov öz yoldaşına istigamet vermek üçün celd dilendi.

-Gemin kem, neçennik! Meselenin üstünü açdın, bu işi ikimiz görmüşük. Semedov bu işi iki neferin tutmadığını sübut etmek üçün biraz da cehd gösterdi. Lakin heç bir delil tapabilmedi. Hem o iki nefer möhkem dayanmışdı, hem de deyesen Mayor Semedov'un işi çoh da gurdalamağa hevesi gelmirdi. Belelikle "cinayetkarlar" tutulmuş, tegsirlerini boyunlarına almış, İnkassator'un elinden gapılmış içi pulla dolu çanta dövləte gaytarılmışdı. Cinayetkarlar İnkassator'un öldüyünü düşünüb onun Binegedi terefde yere tullamışdılar. Lakin huşunu itirmiş İnkassator bir neçe saatdan sonra özüne gelmiş bir müddet hestehanada yatıb yaşılaşmış ve gezmeye başlamışdı. Geribe burası idi ki, o, başına gelen bu ehvalat hağğında heç bir tutarlı izahat veribilmirdi. Birce onu deyirdi ki, hava ğaralmağa başlamışdı. Berk soyuğ idi. Emanet kassası helbet yerde olduğundan ne küçede, ne de tinde bir adam var idi. "Birden ele bil ev uçdu, başıma ne ise ağır bir şey deydi, gözüm her şeyi dörd gördü, vessalam", İnkassator'un özünden şübhelenmek olmazdı. Bu işde o çohdan beri işleyirdi, özü de temiz adam idi. Odur ki, onun bu cavabı uzun müddet rahat olabilmedi. Eger onun imkanı olsaydı, hökmen hemin emanet kassasında işleyen adamlarla meşğul olar, iki cinayetkarın yahısından bele asanlığla el çekmezdi.

Teymur'un fikrince iki neferi tegsirlendirib işi bitmiş hesab etmekle bu işde iştirak eden ve ele geçmeyen ğalan cinayetkarlara beraet ğazandırılmışdı. Demek, me'suliyete celb edilmeyen heç bir şeyden ğorhmayan bu adamlar ye'ni cinayetler

edebilerdiler. Çünkü canlarını asanlıyla gurtarmışdılar. Bundan sonraki işlerde de kapitan Terlanov'un ve Mayor Semedov'un iş üsulundaki hem güçlü, hem de zayıf cehetleri görüb derk eden Teymur gelecek emeliyyat kimi get gede puhteleşirdi. Bununla beraber huğuşunasılığa meşgul olan milis leytenantı bir çetin nezeri mesele etrafında da tez tez düşünmeli olurdu. Oğumağ, işlemek, yaratmağ üçün her cür şerait, geniş imkanlar olan bir ölkede bu cür cinayetkarlar hardan ve nece töreyirdi? Teymur onu düşündüren derin, be'zen de felsefi meseleler hağğında arabir söhbet açarağ gardaşı Seymur'a deyirdi:

-Ele bañ, Elibala Esedov götürök. Atası elildir. Elil olmamışdan gabağ tramvay parkında işleyirdi. Bir gün hardasa içib tramvay altına düşüb, bir gıcını kesibler, anası da ki, savadsız, evdar gadındır. Gardaşları evlenib, heresi bir rayonda işleyir. Bir bacısı erdedir. Bacısının eri yaşı ailedendir. Özü de mehannikdir.

Ailesinde gohumlarında ne bir oğru, ne bir güldür var. Bes bu Elibala kime bañıb bu yola düşüb? Ele o sürücü Şefi Atamoğlanov'u götürök. Elinde seneti, altında minik maşını. Tez tez rayonlara gedir, kolhozlarda olur, görür camaat nece işleyir. Fehlelerin, kolhozcuların, kendlilerin arasında dolanır. Necib insanlarla gaynayıb garışır. Bes bu Şefi niye birdenbire gelib o oğruya, güldura goşulub? Bes niye sen, men oğurluğ etmirik. Senin elinde güzel senetin var, men de bu yahınlarda diplom alacağam. Heç işimden de razı deyilem. Çoñ çetin işdir, amma lazımlıdır. Ahı biz yoñsul yaşamırığ İstediyimizi yeyirik, istediymizi geyirik. Hele men öz maaşımın yarısını Eleddin'in ailesine verirem. Bes niye sen, men oğru olmuruğ, bu iki nefer oğru olur? Ahı onlar da bizim kimi adamdırlar. Heç bir şeyleri bizden eskik deyil, bizim atamız cebhede helâk oldu, amma Elibala'nın atası elildir. Elibala özü ki, elil deyil, golu gıcı başı yerindedir! İndi de fikirli fikirli gardaşımın üzüne bañıb soruşdu:

-Buna sen ne deyirsen, Seymur? Ahı, sen ağıllı oğlansan, savadlı oğlansan. Seymur gülümsünüb peyserini gışadı:

-Ne deyim Vallah, sen bilen yaşıdır. Lakin Teymur ondan el çekmek istemirdi.

-Niye Şefi Atamoğlanov, Elibala Esedov, yahud o Eleddin'i öldürenler oğru, güldür, cani olublar? Seymur bir müddet fikirleşdi sonra dedi:

-Mene bele gelir ki, anamın öz canından gelmelidir.

-Nece ye'ni?

-Menim ağlım keseni beledir ki, biri yahşı alim olur, amma hamı yahşı alim olabilmir, ahı... Demeli biri yahşı alim olmağı bacarır, o biri bacarmır. Amma o da alim kimi yaşamağ isteyir, ya da baħıb görür men yahşı yaşayıram, benim her şeyim var, onunku yoħdur, elinde de bir senet yoħdur ki, o da benim kimi yaşasın. Gözü götürmür, gelir benim evimi soyur... Ahı adamların hamısı bir cür olmur. Görürsen ki, biri paħıldır, yalancıdır, biri temizkardır, biri pintidir. Bu oğrular da bele... Teymur başını buladı:

-Yoħ, Seymur bele deyil.

Bele vaħtlarda Seymur papağını götürüb ğapıya teref gedir, üzr isteyir işe telesdiyini bildirirdi. Deyesen böyük ğardaşının dedikleri ona hoş gelmirdi. Seymur'un bu hereketi nedense Teymur'a çoh toħunurdu. Cavahir'in gözlerindeki teşbiş daha da artırdı. O, tez tez Teymur'un başına herlenib tekrar tekrar deyirdi.

-Ana sene ğurban, sen de özüne iş tapdın, ne gecen var ne de gündüzün! Camaatın evini yħırsan. O tutulan uşağların ata anası sene ğarğış eler ahı! Teymur ğülümseyib cavab verirdi:

-Biz camaatın evini yħmırığ, tikirik ana. Camaatın evini yħmağ isteyenleri tutub ıslaħ edirik.

-Ahı, ay bala, bele açığı ğorħuram, özüne düşmen ğazanasan, deye Cavahir rahatlığ bilmirdi. Beyem senin üçün başğa senet gehetdir? Bir de gördün ki bir yol keseni tutdun, onun da ğoħum ğardaşı sene tele ğurdu. Bes men başıdaşlı buna nece davam getirerem. Her defe sen işe gedende ağlıma min cür fikir gelir, yerimde ğovruluram, yatabilmirem. Sen davada olanda da bele idim, indi de beleyem. Ele bilirem ki sen yene de davadasan. Anasını gözüyaşlı ve narahat gören Teymur onu başa salmağ üçün az ğalırdı ki, cebheden Bakı'ya ğayıtdığı geceki ehvalatı ve onun özünü ağır veziyyete salan caniler hağğında danışsın. Amma yene de özünü saħlayır:

-Eledir, ana bu da bir növ cebhedir, deye anasının saçlarını oħşayır, hırdalaşmış geşeng, ala gözlerinden öpürdü. Zaman keçdikde Teymur'un öz çetin işi hağğında tesevvürü getgede genişlenir ve beyinde doğan saysız hesabsız suallara cavab tapmağ üçün tez tez müellimlerle söhbetedir, meslehetleşirdi. Bezen ona ele görünürdü ki, ayrı ayrı müellimlerin verdikleri cavab bir növ ehkam ħarakteri daşıyır onu te'min etmir. O ne ise her şeyde bir hareket ħarşılığlı elage aħtarırdı. Ona ele gelirdi ki cinayet hem de düşünölmüş cinayet şaheli bir ağacdır.

Bu ağacın derin kökleri, iri kötüyü saysız hesabsız budağları var. Möhkem kök salmış bele ağacı asanlığla yıhıb mehv etmek mümkün deyil, özü de bu ağac zehirli meyveler getirir. Bu meyvelerin dadı bezen onları yeyenlere şirin lezzetli gelir, huşunu dumanlandırır, ağılını çaşdırır, zehirleyir. Bezen de sağalması mümkün olmayan hesteliklere düçar edir. Bele ağaclar göz ħabağında bitmir.

Bele ağacları aħtarıb tapmağ, bütün budağları, meyveleri, kötüyü ve kökleri ile bir yerde ħoparmağ, mehv etmek lazımdır. Kapitan Terlanov ise ħaranlığda yolunu kesen ona mane olan budağları taparağ sındırıb telesik irelileyir, bir de geri ħayıdıb o şaheli ağacı aħtarmırdı.

Hağğında geden hoşagelmez söz söhbete baħmayarağ, Teymur evvelki kimi mehellenin papiros çeken yeniyetmelerine ve tek tük anaşa çeken cavanlarına raħatlığ vermirdi. Son zamanlar heyetleri, evleri bir bir gezib uşağların ata anası ile ciddi söhbət aparır, tapşırırdı ki yeniyetmelere göz olsunlar. Aħı o, uşağların yeniyetmelerin daha tez te'sir altına düşdüklerini yahşı bilirdi. "Uşağlığdan yahşı terbiye gören, böyüyende de yahşı adam olur", deye tez tez tekrar edirdi. Be'zi evlerde ata analar incihib Teymur'a ağır cavab ħaytarırdılar: "Camaat da deyir ki, göresen bizim uşağ ne eleyib, milis işçisi evimize ayağ açıb." Teymur bir heyetin adamlarından ħonşu heyetde yaşayan uşağlar hağğında heber alanda, çoh vaht "biz ne bilek" deye cavab verirdiler. Teymur yavaş yavaş marağlı bir şeyi keşf etmeye başladı: anadan olub, boya başa çatdığ uşağlığ illerinin eziz hatireleri ile bağlı olan bu mehellenin çoh geribe bir menzeresi var idi. Dar dalanlar, birbirinin böyrüne ħısılmış kele kötür evler, hemişe bağlı ħapılar... Ele bil bütün bu evlerin ħapıların üstünden iri herflerle "Menimdir" "Özümüngüdür", "heç kese dehli yohdur" , "heç kesin mende işi olmasın, benim de heç kesde işim yohdur!" sözleri yazılmışdı. Birbirinden tecrid olun-

muş, birbirinden küsmüş, birbirine dal çevirmiş evler... Ne yaşımanın pisten heberi var, ne pisin yaşıdan. Teymur'u kederlendiren düşündüren bu meselelerle beraber onu sevindiren, ferehlendiren, ruğunu oğşayan hallar da yoğ idi. Heyatı geder sevdiyi Bakı'nın bir çoğ küçeleri günden güne gözelleşir gol ganad açıb böyüyürdü. Gah bu küçede gah o küçede yaşıl hiyabanlar salınır, yeni yeni mehellelere asfalt döşenir, trolleybüs hetleri çekilir, şeherin ucğar yerleri gelecek böyük tikintiler için planlaşdırılırdı. Adamın üzüne gülen çaynar zehmet, sevinc mañnı dolu Bakı'da necib adamlarla yanaşdı, bir ovuc cinayetkarın da yaşayıb çirkin işlerle meşğul olduğunu her gün duyub hiss eden Teymur Cahangirov çoğ gezeblenirdi. Yene de tez tez onu düşündüren, ona eziyyet veren suallara cavab tapmağ için çoğlu mütalie edir, elmi nezeri kitablarla yanaşı, Maksim Gorki'nin, Dostoyevski'nin, Stefan Sveyr'in, Drayzer'in eserlerini oğuyurdu.

Her kitabı başa vurub özü için geydler edir, nedense yanağlarında hırda, geşeng hallar sepelenmiş o gızı Leman'ı onun goca tedris hisse müdiri Ceferzade'nin çekdiyi şekiller hağğında dediklerini, "Meni başa düşürsünüz mü?" yağud "Nizami'nin şe'rlerini oğumuşsunuz mu?" deye soruşduğunu hatırlayırdı. "Ahı ne için Leman benim az mütalie etdiyimi, az kitab oğuduğumu, hetta Nizami'nin şe'rlerini oğumadığımı düşünürdü? Kim bilir, yegin ki, bunu benim gözlerimden ne oğumağ çetin deyildir?" Lemanla görüşdüğü vahtlar Teymur'un heyat edebiyat hağğındaki tesevvürü o geder de geniş deyildi. Daha doğrusu onun bildiyi mektebde aldığı tehsilin çerçivesinden kenara çılmamışdı. Giyabi şöÖbede oğuduğu müddet erzinde huğuşunaslığa dair öyrendikleri hele natamam idi. O, özünü serbest aparmağı bacaran, öz denayetine, namusuna güvenen tesviri ince senetden, Nizami'den bacarığla danışabilen Leman'dan ancağ birce şeyde güclü idi. Teymur cebhe görmüşdü, cebhe-lerde ölümle üzleşmişdi, yaralanmışdı günlerle palçığ içinde sürünmeli olmuşdu. Heftelerle düşmeni arhasında meşelerde galmışdı. Eziz yoldaşlarının can verdiyini görmüş, onların gözlerini öz elleri ile çapamışdı. O, ata dağı görmüşdü. Leman ise bütün bunları görmemişdi. Onun atası da anası da sağ idi. Teymur topların mermilerin bombaların gürlütüsü içerisinde düşmeni addım addım izlerken, çulağ batırıcı gürlütünü dinlerken, Leman atasının meharetle çaldığı tarın teranesini eşitmişdi... Düzdür, Teymur ne Leman'ın özünü , ne de ata anasını bu işde tegsirlendirmirdi. Çünkü Leman'ın atası musigi müellimi idi, ders deyirdi. Bu o demek idi ki, o top

seslerinin bir gün kesileceğine, güzel çalğıcıların müğennilerin yine de lazım olacağına inanırdı. Bütün bunlara bahmayarağ son görüşde Leman özünü Teymur'un karşısında ele aparmışdı ki, guya o, Teymur'dan hem yaşda büyükdür, hem de ağılda üstündür. Daha doğrusu, o bunu sübut etmeye heç bir cehd göstermemişdi. O soruşmuşdu: “başā düşürsünüz mü?” yahud “oħumursunuz mu?” bu suallarından elave me'nalı bahışlarında da ne ise bir üstünlük duyulurdu. Ele bil o, Teymur'u incitmemek için çoħ yumşāğ, yahud ona dediklerini Teymur'un başā düşmesi için çoħ sade danışmağa çalışırdı. Ele bil onun inciyeceyinden ve yahud başā düşmeyeceyinden ğız ehtiyat edirdi. Elbette, Teymur bunu ele o vaħt hiss etmişdi. Özü de nedense incimemişdi. Bu ona çoħ geribe gelmişdi. Ancağ hardasa, gelbinin derin yerinde gizli bir e'tiraz Leman'a ğarşı deyil, öz biliyine, dünya görüşünün darlığına ğarşı doğmuşdu.

O, ister istemez eline keçen kitabları başā vurub tezesini oħumağ için fursat aħtarırdı. Elbette heyat tekce canilerden ve canileri aħtaranlardan ibaret deyildi. Lakin Teymur ister istemez, tamamen kenar hadiseleri insan zekâsında, insan hayatında, insan psikolojyasında emele gelen deyişiklikleri onun bu veya başā bir hareketi ne için etdiyini burahdığı sehvlere elagelendirir, bu sehvin ne vaħt gebahete çevrildiğini ve bu gebahetin ne vaħt inayet törettiğini aħtarıb tapmağa çalışırdı.

Bes Teymur'un şehsi hayatı? Ne için o gezib dolanmağa, sevib sevlimeye, özüne şehsi heyet ğurmağa heç bir heves göstermirdi? Ahı, bele şeyler çoħ vaħt evvelceden düşünülmeden olur. Çünkü Teymur “Menim iyirmi beş yaşım var. Men daha evlenebilerem, indi men evlenmeliyim” deye müeyyen planla aile ğuran adamlardan deyildi. Teymur kimi adamlar için bu çoħ çetin, hem de son derece ince bir mesele idi. “Men evlenmek isteyirem” deye gelib orda burda bu institutun o institutun ğabağında durub yahud bu ğonşuya, o ğonşuya, bu ğoħumun, o ğoħumun evine adam gönderib ğız aħtarmağ Teymur'a geribe gelirdi. Teymur kimi adamların şehsi hayatında halledici rol oynayan tesadüflerin özlerinde de bir zeruriyyet, özü de çoħ mühüm bir zeruriyyet olmalıdır. Meselen Teymur Leman'a çoħ tesadüf görüşüb onu ötürmeye heves göstermişdi. Onun harda yaşadığını hökmen öyrenmek istemişdi. Sonra onun kim olduğunu da bilmişdi. Burda bir tesadüf, hemin gece Leman'ın çığırıp kömek aħtarması, ona rast gelmesi idi. Lakin bu tesadüf özü de geribe bir şeyle

bağlı idi. Eger Teymur'un başına ele görhulu ehvalat gelmeseydi, belki de Teymur bu ğızı ötürmeye o geder de heves göstermeyecekti, eksine ona sataşmağ isteyen o iki oğlanın ardınca gelib, onları tutmağa çalışacaktı. Demeli Teymur mehz Leman'ı ötürmek zeruriyyetini hiss edib onunla getmiş, dalandaki gün işıgda onu görmüş özüne has olan bir temkin, ğarağabağlığla Leman'ın işıg saçan, hamını valen etmeye ğadir olmasa da, Teymur'un hoşuna gelen güzelliğini onun üreyinin ğanını ğaynatmışdı. Eger Teymur Leman kimi düşünüb danışabilseydi, Leman'ı marağlandırın mövzulara el atsaydı, onun üreyinde hürmet, gibte oyadabilseydi belki de onların tanışlığı devam eder, ele bir gün gelerdi ki, onlar mehz birbiri için yarandıklarını get edib evlenerdiler. Burda mümkün olmayan heç bir şey yoğ idi. Çünkü Leman Teymur'un müşahidesine göre başğalarına hürmet etmeyi bacarırdı.

Bir halda ki altmış yaşlarında olan o acıdil, heste Ceferzade'ye hürmet etmeyi, ğayğı göstermeyi bacarırdı, demek, eger leyageti olardısa, Teymur'a da bu hürmet ve ğayğını gösterebilirlerdi. Amma Leman bunu istemedi. Teymur da ondan incimedi. Lakin insan başğalarına ğarşı ne geder temkinli ve deyanetli olursa hasiyyetinin bütün bu keyfiyyetleri onun özüne aynı te'siri göstermir. Çünkü Teymur kimi adamlar bele şartlıye yol vermir, özlərini yalancı heyallarla aldatmır. Buna göre de heyatdan, sert heğigetden uzağlaşmırlar. Bu o demek deyildi ki, onlar sehv etmirler, bele adamlar ancağ harici muhitin te'siri ve yahud tecrübenin azlığı ucundan müeyyen sehvlere yol verirler, aynı zamanda beleleri başğalarına nisbeten daha az sehv edirlər. Buna göre de Teymur öz özlüyünde Lemanla onun arasında olan ğısa tanışlığ hağğında düşünür, bu tanışlığın ne için tez ğırıldığının sebeblerini ahtarardı. Bunun bir neçe sebebi olabilerdi. Evvelen Teymur'un zehmli, hem de bir geder yöndemsiz ğörünüşü ğızın hoşuna gelmeyebilir yahud zövgüne uygun olmayabilerdi.

O biri terefdən Leman adamlara ancağ onların harici ğörünüşüne göre ğiymet verirse (bunu başğa cür tesevvür etmek çoğ çetin idi. Çünkü Leman ressam idi. Yegin ki o her şeyde güzelik ahtarardı.) Olabilsin ki, Teymur'un öz ağıllı, zekâsı, medeniyyeti, dünya ğörüşü ile onun teleblerine heç cüre cavab verebilmeyeceğini duyub tamamilə başğa başğa adamlar olduklarını get etmişdi. Bir de olabiler ki, Teymur'un eynindeki milis paltarı ressam ğızın hoşuna gelmemişdi. Hetta Teymur'un öz doğma anası da onun bu işi burahıb başğa bir senet ahtarmasını isteyirdi. Herhalda bu sebeb-

lerden biri, belki de hamısı bir yerde, onun Lemanla bir daha görüşmesine mane olmuştu. Teymur ağır tebietli bir oğlan idi. O heç kesin gabağında alçalmazdı. Buna göre de o gece de Leman'ın bir daha onunla görüşmeye se'y göstermemesini hahiş etdiyini unudabilmir ve bir ile yahın idi ki, ne onu bir yerde ahtarır, ne de ki rast gelirdi. Lakin Teymur'un işi bele idi ki, o ister istemez daim hırda ve büyük hadiselerin şahidi ve iştirakçısı olurdu. Bir gün yohlamadan gayıdarken Teymur tramvayın dalınca kaçan, onun gapılarından asılıb çantalarını havada yelleyen kondüktor yahınlaşanda tramvay hareket ede ede yere hoppanan, uzağlaşdıgca tezedden kaçıb tramvayın destesinden yapışarağ sallanan kondüktora dil gösteren bir neçe mekteblini görüb cibindeki fıştığını çihartdı, milis idaresinde işlediği bu neçe vahtda o ilk defe olarak zilden fit verdi ve tramvayı dayandırıp uşağlara sarı saçdı. Uşağlar etrafa sepelendiler.

Teymur bir anlığa ayağ sahlayıb fikirleşdi ki, hansının dalınca kaçsın. Birini ele keçirseydi kifayet idi. O şapkasını başına tersine geymiş bir oğlanın dalınca kaçdı. Oğlan telesik adamların arasına soholub gözden itdi. Cavan oğlanlardan biri hoşagelmez gehgehe ile gülüb Teymur'a ne ise ağır bir söz atdı. Teymur celd o biri sekiye kaçmış iki uşağın dalınca düşdü. Eger yoldan keçen bir kadın ve elinde portrel olan yaşlı bir kişi uşağlardan birini tutub sahlamasaydılar, belki de Teymur onların dalınca çoh kaçmalı olacağdı. Teymur uşağın elinden yapışıb, sanki onun dartınarağ: emi burañ daha elemirem, burañ gedim eve, daha tramvayın dalına minmerem, deye yalvardığını eşitmirmiş kimi özü ile apardı. Aparıb o dönüb hirsli hirsli oğlanın üzüne bahırdı. Uşağın on bir on iki yaşı olardı. Ağbeniz bir oğlan idi, temiz ve seligeli geyinmişdi. Görünür decel uşağlara goşulub korlanmışdı. Teymur uşağı birbaş milis şöbesine getirib növbetçiye tehvil verdi ve tapşırđı ki ünvanını öyrenib atasını, yahud anasını çağırsın. Bir saatdan sonra milis serjantı hemin uşağı Teymur'un otağına getirdi.

-Atası gelib mi? deye Teymur soruşdu.

-Heyir yoldaş Cahangirov, bacısı gelib.

-Çağırın onu bura.

Serjant oh sade ve hem de zövgle geyinmiş bir ęızı içeri buradı ve ęızın da, Teymur Cahangirov'un da birdenbire deyişdiklerini grb teeccblendi. Teymur serjanta teref dnb astadan dedi:

-Sen gedebilersen.

ız Leman idi. Onlarzze durub dinmez glmsndler. Teymur'un tebessmnde teeccb ve heyret, Leman'ın tebessmnde gezeb duyulurdu. Bu grşn tegsirkrı olan Neriman ise ęařlarını atıb gzaltı onlara baħıb nezn glmsndklerini heç cr başa dşebilmirdi.

-Hoş grdk Leman! deye Teymur grşne uyuşmayan mehriban bir sesle dillendi: buyur eyleş!

Leman ne onun salamını aldı, ne de eyleşdi. İncik bir tarzde onu szb dedi:

-Grnzz vezifenizden ne kimi işlerzn istifade edirsiniz?

-Neçe meger?

Leman gezebinden otağda kiçik uşağ olduğunu bele unudarağ btnzyindekileri bir nefese Teymur'a yağdırdı.

-Bu yaşa atmışam, amma milis şbesine birce defe, o da pasportumu almağ gelmişem. Niye bu camaata gz verib işiğ vermirsiniz? Meni bura nezn çağır mısınız? Ahı, size demişdim ki, bir de meni yaħın dşmeyin. Hem de ki meni grmekzn kede evimizin yanında da gdb yolumu kesebilerdiniz. Siz ki bunu yaħřı bacarırsınız. Daha bu uşağınzyinizmek nezn! Deyin grmzn menim ęardařımın tegsiri nedir? Bu szler Teymur'a oh ağır geldi. O gzlenilmeden resmiyete keib Leman'a "siz" deye danışmağ başladı.zz de başını ęaldırmadan danışdı. Ona ele gelirdi ki bu, tehgiramiz szleri deyen Leman deyil, bir başğasıdır.

-Tegsirin byğzz bu uşağda yoħ, sizdedir, vetendaş Eşrefzade, sizde ve sizin ata ananızdadır. Teymur'un sesinin ahenginin birdenbire deyişmesi ele bil Leman'ı ayıldı.

-Menim tegsirim nedir?

-Siz ki özünüzden çok çok yaşlı adamların başına ağıl göyabilirsiniz.

-Men kimin başına ağıl goymuşam?

-Müelliminiz Ceferzade'nin. Siz yaşı ressam olduğunu onun özüne sübut etmeyi bacarmışsınız. Ele indice benim de başıma ağıl göyurdunuz. Bu ağıldan biraz da gardaşınızın başına göysaydınız pis olmazdı. Leman gardaşına sarı dönüb soruşdu:

-Ele, neylemisen?

Neriman gözlerini yere dikib mızıldana mızıldana cavab verdi:

-Eve telesirdim... tramvayın dalınca gayıb mindim. Teymur acıglı acıglı onun yalanını tutdu.

-Ele ise eks terefe geden tramvaya niye minirdin? Hele üstelik konduktora da dilini gösterirdin?

Neriman yine mızıldandı:

-Dilimi gösteren men deyildim, Erestun idi.

-Sen yine de o deledüze goşulmusan! deye Leman gardaşına yakınlaştı. Teymur celd soruşdu:

-Siz o uşağın ailesine beledsiniz?

-Lap atasının burnundan düşüb! Atası ne tökür, o da yığır.

-Onun atası neçidir ki?

Leman birden döküyüb dayandı:

-Ne bilim?

Teymur ağır ağır galhdı ve üzünü Neriman'a tutub soruşdu:

-Erestün'ün familyası nedir?

Uşağ bacısına bahıb cavab verdi:

-Namazov...

Teymur yine de üzünü Leman'a sarı çevirdi:

-Namazov'un seneti nedir?

Leman biraz da tutuldu:

-Ne bilim bizim yuħarı mehellenin pis tereflerinden biri de odur ki, ğonşular arasında heç bir yaħınlığ yoħdur.

Aralığa sükut çökdü ve bu sükut içinde Teymur soyuğğanlığla dedi:

-Bele çıħır ki, Erestün'ün atası Namazov'un ne ile meşğul olduğunu demek istemirsiniz?

Leman pörtüdü:

-Men bura ev çıħmağa gelmemişem. Ne sözünüz var deyin, ğardaşımı götürüb gedim.

Teymur acı acı gülümsündü:

-Hm... Sizinle ğörüşdüyümüz ilk gecenin aħşamı ye'ni saat doğğuzda komsomol iclasında olmuşdunuz. Demeli siz, komsomolcusunuz. Amma ğörün nece cavab verirsiniz? Eger mehelle ğonşunuz Namazov natemiz işler ğörürse... Leman çiyinlerini çekdi:

-Bele işlere siz bahırsınız. Gedin özünüz aħtarın, tapın, öyrenin...

Teymur mezemmetle başını buladı:

-Siz kimsiniz, biz kimik? Biz de sizin dincliyinizi ğoruyuruğ. Camaat bize kömek etmese, biz bir çoħ cinayetin üstünü açabilmerik. Hamımızın meğsedi birdir. Namazov hağğında da bilirsinizse bize heber vermelisiniz.

-Dedim ki, bilmirem. Bunun bana dehli yoħdur.

-Bes kime dehli var? Sizin ğardaşınızı pis yola aparın onun oğlu Erestün'a pis terbiye veren onun atası deyil mi?

Leman e'tinasızlığıla ğaşlarını ğaldırıp üzünü yana çevirdi:

-Mence meseleni bu geder böyütmeye deymez. Gören desin ne olub? Uşaq decellik edib, tramvaya minib, dilini gösterib... Elbette bu yahşı iş deyil. Evde biz ona emelin başlı acığlanacağığ. Amma siz meseleni çoh böyüdürsünüz, yoldaş kiçik leytenant.

Leman bu sözleri deyib ğardaşının elinden tutdu ve ğapıya teref yollandı. Onlar ğapıdan çihmağ isteyirdiler ki Teymur Leman'ı çağırđı. Leman ğardaşını bayırda ğoyub özü içeri girdi.

-Mesel var: "dama dama göl olar"... Eger Erestun bugün atasından bir pis şey öyrenecekse sabağ gelib onu mekteb yoldaşlarının arasında yayacağ.

Bugün tramvaya biletsiz mindiyi, dilini gösterdiyi üçün cezalanmasa, sabağ daha bir nalayig iş ğorecekdir. Misal üçün, cibe girecek, ellerden şey ğapıb ğaçıra-cağdır. Sizin de ğardaşınız ona ğoşulacağ, ğumar oynayacağlar, papiros anaşa çekecekler, içki içecekler. Pul olmayanda daha böyük cinayetlere el atacağlar, ev yara-cağlar, yol kesecekler. Görürsünüz mü, bele hırda cinayetlerin ğabağı alınmayanda bunlar get gede böyüyür, cinayet cinayet töredir. Ahı bu cinayet sizin aileye kenardan getirilir. Men de bilmek isteyirem ki, bu tohumu yayan kimlerdir? Başa düşürsünüz mü?

Leman ğaşlarını çatıb narazı bir tövrle dedi:

-Uşaq deyilem.

Teymur astadan dillendi:

-Niye inciyirsiniz? Siz mene öz senetinizden danışib başa düşüb düşmediyimi soruşanda men incimedim. Hetta siz Nizami'ni ohuyub oğumadığımı soruşanda da men sizden incimedim.

Leman bir neçe saniye dinmedi, sonra Teymur'a sarı bağmadan soruşdu:

-Daha bir sözünüz yoğdur ki?

Teymur zabiteli bir sesle cavab verdi:

-Bele çıhır ki bize kömek etmek istemirsiniz. Elbette bu sizin öz işinizdir, sizi mecbur edebilmerik. O ki ğaldı ğardaşınıza meslehet görürem biraz da onunla meşğul olmağa vaht tapasınız. Ceferzade'ye kömek ve gulluğ etmek üçün ayırdığımız vahtın heç olmazsa yarısını ğardaşınıza serf edin, yoħsa sonra geç olar. Teymur stolun arħasına keçdi. Gedebilersiniz.

Leman ğapıya sarı gedib, hüdahafizleşmeden çıhıdı. Gözleme otağında nedense dayandı, fikirleşdi yeniden ğardaşını stullardan birine eyleşdirib

-Terpenme, bu saat gelirem, deye geri ğayıtdı ve Teymur'un otağının ğapısını açıb içeri girdi:

-Olar?

Teymur onu eyni zehmli bahışla ğarşıladı.

-Buyurun.

Leman, Namazov hağğında ne bilirdise Teymur'a danışdı ve onun gizlin alverle meşğul olduğunu da dedi. Teymur Leman'a ğulağ asır, eyni zamanda defterçesine ğısa geydler edirdi. Arabir özü de Leman'a suallar verirdi:

-Siz bilen Namazov esasen haralarda olur?

-Bunu deyebilmerem. Ancağ onu bir neçe defe keçmiş Guba meydanında görmüşem.

-Bes siz özünüz ora ne için gedirsiniz?

-Neçe ye'ni ne üçün? Yaħşı bilirsiniz ki, alverciler mağazadan aldıkları geşeng şeyleri Guba meydanında eridir, bizim gibilere bire iki giymete satırlar.

-Hm... Namazov'un Erestun'dan başğa da övladı var?

-Var... Bir oğlu da var.

-Neçe yaşı var?

-Ele siz yaşda olar.

-Ye'ni neçe?

-22-23

-Başğaları mene 30-35 yaş verir.

Leman e'tinasız gülümsündü:

-Men ressamam... özü de portret yaratmağı çoh sevirem.

-Hm... oğlanın adı nedir?

-Zeynalabdin.

-Harda işleyir?

-Demiryolunda. Deyesen Provodnikdir.

-Çoh yañşı.

Leman ayağa ğalhdı.

-İndi gedebilerem mi?

-Elbette.

Amma Leman yerinden terpenmedi, başını aşağı salıb defterinde ne ise geyd eden Teymur'a bir müddet bahdı. Teymur'un zenci saçına benzeyen cod ğıvrım saçları nedense onun diggetini celb etdi. Ele bil kiçik leytenantın sifetini yadda sañlayıb sonra evde yaratmağ ve onun ne teher adam olduğunu hemin şekilden öyrenmek isteyirdi.

Birden:

-Men de size bir sual verebilerem mi? deye soruşdu:

Teymur başını ğaldırıp teeccüble Leman'a bahdı. Ele bil ğulağlarına inanmırdı:

-Elbette.

Leman deyesen biraz çetinlik çekirdi.

-Yadınıza gelir mi, o gece meni ilk defe evinize ötürdünüz gece siz menden şübhelenmişdiniz. Teymur dinmedi.

-Gizletmeyin, deye Leman hahiş etdi. Ahı ertesi gün de gelib bizim mektebde benim hağğımda me'lumat toplamışdınız. Deyin görüm siz doğrudan mı menden şübhelenmisiniz?

-Şübhelenmişdim.

-Ele ise bes ne üçün o yağışlı gecede gelib meni evinize geder ötürdünüz? Siz şübhelenende hemişe bele edirsiniz?

-Yoh.

-Men sizi başa düşmürem.

-Vaht gelir başa düşersiniz.

-Siz ele bilirsiniz ki, biz yine görüşeceyik?

-Her şey hadiseden, bezen de tesadüfden asılıdır.

-Men çalışaram ki bele tesadüfler düşmesin, gardaşım Neriman da tramvay dalınca kaçmasın, hem de Erestun'a goşulmasın.

-Lap yahşı.

-Belki menden ne üçün şübhelendiyinizin sebebini indi deyesiniz.

Teymur teeccüble başını tepredib:

-İndi olmaz, dedi. Eger hadiseler imkan verse, men özüm bunun sebebini bildirmek üçün sizi ahtarıb taparam. İndi ise yegin ki, evde sizden nigarandırlar. Leman, sizden bir hahişim de var: Bugün Neriman'ı evden bayıra burahmayın. Eger mehelle uşağlarından onun yanına gelen olsa, goymayın görüşsünler. Deyin ki hestelenib. Sözüünüzün yalan çıhmaması üçün Neriman'ı sabah mektebe burahmayın. Bir de Neriman'a tapşırın ki, burda olan söhbetler barede bir kelme de yoldaşlarına demesin.

-Nigaran galmayın. Leman gülümsündü. Sağ olun. Bir saatdan sonra Teymur Cahangirov topladığı elave me'lumatlarla Terlanov'un yanına getdi. Kapitan Terlanov Teymur'un izahatını dinleyib onu terifledi ve ertesi günü Namazov'u ifşa edeceğini bildirdi.

-Belki biraz da göz olağ, görek kimlerle elage sahlayır? deye Teymur ehtiyatla dillendi. Terlanov onunla razılaşmadı.

-Yoldaş Cahangirov, bele işlerde her şey celdlik teleb edir. Siz onun hağğında me'lumat toplayanda o da şübhelendiyimiz başa düşebiler, ya yoh? Özün bilirsen ki, beleleri gazdan ayığ olur. Bir de gördün, sen onu gamarlayınca o seni gabağladı, evinde, gönşusunda gizletdiyi malları yoheledi... Sonra sen ona neçe sübut edecek-sen ki, gatığ gara deyil, ağıdır.

Kapitan Terlanov dediği kimi deeledi. Seher Teymur milis serjantı Nağı Babayev'i götürüb alverci Namazov'un evine kapitan Terlanov ise iki milis neferi ile Guba meydanına getdiler.

Guba meydanında rengi solmuş, köhne, gölsuz mayka, kişi alt tumanı, köhne kemer, yün çorab satan Hacı Elekber Namazov'un görkeminden kasıblığ yağdı. Onun evinden, daha doğrusu Teymur'un ustalığla ahtarıb gizli gapısını tapdığı anbardan çıhan şeylerin giymetini hesablamag üçün bir gün serf etmek lazım geldi.

Hacı Elekber Namazov 60-65 yaşlarında, ilk bahışda çoh zeif arığ bedenli, eslinde gümrah bir kişi idi. Cır cındır üst başı çohdan gırhdırmadığı üzünün keke kötür tükleri batmış olurdu, iti çenesi danışarken üst damağından asılıb galmış ve diline tohuyub terpenen yegâne iri, sarı dişi onu çoh geribe gösterirdi. O, gah gülümseyir, gah başını bulayıb öz özüne danışır, guru elini dizine çırpır, yanığlı yanığlı dizini ovuşdurur, gah da ne ise hesablayırdı. Teymur hemişe kimi yene de istintağda iştirak edirdi. Mayor Samedov alverci gözlenilmeyen suallar verir, lakin daş gayaya rast gelen kimi Hacı Elekber de özünü möhkem sahlamağa çalışırdı.

Samedov elindeki karandaşı oynada oynada dedi:

-Bu geder mal dövletin ölçöla bes niye dişlerini düzeltmemisen, ay kişi?

-Camaat pañıldır, bala, iyirmi ildir o padvalı gizlinde sahlamışdım, heç kesin heberi yoñ idi. Dişlerimi görseydiler, padvalın gapısı lap çoñdan açılardı.

Semedov ucadan güldü, gözlerinin etrafında gırışlar emele geldi. Semedov hiyleker alvercinin fikrini azdırmağ üçün gesden bele kenar, ehemiyetsiz söhbetlere el atırdı.

-Kişi dişsiz de dolanmağ olar?

-Bañma bala benim öyrencelidir, daş da udsam erider.

Sonrakı sual ağır bir çekiç kimi Hacı Elekber'in başına deydi:

-Demek, daş da udsan eridir, ele mi? Odur ki, oğurluğ malları da udmusan da!

Hacı Elekber bir anlığa durulub gözlerini döydü, birden başını geri atdı, göz ğapağları yumuldu ve damağını marcıldadı balaca uşağa nesihet verirmiş kimi şirin şirin dedi:

-Geçmez, bala özünü yorma. Dedim ki, astarveşçiyem, o şeylerin heserini bir adamdan almışam.

Semedov gözlerini ğıyıp yine gülümsedi.

-Demeli, senin her şeyden başın çñır, her şeyin giymetini bilirsen, ğab ğacağın da pal paltarın da, ğalı ğalcanın da, bullurun da ... her şeyin!

-Ne gizledim, bala bilirem. Uşağlığdan öyrenmişem. Rehmetlik atam Mura-delı dellal olub.

-Senin evinden çñan malların giymetini biz tehminen hesablamışğ. Evinden en azı 400 min manatlığ şey çñmışdır.

Hacı Elekber üzü ğuru barmağlarını tük basmış üzünde gezdireb batmış avurdunu ovuşdurdu ve dili üst damağından asılıb ğalmış lah dişine toñuna toñuna alver edirmiş kimi dillendi:

-Ħalı ğalcanı bir de ğümüş ğab ğacağı ordan çñh!

-Ne üçün?

-Ona göre ki arvadımın çehizidir. Semedov yine de gülümsündü:

Ye'ni bele varlı yerden evlenmisen?

-Tacir Hacı Muhtar'ın gızıdır. Fağırın oğlu olmurdu, meni özüne hem küreken, hem de oğlu bilirdi.

-Ele ise ne üçün arvadımın çehizini de o anbarda gizledirdin?

-Göz nezer var bala. Erz eledim ki, o geder pahıllıg eleyen, gözü götürmeyen var ki! Müselman deyilik. Müselmanın işi ele pahıllıgdır da!

-Yahşı, tutağ ki, o şeyler arvadın çehizidir. Orda azı 300 min manatlıg mal galır, onları almağ üçün o geder pulu hardan tapmısan?

Hacı Elekber yine de adeti üzre gurumuş barmağlarını üzünde gezdirib batmış ovurdunu ovuşdurdu.

-Ahı men o malları nece deyerler öldürüb almışam. Eger giymeti min manatdırsa, yüz elli manata belki daha ucuz almışam.

-Niye ahı, ye'ni o malı sene satan bilmir ki malının filan geder deyeri var?

-Ne bilim Vallah, camaatın aldıgı maaş beyem özüne çatır ki? Bir de görürsen dava dermana da çatmır, eline ne keçdi, çıhardır bazara. Astarveşçi de görür ki, kişi kelefin ucunu itirib onun malını öldürür. Birimiz malı öldürdük, o birimiz de gerek öldüre. Bizim de öz ganunumuz var ahı. Mal satan görür ki, yüz yüz elliden artıg vermirler, ahırı satır. İndi, bala isteyirsiniz döyün, alverin ganunu beledir. Biri udur, biri udurur. Bir de ahı men o şeyleri bir ile, ya iki ile alıb ora yıgmamışam. He... Bugün birine bir şey lazım olur, başgasına tapılmayanda mende tapılır. Onda hemin şeyin giymeti de baħalanır. Hacı Elekber lezzetle ağzını marcıldıtdı, alver şirin şeydir, men de nece deyerler, bir növ adetkerde olmuşam. İndi isteyirsiniz söyün, isteyirsiniz döyün, hökümetiniz de...

Semedov'un bayağdan gülen üzü birdenbire ciddileşdi.

-Senin sözünden bele çıhr ki, hökümetin camaata verdiyi maaş ona çatmır, o da mecbur olur, malını getirib sene satsın?

-İndi men avam adamam, ğandığım beledir.

-De ğörek senin anbarından çıhan oğurluğ malları evine kim getirirdi.

Hacı Elekber başını geri atıb ğözlerini yumdu.

-Keçmez bala.

-Besdir Namazov! Sen çoĥdanın tülküsen özünü bile bile bu ğörkeme salıb ğöze ğörünmeye çalışrsan. Senin anbarından çıhan malların hamısı oğurluğ maldır.

-Sübut ele, men de deyim he...

-Son zamanlar evlerinde oğurluğ olmuş adamların bir çoĥu senin anbarından öz şeylerini tapmışlar.

Kişi dodağlarını büzüb ğözlerini süzdü:

-Ne bilim Vallah şeytan işidir. Amma men iyirmi ildir bu peçenin sahibiyem, elimde oğurluğ mal tutulmayıb.

Semedov celd bedenini ireli verib iti baĥıřlarla Hacı Elekber'in üzüne baĥdı.

-Demeli sen oğurluğ malları başğa yerde satır ya da satdırırsan?

-Bir nefer tap getir, benim üzüme dursun ki, men ona oğurluğ mal satmışam, ya da satdırmışam, sonra elinden geleni ele!

-Bele bir adam var.

-Bilmek olmaz, o kimdir bala?

-Senin oğlun.

Hacı Elekber yine de başın geri atıb, ğözlerini yumdu.

-Keçmez bala. Bir de o mene oĥşamayıb. Fersiz çıĥdı.

-İndi oğlun hardadır? Ne vaĥt ğayıdacağ?

-Harda olacağ, seferde. Bigeyret onun bunun ayağının altını süpürür, onun bunun için yorğan döşek salır. Bir de neçennik ondan elinizi üzün.

-Bağ, bu sualıma da dürüst cavab vermedin. Sabağ çoh birisi gün ağışam onun işlediği gatar Bakı'ya yetişecek onunla da görüşüb danışarım.

Hacı Elekber ele bil bu sözleri vecine almadı:

-Allah göysa...

Semedov ona nefesini bele dermeye macal vermedi:

-De görüm oğurluğ malları kimden alırdın?

Hacı Elekber, Semedov'un daz başına üzünü kenarda oturmuş Teymur'a sarı çevirdi ve onun çod, gıvrım saçlarını gösterib dedi:

-Bala, bağ, bu uşağın başının tükü geder adamdan mal almışam, bir o geder de adama mal satmışam.

-Ye'ni bu adamların heç birinin üzü yadında galmayıb.

-Men adam alveri elememişem, mal alveri elemişem, ona göre de gözüm he-mişe malda olub. Senin kimi oğru ahtarmışam ki mal satanı sorğu suala tutum?

Semedov ayağa galhib karandaşı stolun üstüne atdı.

-Demeli, düzgün cavab vermek istemirsən...

Hacı Elekber gülümsündü:

-Öznün yorma, bala!

Semedov daha bir neçe sual verib bugünkü istintağ bitirdi ve Terlanov'a danışıb Hacı Elekber'in oğlu Zeynalabdin Namazov'u duyuğ salmamağ şertile, ele ke-çirmek gerarina geldiler. Emeliyyatı kiçik leytenant Teymur Cahangirov'a tapşır-dılar. Bu, Teymur Cahangirov'un üreyine yatan ilk marağlı emeliyyat idi. Çohdan idi ki, bele emeliyyatlar aparmağ arzu edirdi. O bütün geceni yatmayıb işi nece apara-cağı hağğında ilan çekdi. Gah özünü cinayetkarın, gah da emeliyyet aparan milis işçisinin yerine goyurdu. Milis işçisinin tele gururdu, cinayetkar ise bu telelerden çıhabilmek üçün minbir hiyle işledir, ele bil milis işçisinin imtahan edirdi. Bütün geceni Teymur hem özünün hem de rekibinin ezebine şahmat oynayan bir adamı

hatırladırdı; özü de bu oyunda özünü aldatmır, en gözlenilmez en çetin yollar ahtarırdı. O ancağ sehere yahın yuhuya gedebildi.

Adeti üzre onu Seymur yuhudan oyatdı. Teymur ilk növbede merkezi telegraf sitansiyasına aynen ve bugün erzinde Moskva istigametinde olan şehirlerge gönderilmiş telegramları yohlamağa başladı. Bu işle düz üç saat meşğul oldu.

Eslinde o geder de telesmeyine deymezdi, çünkü Zeynalabdin'i Moskva'dan getiren 20 nömreli ğatar Bakı'ya sabah ahşam yetişecekti.

Buna göre de Teymur emeliyyatı çoh temkin ve diggetle aparırdı. Başğa başğa sitansiyalara vurulmuş eyni mezmunlu beş telegrama rast geldi. Özü de bu telegramlar şeherin mühtelif yerlerinde olan poçt şöÖbelerinden vurulmuşdu. Geribe mezmunu vardı:

“20 nömreli Moskva-Bakı ğatarının dördüncü vagonundakı provodnik Zeynalabdin Namazov'a. İbrahim'in ğızı oldu, adını Turac ğoydular. Erestun.”

Telegramların biri postov, biri Armavur, biri Mineralı Bodı, biri Gudermes, biri de Groznı sitansiyalarına vurulmuşdur. Teymur bu telegramların elle yazılmış eslini ona göstermelerini ğahiş etdi ve ona verilen telegramların eyni hetle yazıldığını görüb daha da şübhelendi.

“Ne geribe telegramdır, deye Teymur daha da teeccüblendı. Hamısı bir mezmunla... Eger bu ancağ İbrahim adlı bir adamın doğrudan da ğızı olduğu hağğında gönderilen şad heberdise, bunun bele te'cili özü de ğatarın geldiye istigametdeki beş büyük sitansiyaya ve başğa başğa şöÖbelerden gönderilmesine ne ehtiyac var idi? Bir iki telegram gönderilseydi bes deyildi mi?”

Teymur yine de bu telegramların el yazmasını gözden keçirdi, herflerin mirvarı kimi düzülüb geribe bir terzde girdelendiyini görüb bele gerara geldi ki, bu hokmen ğadın hettidir. Özü de bütün bu telegramlar Teymur'u marağlandırın ve yolunu heyecanla gözlediye Zeynalabdin Namazov'a vurulmuşdu. Şübhesiz ki bu telegramlar başğa me'na daşıyırdı. Lakin ğaydaya göre İbrahim'in kim olduğunu yohlamağ lazım idi. Belki bu İbrahim Namazovğilin tanışlarından İbrahim adlı birinin ğızı olmuş ve onun adını Turac ğoymuşdular. Burda geyritebii ne var idi ki? Gey-

ritebii görünen cehetler evvelen bu telegramların bu migdarda tecili vurulması, birdeki Erestun terefinden imzalanması idi. Şübhe doğuran üçüncü bir cehet burasında idi ki, bu heç de oğlan hettine, özü de Erestun kimi decel deledüz bir oğlanın hettine benzemirdi. Teymur telegramlardan birinin elyazmasını götürüb birbaş milis idaresine geldi ve Namazovgilin İbrahim adlı gönşuları, yahud göhumları olub olmadığını yohlamağa başladı. Onların gönşuluğunda yaşayanlar içerisinde üç nefer İbrahim adlı adam tapıldı. İbrahimlerin biri doğguz yaşında uşag idi. Demeli, ikisi galırdı.

Sonrakı yoğlamalar gösterdi ki, galan iki İbrahim'in ailesinde ise son iki üç il erzinde uşag zad doğulmamışdır. Namazovgilin göhumları içerisinde de İbrahim adlı adama tesadüf edilmedi. Demeli, bu telegramın müeyyen bir megsedle özü de telegramda yazılan sözlere heç de uyğun olmayan bir megsedle vurulduğı ehtimalı daha da artdı.

Saat bire yahın Teymur Erestun'un oğuduğı mektebe gelib evvelce mekteb direktoru ile danışdı ve vacib yoğlama üçün altıncı sınıf şakirdi Erestun Namazov'un inşa mektebini istedi. Müdür Teymur'dan hahiş etdi ki, biraz gözlesin, özü ise gelib Erestun'un sınıf rehberini tapdı, inşa defterini alıb Teymur'a verdi. Teymur Erestun'un hettini telegramdaki hetle tutuşdurub telegramın tamamile başga bir şehs terefinden yazıldığına emin olduğdan sonra mekteb müdirine teşekkür edib getdi. Bir telegramların vurulduğı şöÖbeleri gezib hemin telegramı vuran adamın sifetini kimin yanında galdığını döne döne soruşdu. Beş şöÖbeden ancağ birinde sarışın saçlı, üzügüler bir gız telegrama bahıb çetinlikle neyi ise çatırladı.

-Aha deyesen, yadımdadır, gadın idi.

-Sifeti, paltarı, sarı boyu buhunu nece idi? deye Teymur celd soruşdu:

Gız güldü:

-Bu hırdaca pencereden ne görmek olur ki? Telegramı mene uzadanda birce elini gördüm. Nazik üzü barmağları var idi. Özü de barmağında deyesen, tek gaş üzük gördüm.

-Üzüyün gaşı ne idi?

-Men bileni brilyant idi.

-Bes sonra yadında daha ne galıb? deye Teymur biraz da ğıza yaħınlaşdı. Pal-tarı, sesi, sifeti ...

Sifetini görmedim, ancağ çenesini gördüm. Geşeng çenesi var idi.

-Dodağları rengli idi mi?

-Yoh.

-Bes dırnağları?

Ğız bir geder fikirleşib ağzını buzdu:

-Yadıma gelmir. Bu pencereden içeri o geder el girir ki ...

-Yaħşı, bes sesi?

-Eh, bu çağğa çuğgun içerisinde ses ğalar yadda?

Teymur ondan el çekmek istemirdi.

-Aħı, bezen adamın sesinde ele hüsusiyyetler oldu ki, onu heç yaddan çıhar-mırsan. Meselen, biri peltek olur, biri görürsen müeyyen herif deyebilirmir, şirin danı-şır biri yoğun sesle, o biri ince sesle danışır.

Ğız yine güldü:

-Bes men nece danışıram?

Teymur'un ğaradinmezliyi ele bil harasa yuharı çıhmışdı. O geribe bir dilaverlikle ğıza cavab verdi:

-Sen çoh geşeng danışırsan, özü de giyamet ğızsan. Deyesen tekce danışığın çoh, hasiyyetin de hoşdur, amma gerek yadına salasan. De görek o ğadınla heç bir kenar söhbet elemedi ki?

-Ne söhbet?

-Ye'ni onun yazdığı telegram sene geribe gelmedi mi? Onunla heç sorğu sual etmedin mi?

Ġız gözlerini ġıyıp fikre getdi, birden ucadan seslendi:

-Aħa dayanın, dayanın yadıma geldi. Men ondan soruşdum ki, ne vaħtdan Erestun ġız adı olub? O dedi ki ġız deyil, oğlandır. Soruşdum ki bes özü hanı. Güldü dedi ki naħoşlayıb.

Teymur astadan soruşdu:

-Daha heç bir şey hatırlamırsan?

Ġız bir de fikirleşib ağzını büzdü.

-Yoh... adam yoħ idi...

Teymur telegrafçı ġıza teşekkür edib getdi.

Yarım saatdan sonra kapitan Terlanovla görüşüb apardığı emeliyyatın gedisi haġğında ona me'mat verdi. Terlanov, Teymur'u diġgetle dinlenib razılığını bildirdi, telegramın elyazmasını ondan alıb gözden keçirdi ve Teymur'u imtahan edirmiş kimi soruşdu:

-Sen bilen bu sözlerin esli me'nası nedir?

Teymur bütün günü apardığı emeliyyatın neticesi olaraq ilhamla cavab verdi:

-Bu aydın meseledir: Zeynalabdin Namazov'a kimse atasının ele keçdiyi ve onun özünün de ele keçebileceyi haġğında heberdarlığı edir.

-Sen bunu neden bildin?

-Bugün apardığım emeliyyatdan.

Kapitan Terlanov şakirdine ders veren bir müellim kimi suallarına davam etdi:

-Tutaġ ki, sen eline keçen bu telegramdan başġa heç bir elave me'lumat toplayabilmemisen, hem de Zeynalabdin Namazov'dan şübhelenirsen, onu tutmaġ isteyirsen ve bilirsen ki, bu barede ona heberdarlığı edebilerler.

Teymur bir müddet dinmedi sonra meseleni hell edebilmeyen şakirdler kimi astadan cavab verdi.

-Çetindir. Birinci defedir ki, mene bele emeliyyat tapşırırsınız.

Terlanov telegramı Teymur'a uzadıb dedi:

-Bir de oñu.

Teymur ohudu ve başını galdırıp sual edici nezerle kapitana bahdı:

-Eger burda bir adamın hestelendiği, yahud başına bir geza geldiği hağğında yazılıydı, men bunu hökmen göca Namazov'un tutulması ve onun oğlu Zeynalabdin Namazov'un tutulabileceyi ile elagelendirirdim. Amma bu telegramın mezmununda bir şadlığ var bu hoş heberdir.

Terlanov soruşdu:

-Sen ömründe ova çıhmısan mı?

-Cebhede bir iki defe olub. Ara sakitleşende üç dörd yoldaş donuz ovuna çıhmışığ.

-Bes Turac ovuna nece?

-Yoh.

-Heç bilirsən Turac nece çığırır?

-Eger yanılmıramsa el arasında bele revayet var, guya Turac çığıranda: "Dad meni tutdular", deyir, Teymur ele bil birden ayıldı. Dayan dayan demeli bu telegramın esas megsedi Turac sözü altında veziyyeti Zeynalabdin'e çatdırmağdır. O nedense yine de başına deyen toppuzu, üzünde gicgâhlarında gezen nazik barmağları, "Çekil Turac!" deye astadan emr eden hırıltılı kişi sesini hatırladı ve bu telegramı göndereni gız mı, gadın mı, ya kişi mi olduğunu öğrenmek hevesi bütün varlığına hakim kesildi. "Belki men doğrudan da her şeyi şişirdirem, anası yahud halası ona başa salmış, o da gedib tanış bilişlerinden birisine anasının hahişini bildirmiş ve kimse onun üçün bele bir telegram vurmuşdur.

Belki de meni bir neçe il bundan ğabağ tora salmış mechul ğızın bu deste ile heç bir elagesi yoğdur, belki de o ğız heç de Turac deyil, başğa bir adamdır, adı da başğadır. Belki de çoğdan tutulub olub yağud bu çirkin peşeni atıb ere gedib, özüne yağşı aile ğurub. Men ne üçün onu baş vermiş bütün hadiselerde müğessir bilirem? Ne üçün men her yerde onu ahtarırım? Bütün bunlarla beraber keşfiyyatçıya mehsus sövgü tebi ile Teymur hiss edirdi ki, Turac adlı mechul ğız hele de yaşayır. Özü de bu ğız hardasa, lap onun ğonşuluğunda olur. Amma Teymur onun üzünü görmemişdi. Bu ğızın esl adını da bilmirdi.

Terlanovla meslehetleşenden sonra Teymur demiryolu sitansiyasının milis idaresine gelib emeliyyatın gedişini yoğladı, çünkü seherden onlara telegramın mezmununu bildirmiş ve hahiş etmişdi ki, sabah Moskva'dan Bakı'ya gelen 20 nömreli ğatarın dördüncü vagonundakı Provodnik Zeynalabdin Namazov'u nezaret altına alsınlar. Postovla elage sağlayıb Zeynalabdin Namazov'un hemin ğatarı geldiğini yoğlatdirmiş ve postovdan sonraki sitansiyalardan birine tapşırılmışdı ki, Namazov'a göz olmağ üçün nezaretçi ğoyulsun. Hemin adam Bakı'ya geder gelib göze görünmeden Zeynalabdin Namazov'u Teymur'a tehvil verdi. Lakim demiryolu milis idaresinin işçileri ile bir yerde emeliyyat aparın Teymur Cahangirov'un her ehtimala ğarşı nezaret altına aldığı tekce Zeynalabdin Namazov deyildi. Buna ğöre de o, emeliyyatı e'la yerine yetirdi.

Zeynalabdin Namazov'u dayandırdığda bu ortaboyle, çevikterpenişli ğartal-bağışlı oğlan teccüblendi ve ardınca getmesini teklif eden Teymur'u tepeden dırnağğa geder süzüb dinmez söylemez onun dalınca düşdü. Onlar sitansiyadakı milis şöğbesinin otağlarından birine girdiler.

-Men ne tegsirin sahibiyem? deye nehayet Zeynalabdin kobud bir tarzde soruşdu:

Teymur onun ğarşısında dayanıb ellerini beline vurdu ve temkinle dillendi:

-Bes senin çamadanın hanı?

-Ne çamadan?

-Ye'ni Moskva boyda şherden eli boş gelmişen? Zeynalabdin heyasız heyasız çiyinlerini atdı:

-Hemişe Şaban, bir defe de Ramazan. Üç günden bir ordayam. Her defe elidolu gelmeyeceyem ki?

Teymur sitansiyada gatar gözleyen iki nefer sernişini şahid kimi çağırıp milis serjantına emr etdi:

-Ahtarın!

Zeynalabdin özünden arhayın olduğu için mügavimet göstermedi. Özü ciblerini çevirib kirlenmiş darağını, ezilib köhnelmiş vesigesini 160 manat mebleğinde pulu ve hisden ğaralmış cib yaylığını stolun üstüne atanda Teymur dedi.

-Yaylığını götür. Demeli, senin yanında bunlardan başga heç bir şey yoħdur?

Zeynalabdin elini kobud eda ile cavab verdi:

-Ahtarın. Tapsanız bölerik.

Milis serjantı onun penceyinin astarını çekmesinin içini ahtardı, yalnız saat göyulan cibinden nazik ipe bağlanmış çamadan açarı çıħdı.

-Bes bu açarın çamadanı ğanı?

-Bu açar benim deyil. Sernişinlerden kimse itirmişdi, tapmışam.

Teymur ahtarış ğağda protokol yazdırdı. Şahidler ise ğol çekdiler. Amma Zeynalabdin ğol çekmeden boyun ğaçırdı. Teymur protokolu büküb cibine ğoydu.

Zeynalabdin Namazov'un istintağı çoħ uzanmadı. O, atası ile heç bir elagede olmadığını bildirdi ve bu vaħta geder heç bir ğanunsuz iş görmediyinin sübut etmeye çalışdı. Lakin müstentig Mayor Semedov meseleni uzatmağı sevmirdi. O, Teymur'un Zeynalabdin Namazov'dan ğabağ dayandırıp bu milis şöÖsine gönderdiyi Heyri Aydemirov'u Zeynalabdin'e üzleşdirdi.

-Bu oğlanı tanıyorsan mı?

-Nöşün tanımıram, deye Zeynalabdin Heyri'ni altdan yuharı süzüb fisıldadı. Ele il uzununu bir yerde gedib gelirik de. Semedov zengi basıb tapşırdı ki, çamadanı getirsinler. Çamadanı getirdiler. Bu, uzunluğu yarım metr olan nimdaş bir çamadan idi. Bu çamadan size tanışdır mı? deye Semedov Zeynalabdin'den soruşdu. Zeynalabdin dönüb çiyini üstünden çamadana bahdı. Rengi deyişdise de, heyecanını, gezebini bürüze vermemeye çalışdı.

-Yoh, tanış deyil. Belki sernişinlerden zaddan birinin yadından çıhib vagonda galıb. O ğanlı ğanlı Heyri'ye bahıb soruşdu.

-Ele bunu senin elinde tutublar?

Heyri ğaşlarını çatıb dinmedi. Semedov gülümsünüb stolun siyirmesinden kağıza bükülmüş bir açar çıhartdı ve Teymur'a uzadıb hahiş etdi ki, çamadanı açsın. Teymur açarı alıb çamadanı açdı. Ğapağını ehtiyatla ğaldırdı ve Heyri onun içinde selige ile bükülmüş yüzlükleri gördükde gözleri az ğaldı ki, kellesine çıhsın.

-İndi bah, gör bu çamadan senindir ya yoh, deye Semedov Zeynalabdin'e müraciet etdi. Zeynalabdin ise çamadana sarı bahmadan ayağını ayağının üstüne aşırıp saymazyana saymazyana cavab verdi:

-Yoh.

-Ele ise ne teher olur ki, senin cibinden çıhan açar hemin çamadanı açır?

-Menim cibimden heç bir açar zad çıhmayıb.

Semedov Teymur'a teref döndü.

-Yoldaş Cahangirov, o açar hardan çıhib?

-Zeynalabdin'in cibinden.

-Yalandır deye Zeynalabdin yerinden sıçradı.

-Otur! deye Semedov emr etdi ve hal şahidlerinin ğol çekdikleri protokolu ona gösterdi.

Zeynalabdin ağır ağır oturdu. Semedov Heyri Aydemirov'a müraciet etdi:

-Bu çamadan sizindir?

Heyri, aldanıb tehgir olunmuş adamlar kimi dönüb Zeynalabdin'e baħdı ve geti bir sesle cavab verdi:

-Yoh.

-Bes çamadani sene kim verib?

-Zeynalabdin.

-O çamadani sene verende ne demişdi?

-Demişdi ki, bu gece eve getmeyecek, buna göre deeledi ki sehere geder çamadan bizde galsın. Demişdi ki seher gelib aparacağ.

-Zeynalabdin Namazov senden tez tez bele ħahişler edirdi?

-Yoh birinci defe idi.

-Sen bilirdin mi bu çamadanda ne var?

-Yoh.

-Sen Zeynalabdin'in Moskva ile Bakı arasında olan sitansiyalarda kimlerle görüşdüyünü, ne ile meşğul olduğunu bilirdin mi?

-Yoh.

-Neçe vaħtdır bir yerde işleyirsiniz?

-İki ay olar.

Semedov üzünü Zeynalabdin'e çevirdi.

-Bes sen deyirsen il üzünü bir yerde olursunuz?

Zeynalabdin mızıldandı:

-Söz meselidir de Heyri'ye teref döndü:

-Zeynalabdinle bir yerde işlemezdən gabağ onu tanıyırdın?

-Tanıyordım.

-Onun hareketinde danışığında şüpheli bir şey görmemişdin?

-Yoh, ancağ bilirdim ki, özüne göre hürmeti var, eli açığı oğlandır.

Semedov gülümsündü, gözlerinin etrafında gırışlar emele geldi:

-İnanan daşa dönsün.

Heyri sadelövhlükle dedi:

-İnanın, yoldaş müstentig, bir şey görseydim, deyerdim. Bañ, bu çamadanı o verib deyirem. Gizletmirem.

Amma pulları hardan yığıb, adam soyub, adam öldürüb, ev yapıb bilmirem. Ahı men gündüzler işleyirem, bu geceler. Demeli, o işleyende men yatıram. Adam o geder yoruldu ki heç top sesine de oyanmır.

Semedov elindeki karandaşı oynadıb adeti üzre özünü ireli verdi:

-Bes gatar Bakı'dan çıhanda ikiniz de oyağ olmursunuz?

-Oyağ oluruğ. Camaata yorğan döşek verib biletleri yığıb her işimizi saħmana salandan sonra men yerime uzanıb yatıram.

Demeli, Zeynalabdin'in özü ile küpeye ağır yük getirdiyini heç vaht görmemisen?

-Yoh.

-Ahı, bele şey olabilmez.

Heyri Aydemirov ne ise fikirleşib müstentigin stoluna yahınlaşdı:

-Yoldaş naçalnik, belki o yük deyirsiniz, ne deyirsiniz o şeyi menden gizletmek için evvelceden yolumuzdaki sitansiyalardan birine gönderir, sonra da geceyarısı alır. Çünkü bizim küpenin aşağı yeri hemişe onundur. Ora geceler bağılı olur, gündüzler de üstünde yatır... Heyri yine de ne barede ise fikirleşdi ve tereddüdle elave etdi:

Açığı mene ele gelirdi ki, alicenablığ edir.

Semedov deyeseñ Heyri Aydemirov'un sözlerinde müeyyen hegiget görürdü. O, karadaşının yorulmamış ucunu ağır ağır stola vuraraq ne barede ise fikirleşdi ve başını galdırıp mülayim bir sesle dedi:

-Sen gedebilersen, Heyri Aydemirov.

Ertesi gün seher tezden Teymur Haçmaz rayonuna yola düşdü, demiryolu milis şöÖbesinin kömeyile Parsadanov familyalı orta yaşlı adamı özleriyle Bakı'ya getirdiler. Bakı-Moskva gatarı yola çıkmamışdan evvel oğurluğ malları Haçmaz'a Parsadanov aparırmış. Orda 19 nömreli Bakı-Moskva gatarını gözleyir ve yoldaşını yuhuya vermiş Zeynalabdin hemin şeyleri ondan alıb öz yerinde gizledirmiş. Teymur, Terlanov'un kömeyine daha bir şeyi aşkara çıhardı.

Zeynalabdin onunla işleyen yoldaşlarında şübhe oyatmamağ üçün her iki üç aydan bir başga provodniklerle yola çıhardı. Ona bu işde kömek eden adamlar Zeynalabdin'in bu şıltağlığını ancağ hasiyyetinin tündlüyü ile izah edirdiler.

Parsadanov tegsirini tez boynuna aldı ve Zeynalabdin'in üzüne durub oğurluğ malı ondan gebul etdiyini ve onun üçün Haçmaz'a taşıdığını tesdig etdi. Bundan sonra ata ile oğlu üzleşdirdiler.

Ğoca Namazov oğlunu uzun uzadı süzüb ğuru barmağları ile batmış ovurdunu bir müddet ovuşturu. Sonra gözlenilmeden "fersiz övrad" deyib onun üzüne tüpürdü.

Semedov ata ile oğulu diggetle süzüb ayağa ğalhdı.

-Demeli, daha bir şey aydın oldu. Senin verdiyin oğurluğ malları oğlun Zeynalabdin satırmış. E'tirazınız yohdur ki?

Hacı Elekber Namazov sahta bir semimiyyetle, hem de yana yana dillendi:

-Merheba! Menim anbarımda oğurluğ mal olduğunu gelib size heber verene merheba! Birden dayanıb ne ise fikirleşdi ve marağla soruşdu:

-İndi de görüm, neçennik, heberciye benim anbarımdan bir şey düşecek, ya yoh?

-Sen hamımı öz arşınınla ölçürsen, Hacı Elekber, deye Semedov istehza ile gülümsündü. Hacı Elekber yana yana sözüne davam etdi:

-Amma gelib mene deseydi ki, bes senin evini yıhmağ isteyirem, anbardaki maldan biraz ona verib, ağzını gıfillardım. İndi, nece deyerler : Eli aşından da olduğ, veli aşından da. Ne ona bir şey düşdü, ne mene.

Semedov ucadan güldü:

Yoh, Hacı Elekber, senin payına bir şey düşecek, amma bezi meselelerde bize kömek etsen, tegsirin biraz yumşalar.

Hacı Elekber gözlerini gıyib marağla Semedov'un üzüne bağdı:

-O nece meseledir, neçennik?

-Bizim üçün hele de şübheli galan meselelerdir. Misal üçün, bu oğurluğ malları kimden alırdın, o telegramı Zeynalabdin'e kim vurmuşdu? Bir iki bele adamın adını desen kifayetdir.

Hacı Elekber adeti üzre başını geri atıb gözlerini yumdu:

-Keçmez, neçennik,

Semedov gülümsündü:

-Ne üçün?

-Ona göre ki, artıg tamañ baş yarar. Menim başım çekib, neçennik. Mesel var, çoñ yemek adamı az yemekden de goyar. Bu işi ele biz üçümüz görürdük. Parsadanov, o fersiz, bir de men... O ki, galdı o tele, göresen, uşağardan hansı ona buna yazdırıb gönderib. Men evden çıñanda tapşırđım ki, Zeynalabdin'e bele bir tel vursunlar, Hacı Elekber nefes alıb damağını marcıldatdı ve elave etdi. Bir de ki, benim yaşıma bañma, hövselesizem, mene "altı aylıg Hacı Elekber" deyerler, tez ele, işi ver mehkemeye, yohsa içinden gembergulu çıñar. Ne öz başını ağrıť, ne de bizim. Terlanov ne geder çalışdısa, bu işle elagedar olan heç bir yeni ize düşebilmedi. Onlar hemişeki kimi müstentig Semedovla razılaşıb işi gurtarmış hesab etdiler ve mehkemeye verdiler...

Oktyabr ayının ortaları idi. Bir seher Teymur işe çıhanda Terlanov onun üzünü tükli görüb soruşdu:

-Bu nedir, yoldaş Cahangirov, yohsa sağgal burahırsan?

Teymur gâşlarını çatıb cavab verdi:

-Yoh, yoldaş kapitan, bugün benim yahın bir dostumun ilidir.

-Hemin o sürücü olmaya? Gerek ki, adı Eleddin idi, ele mi?

-Beli.

Kapitan Terlanov kürsüye eyleşib yumruğunu stolun üstüne vurdu.

-Gerek bu emeliyyatı men aparaydım. Birden Teymur'a sarı döndü:

Ye'ni bu vahta dek o cinayetin üstünü açabilmeyibler?

-Yoh.

Kapitan Terlanov gıyılmış gözlerini mechul bir nögteye zilledi,

-Nece bilirsən, Cahangirov, eger bu emeliyyatı men aparsaydım, onlar benim elimden kaçabilerdiler mi?

Teymur nedense biraz gec cavab verdi:

-Mene ele gelir ki, onlar çoh tehlikeli, hem de çoh hiyleker cinayetkardırlar.

-Bes bizim bu vahta dek tutduğumuz cinayetkarlar onlardan az tehlikelidir? Ele "İnkassator" emeliyyatını, yahud Hacı Elekber Namazov'un emeliyyatını götür.

-Kim bilir, deye Teymur ehtiyatla dillendi, belki de bizim ele keçirdiyimiz bu adamlar büyük cinayetkar bir destenin üzvüdürler.

Terlanov güldü:

-Men bir şeyi müşahide etmişem, Cahangirov. Sen çoh heyalperestsən. Çoh şişirdirsən. Bir geder celd terpenmeye adet et. Meselen, ele o telegram ehvalatını

götür. Onun adı telegram olmadığını aydınlaştırmag için sen, gör ne geder vaht serf etdin. Halbuki ancağ tekce “Turac” sözünün sirrini açmağ kifayet idi.

Teymur başını aşığı salıb astadan dillendi:

-Siz çoh tecrübeleriniz, yoldaş kapitan. Bezen size lap paııllıg edirem.

Kapitan Terlanov bu cavabdan razı galıb ayağ a galhdı, yaınlaşıb dostcasına elini Teymur'un küreyine vurdu:

-Yaşı, get, dedi. Deyesen gebir üstüne telesirsen. Men aşıam burda olacağam.

-Sağ olun.

Teymur çıhdı ve birbaş yuħarı mehelleye, ordan ise gebiristanlığ a sarı üz tutdu.

O, gebirlerin arası ile ağır ağır addımlayır, gözlerini kiçik tepecik üzerinde ağaran başdaşının etrafında toplaşmış bir deste uşagdan ayırabilirdi. Ğızhanım başını gebirin üstüne goyub ağlayırdı.

Uşaglar da gözlerini analarına dikmişdiler.

Teymur onlara yaınlaşıb bir müddet dinmezce dayandı, sonra ehmallığ a eyilib onun çiyinlerinden tutdu ve galdırdı:

-Besdir, özünü üzme, Ğızhanım bacı.

Ğızhanım onu gören kimi:

-Ay Eleddin, gör senin yanına kim gelib? deye daha da berkden hönkürdü. Yazıg Eleddin, ne gapın var, ne penceren.

Teymur başını aşığı salıb yine dillendi:

-Ğızhanım bacı, besdir! Araya söz salmağ için elave etdi. Üstünün daşını, mermerini sifariş vermişem. İli için gebiri tikilib gurtarar.

Ğızhanım gözlerini silib birdenbire sakitleşdi:

-Biz sabah yola düşürük.

-Hara? deye Teymur teccüble soruşdu.

-Sabirabad'a. Ğardaşım gelib dalımızca. Deyir, bu geder yetimle burda ğalmağın ne me'nası? Gedek, deyir, kende, atan evine. Uşağlar da böyüyüb yavaş yavaş kolhozda işlerler.

Teymur bir geder fikirleşib razılaşdı:

-Pis olmaz... Kömek zad lazım deyil ki? Puldan zaddan...

Ğızhanım ağlamağdan ğızarmış gözlerini ğaldırıp teşekkürle ona bahdı:

-Çoh sağ ol, Teymur ğardaş, onsuz da bizim zehmetimiz çoh çekmisen, daha ğardaşım burdadır. Atam evinde bizim üçün pis keçmez.

O, ayağa ğalhib eline bir daş aldı, müveggeti ğoyulmuş baş daşını çizdi ve uşağlara sarı dönüb dedi:

-Ne durmusunuz?

Uşağlar da yañınlaşib anaları kimi heresi eline küçük bir daş aldı, gebirin başdaşısını bir bir cızıb, çekilib kenarda dayandılar. Ğızhanım başını çiyine eyib onlara nezer yetirdi ve e'tinasız bir tarzde dedi:

-Rehmetliye deyirdim ki, bu geder uşağ neye lazımdır? Deyirdi ki, ne geder cavanığ ğoy olsun. Maşallah, hürküdüb saymağ lazımdır. Sonra fikirli fikirli gebire bahdı, derdli derdli tekrar etdi:

-Ne ğapın var, ne penceren.

Teymur'un üreyi köyrelde de, özünü gücle sañlayıb astadan dillendi:

-Ne elemek olar. Ğızhanım bacı, dünyanın işi beledir. Eleddin seni tek ğoyub getmedi. Gör senin evinin ne geder kişisi var.

Onlar ağır ağır gebiristanlığdan çıhdılar ve aşağıda Hezer'in gömgöy sularından baş alıb pille pille ucalan şehere sarı addımladılar.

-Ay bala, ay oğul, ahı men de ğocalıram, bu gün varam, sabah yoñ. Niye bir terpenmirsen? Deyirsen ye'ni özüm ğonum ğonşunun evine gedib bir ğız tapım,

ğolundan tutub senin için getirim? deye Cavahir yarızarafat, yarıciddi halda Teymur'un üstüne düşmüşdü.

Teymur dinmirdi, ancağ gülümsünürdü.

-Ay bala, ağı niye dinmirsen, niye ananı üzürsen, mende ürek var beyem?

Teymur ayağa galhib anasını gucağladı. Cavahir'in zeif bedeni onun golları arasında eridi.

-Maşallah, her elinin ağırlığı bir benimce olar. Bilmirem niye yeyib içib dünyadan vazkeçmirsen?

-Gelin, neve isteyirsense Seymur'u evlendir. Elinde yahşı seneti, savadı, özü de gül kimi oğlandır.

-Bele de iş olar? Heç büyük gardaş gala gala, kiçiyi evlendirerler? Bu harda görünüb? Allah göstermesin, korsan, şilsen, ne olub sene?

Teymur dehlize çıhib gapı ağızında çütlenmiş uzunboğaz çekmelerini getirdi ve geyine geyine dedi:

-Meni gözlemeli olsan çoh çekecek, ana. Heç özüm de bilmirem üreyim ne isteyir bir de ki, benim hoş gelmeyim çetin meseledir.

Cavahir lap özünden çıhdı, onun gözleri irileşdi:

-Bıy, sene ne olub ki? Minnetleri olsun, namhuda maşallah boy buhun sende, ağıl sende. Bu yandan da ali tehsil alırsan. Bir de ömrün boyu milisde işlemeyeceksen ki?

Teymur papağını başına goyub, üst başını rahladı ve anasına yahınlaşib ciddi, hem de mehriban bir nezerle onun üzüne bağıdı:

-Ana, düz üç ildir, sen bu söhbeti benimle edirsen. Sen gel Seymur için elyeri goy, toyunu eleyek. O ki, galdı mene, bilmek olmaz, belki men heç evlenmedim, ya da, bir de gördün birinin elinden tutub getirmişem ki, ana, nece deyerler, heyir dua ver!

Cavahir g aşlarını teeccüble dartdı.

-Bele olmaz! Ahı benim arzu kamım var.

-Goy evvel men bir  reyime yatan gıza rast gelim, sonra ne isteyirsen ele.

Teymur vidalaşıb otağdan  ııhdı. Cavahir adeti  zre astadan onun dalınca seslendi:

-Teymur, oğlum, yolda tramvaydan, maşından muğayat ol.

-Yaşşı, ana, niğaran galma.

K çelerin birinden keçende Teymur serjant Babayevle g r şd . Babayev gırh yaşımda olardı.  z  de yaman meseli adam idi: G lmezdi, amma başğalarını hemişe g ld rerdi. Onunla bir yerde olanlar  oh vaht başa d şmezdi ki, bir s z  Babayev ciddi deyir, yoħsa zarafat edir. İndi de ciddi bir t vrlle Teymur' u salamlayıb:

-Yoldaş Cahangirov, deye sirli bir heber verirmiş kimi astadan dillendi, bu yaħınlarda bir ev var, yaħından keçende mene bir şey şübheli g r nd .

Teymur ele bildi ki, serjant hemişeki kimi yine zarafat edir:

-O ne şeydir?

Babayev yan yöresine baħıb astadan dedi:

-Zıngırov sesi.

Teymur güldü:

-Ne olsun ki? Buradakı heyetlerin  ohunda g yun, inek saħlayırlar. İndi göresen uşağlar o Zıngırov' u hansı g zunun boynuna bağlayıblar.

Kapitan Terlanov' un dediği “sen heyalperestsen” sözlerinden sonra Teymur  z hisslerini, m şahidelerini bir geder tengidi nezerde yoħlamış ve bele gerara gelmişdi ki, “ belki doğrudan da herkesden, her şeyden bu geder ş bhelenmeyim yersizdir” Bakı' da bir milyona yaħın adam yaşayırdı. Ahı Teymur' un ahtardığı cinayetkarlar bu bir milyonun içerisinde bir heç idi. Niye o, herkese ş bhe ile baħırdı? Odur ki, indi de serjant Babayev' in dediklerine ehemiyet vermedi. Bir de ki, serjantın bunu ciddi veya zarafatla dediğini hele te' yin etmemişdi.

-Yoldaş Cahangirov, o Zıngırov göyunun gızunun boynunda deyil... Men bu sesi eşiden kimi gulağlarımı şekledim. Bir göca kimi bu heyetin gapısını iki defe açib bağladı. Ğapı çırpılan kimi zıngrov çalındı.

Teymur dönüb Babayev'in üzüne baħdı:

-Deyirsen, ye'ni göyünü Ğapıya bağlayıblar?

-Yoh, Zıngırov'u Ğapının üstüne vurublar. Özü de içeri terefdən. Ğapının yayı var, açılan kimi özü örtülür, örtülende de Zıngırov seslenir.

Belki ele Zıngırov'u o göca vurub Ğapıya? Bu mehellede bele şeyler çoh olur. Meselen, hansı Ğasarın üstüne baħsan, kiçik yel deyirmanı görersen, uşağlar Ğayırlar.

Serjant Babayev başını buladı:

-Ne deyirem, amma mene ele gelir ki, o Zıngırov'u Ğapıya gesden vurublar. Bir de ki, heyet yaman böyükdür. Ev içeri terefdedir. Deyirem, belki o Zıngırov gelib gedenler Ğağında evdekilere heber verir?

-Heber verende ne olar ki?

Serjant Babayev teeccüble Teymur'a baħdı:

-Yoldaş Cahangirov, sizi tanımağ olmur. Siz Ğabağlar her şeye fikir verirdiniz. Ahı ne üçün Ğapıya Zıngırov vurublar?

-Görünür ki, zarafat elemirsen, deye Teymur yoħlayıcı bir nezerle Babayev'i süzdü.

-Bu da sözdür? Doğru deyibler ki, yalancının evi yandı, inanan olmadı. Canın üçün zarafat elemirem.

-Ele ise yoħlayabilersen. Gör orda kim yaşayır, neçidir, ne ile meşğul olur? Teymur ayağ saħladı. Amma ev sahibi şübhelenmesin, yaħşı deyil. Belki de necib bir adamdır, heyetine deleduzların girmemesi, enciri, üzümü aparmaması üçün Ğapıya zıngrov asıb ki, heber tutsun.

-Ne deyirem ki, ehtiyat igidin yaraşığdır.

Teymur, Babayev'den ayrılıb yoluna davam etdi. Sovet küçesine çatıb buranı şeherden ayıran daş bende yañınlaşdı. Adeti üzre bir anlığa istekli Bakı'sının seyrine daldı. Yastı damlar pille pille enir, perakende halda etrafa sepelenmiş bir mertebeli binalar get gede ucalır, cergelenib geşeng geniş küçeler boyu uzanır, yaşıl bağların etrafını herlenib her terefdən saysız hesabsız çaylar kimi denize sarı üz tuturdu. Bakı'nın görünüşünde bir ezemet, bir gurur duyulurdu.

Teymur son zamanlar apardığı müşahidelerden, elinde olan faktlardan, delillerden çıhardığı neticeleri umumileşdirib cinayetkarları esasen iki gruba bölmüşdü. Birincisi tesadüfi cinayetkarlar idi, daha doğrusu, onlar ayrılığda, yahud, iki üç nefer bir yerde hareket edir, ya hırda oğurluğlar, ya da gizli alverle meşğul olurdular.

Onlar berke düşende tegsiri öz boyunlarından atıb, yoldaşlarının üstüne salır ve birbirini ele verirdiler. Onları üzleşdirende az galırdılar canavar kimi birbirini boğsunlar. Beleleri müstentigin işini demek olar ki, olduğca asanlaşdırırdı. Amma ikinci grup cinayetkarlar çoh tecrübeli, hem de gorhulu idiler. Bunlarla iş aparmağ da son derece çetin idi. Eger onlar cinayet üstünde tutulurdularsa, yahud cinayetkar oldukları sübut edilirdise, meseleni uzatmırdılar, “Bu işi men görmüşem, tek men görmüşem”, deye başğalarının da tegsirini öz boyunlarına alır, müstentigin ve emeliyyat işçilerinin fikrini yayındırmağa çalışır, çoh vaht buna müveffeg olabilirdiler. Teymur'un düşündüyüne göre, bu sebebden ne büyük bir desteden cemi iki üç nefer ele keçir, galanları ise azad gezir, hebse alınmış yoldaşlarına ve ailelerine kömek edirdiler. Özü de Teymur'a ele gelirdi ki, ikinci gruba mensub cinayetskârların istintağ zamanı verdiyi cavabların harakteri de birbirine çoh yañın ve uygundur. Ele bil bu adamlar bir müellimden ders almışdılar. Ele bil onlar yazılmamış, lakin möhkemce gebul olunmuş gizli bir nizamnameye riayet edirdiler. “Men deyirem ki, bu işi men görmüşem, menden başğa heç kes olmayıb, inanmırsınız, ahtarın, tapın, sübut edin.” Onları birbirine benzeden daha bir ceht var idi. Onlar Eleddin'i de, Teymur'un özünü de, İnkassator'u da toppuzla vurmuşdular. Özü de bu cinayetkarlar arasında hökmen gadına da tesadüf edilirdi. Teymur da cinayetkarların eline veren, Eleddin'in de maşınıni sañlayan, Zeynalabdin Namazov'a da telegram vurub onu heberdar eden gadın olmuşdu.

Teymur'un bu gâdın hağğında toplayabildiği son derece cüz'i me'lumatlar bundan ibaret idi. Eger bütün bu hadiselerde iştirak eden gâdınlar aynı adamlarsa, ye'ni bu işleri gören bir gâdındırsa, o gece onunla ele medeni, heya ile danışıldığını, Eleddin'in maşınında galmiş hrizantema güllerini ve telegrafçı gızın gözlerini gamaşdıran tek gaş üzüyü nezere alıb, onun hağğında tehmini fikir yürütmek olardı ki, bu adam dilden itidir, hem de özünü cilde salmağı bacarır. Bu adamın yahşı pulu var, özü de bu gâdın gerek kifir olmasın, çünkü adam arasına çihır, bir növ öz destesinden olan cinayetkarlara beledçilik edir. Gerek onu görenler beyensinler, gerek o öz melaheti ile de başğalarının reğbetini gâzanabilsin. Bir sözle, aldadabilmek için o öz güzelliyyinden de bir silah kimi istifade edebilir.

Lakin bunlar ancağ ayrı ayrı müşahidelerin neticesinde umumileştirilmiş mücerred tesevvürler idi.

Görek heyat ne gösterecekti?...

1947'ci ilin Dekabr ayı idi. Cavahir kömür goyub kürsü gürmuş, donmuş ayağlarını yorğanın altına keçirib Teymur için yün corab tohuyurdu. Corablar çoh geşeng çihmişdi, nahışlar zerif, renkleri elvan idi. Teymur çayını içib getmek isteyirdi ki, Cavahir onu sesledi:

-Dayan, oğlum, bu saat gurtarıram. Bu corabları ayağına gey, sonra get, bayır soyuğdur. Teymur yahınlaşib anasının yanında eyleşdi. Ana bala dinmez söylemez millerin hareketine, ilmeklerin nece ilişib dartılmasına digget edirdiler. Teymur sol eli ile anasını gucağlayıb oturmuşdu. Birden ona ele geldi ki, eli anasına mane olur. Biraz aralı oturdu.

-Niye elini çekdin, oğlum? deye Cavahir gözlerini millerden ayırmadan soruşdu.

Teymur gülümsündü:

-Özün demirdin ki, benim elim sen ağırlıgdadır?

-Yoh a, bir ele o galmişdi ki, özüm doğduğumun eli menden ağır olsun.

Teymur tohunun hazır olmuş corabın bir tayını eline alıb onun geşeng, zerif nağışlarını gözden keçirdi ve birden anasından soruşdu:

-Ana, ne üçün sen hemişe bele... Nece deyim, fikirlisen? Ac deyilik, susuz deyilik, balaların sağ salamat gözünün gabağında. Ele bil sene ne ise olub, ele bil ağır bir derdi içerde çekirsen.

-Yoñ a, Allah elemesin. Şükür Allah'a, mende ne var ki? Biraz üreyimdir. O da ki, ele gız vahtlarımdan beledir. Rehmetlik atam heç meni ere vermek istemirdi. Deyirdi ki, göy galsın evde. Bundan kimiye arvad olmaz, uşağlara ana.

-Bes gözlerin?

Cavahir ellerini sahlayıb oğluna sarı döndü ve teeccüble soruşdu:

-Gözlerime ne olub ki? Biraz sulanır, amma pis görmürem, heç eynek de tahmıram. Gör senin corablarına nece nağışlar vurmuşam.

Teymur dik anasının üzüne bağıb dedi:

-Ana, ele bil sen nedense görürsan, ele bil neyi ise gizledirsən...

Cavahir daha da teeccüblendi:

-Anan sene gurban, men senden, doğma balamdan neyi gizledebilerem? Menim sizden başga kimim var ki? Amma garhmağıma görurdum, bala. Kişi rehmete gedenden sonra her şeyden görurdum. Deyirdim göresen men sizin terbiyenizi başa burabileceyem mi, sizi boya başa çatdırabileceyem mi? Sonra sen de davaya getdin. Yene de görühdüm, gelende de gözüme birte her deydin. Sonra da nağışladın. Adam beyem ne geder çeker, ne geder görür. Göşümüz Mesme dedi ki, gel seni Çildağ'a aparım. Utandım, dedim, bu yaşda ne Çildağ. Amma gerek gedeydim.

Bu saat dediklerine Cavahir özü de inanırdı. Ancağ onun sözleri deyesen Teymur'u gane etmemişdi. Sorğu sualı keçmeyi gerara alıb yine de anasını gucağladı, onun narahat bağışlı gözlerinden öpdü. Cavahir sonuncu düyünü vurub yun sapı gayçı ile kesdi ve yumağı bir terefe göyub corabı oğluna uzatdı:

-Al key, sağlığına gismet olsun.

Teymur celd corablarını ayağına keçirdi, üzünboğaz çekmelerini geyinib getmek isteyirdi ki, birden heyet ğapısı çırpıldı. Seymur telesik dehlize girdi. Onun eyninde yahası ğaragül derili tünd sürmeli rengli geşeng biçimli palto vardı, başına da hemin deriden papağ goymuşdu. Bu, Seymur'un hurmayı saçlarına, ala gözlerine çoğ yaraşırđı. Lakin onun hemişe arħayın baħan gözlerinde indi ne ise bir heyecan duyulurdu.

-Heberin var, Teymur, deye telesik söze başladı, deyirler pullar deyişecek.

Teymur dönüb teeccüble ona baħdı:

-Men bele bir heber eşitmemişem.

Seymur ğardaşına inanmadı:

-Nece ye'ni eşitmemisen? Bir şeher içine çıħ, gör camaat ne velveleye düşüb!

Teymur papağını gözünün üstüne çekdi:

-Dedim ki, men bele bir heber eşitmemişem, deye dehlizin ğapısını açıb eşiye çıħdı.

Şeherde geribe bir veziyyet var idi. Adamlar çoğ yerde ikibir üçbir toplaşib pullarn deyişeceyi ğağında söhbət aparır, here bir fikir deyirdi. "Bundan sonra her şey ğaydaya düşer, pul da öz ğiyetine miner, adam da biler ki, aldığını nece herclesin" hamı müharibe illerinde ölkemize düşmen terefinden külli migdarda gelp pul yeridildiyyinden ve bu pulların bizim pullarımıza ğarışdığından, eyni zamanda bizim pulların bir gisminin vaħtile düşmen eline keçdiyinden , indi pulların deyişdirilmesinin ne geder vaħtında, zeruri olduğu ğağda danışırđı.

Bununla yanaşı, şeherlerin küçelerinde rengleri bozarmış, nefesleri tengleşmiş adamların ğorħu ve heyecan içinde o teref bu terefe ğaçdığlarını, ğah bu mağazaya, ğah o mağazaya soyulub rastlarına çıħan her şeyi almağa can atdığlarını müşahide etmek olardı. Bu müşahideçilerden biri de Teymur idi. O, kommunist küçesi ile ağır ağır aşığı enirdi. İki üç uşasını yanına salıb mağazalara girerek, uşaların ellerindeki zenbilleri konseyle, çoħdan beri moddan çıħıb satılmayan ğadın, uşag ve kişi ayagğabıları ile dolduran bir kişiye tamaşa edirdi. O, nedense, uşaglarını söyür, ağ-

zından çıhanı onlara deyir ve başğalarının onun ünvanına dediği ağır sözleri eşitirmiş kimi yine de reflerinde satılmamış bir şey galmış mağaza ahtarardı. Nehayet, gelib bir apteke girdi. Celd uşağlarını da ardınca çağırdı. Beş on degige keçmemiş ellerinde müalice için lazım olan cürbecür rezin şeyler, uşağlarında bağlamalar tutmuş uşağlar küçeye çıhdılar. Ahırncı uşağın elindeki iri şüşe gâbın ucundan asılmış uzun rezin yerle sürünürdü.

Teymur bunu gördükde özünü sahlayabilmeyib ucadan güldü. Zevin küçesinde Teymur'un nezerini geribe bir menzere celb etdi. Zergerlik şeyleri satılan mağazanın gabağında yaman basırığ var idi. Eynine gara palto geymiş, mütenasib bedenli, düz gametli, 21-22 yaşlarında olan geşeng bir gız güzelliğine, zerifliğine yaraşmayan bir heyasızlıkla çiyinlerini, dirseklerini, böyürlerini işe salıb adamları iteleye iteleye ireli keçmeye çalışır:

“Buañ, buañ”, deye ucadan çığırırdı. Başlarına dama dama, saçağlı şal örtmüş alverci gâdınlar, eyinlerinde sıırıglıya benzer gısa paltolar olan çalsagğal kişiler, bığıburma cavanlar hay küy galdırmışdılar. Lakin o geşeng, gara paltolu gız, deyesen, hamıdan zirek idi. Ele bil onun bedeni ilan derisi kimi sürüşken idi, özüne bir delik tapıb ordan keçir, get gede irelileyirdi. Sonra gâpı açıldı. Eynine milis paltarı keymiş orta yaşlı bir kişi bayıra çıhdı. Güclü bir dalğa adamları geriye atdı, onlar gıy vurub yeniden gâpıya sarı hücum çekdiler. Bu demde dehşetli bir ses eşidildi. Mağaza vitrininin böyük bir şüşesi sınıb çingilti ile töküldü. Küçeye düşen iri parçaların biri kiminse ayağına deyib çekmesini cırdı ve barmağlarını yaraladı. Yaralanan ne geder feryad gopardısa, heç kes ona teref dönmedi. Teymur celd adamlara sarı telesdi. Başına şal yaylıg ötürmüş yaralı gâdını çekib adamların arasından çıhardı. Lakin gâdın teşekkür evezine onu “növbeden” çıhardığına göre Teymur'a garğış tökmeye başladı. Teymur ise onun sesini eşitmirdi, gözleri gâpıya yahınlaşmış gara paltolu gızda idi.

-Buañ, buañ meni içen, deye o milis işçisine yalvarırdı. Amma ele bil milis işçisinin üzü daşdan idi, ele bil heç bir şey eşitmirdi. Gızın eli celd iri çantasına girib çıhdı ve o, milis işçisini ovcuna ne ise goydu; milis işçisi çiyinini ireli verib camaatı iteledi ve gız fûrsetden istifade ederek yarı açılmış gâpının arasından sürüşüb içeri girdi. Teymur yan yöresine bañıb milis işçilerinden heç kesi görmedi. Celd tine gayı-

dıb fit verdi ve hemin degige biri Nizami muzeyi, o biri İçerişehar terefdan iki milis neferi görüdü.

-Tez olun, o mağazanın ğabağında ğayda yaradın, deye Teymur milis işçileri-ne emr verdi, özü de ora yaħınlaşdı. Beş degige keçmedi ki, mağazanın ğabağında ki ses küy kesildi. Teymur gezebenden ğan çekmiş gözlerini bayağ ğızdan pul alıb içeri burahan milis neferine sancıb dodagaltı dedi:

-Yaramaz! Heç olmazsa eynindeki milis paltarından utan! Bir halda ki, sen bu paltara hörmet edebilmirsen, ne üçün geymisen?

Teymur hemin adamın hansı milis şöbesinde işlediğini öyrenib, bayağ yüyürüb gelmiş serjanta tapşırđı ki, celd o şöbeye zeng edib adam çağırtdırsın.

Çoh keçmemiş hemin şöbeden iki milis neferi geldi, Teymur rüşvetör milis işçisini onlara tehvil verib, özü bayağ ki mağaza ile üzbeüz sekide dayandı ve hemin ğızın mağazadan ne vaħt çıhacağın gözledi.

Teymur bir saatdan artığ gözlemeli oldu. O, bezen bu ğızın gizli yolla mağazadan çıhib getdiyini düşünür, ehtiyatla yaħınlaşıb yandaki şüşebend vitrinden içeri baħır ve adamların arasında onu görünce sakit olurdu.

Teymur heç vaħt, heç kesi bele heyecan, bele marağla gözlememişdi. Bezen özünü saħlayabilmeyib içeri keçmek, ğızın her addımını izlemek, onun başı üstünde durmağ isteyirdi. Sonra fikirleşdi ki, hürkütme olmaz. Ğoy eli dolu çıhsın, ğoy bütün var yohunu herclesin.

Bayırdaki adamlar da mağazanın içerisine girdiler. Sonra hemin mağazanın ğabağında ki basırığ tamamile ğurtardı, içerideki nöbbe de seyrelti, mağaza get gede boşalmağa başladı. Demek olar ki, en aħırda çıhanlardan biri Teymur'un böyük heyecanla gözlediği ğara paltolu ğız oldu.

Teymur kapitan Terlanov'un, Mayor Semedov'un işinde müşahide etdiyi nöğsana yol vermemek için çoh ehtiyatla hareket etmek gerarına gelmişdi. Bu ğızın hareketleri, celdliyi, sesi, teleffüzü Teymur'un çohdan beri aħtarđığı "Turac" a ne

geder de benzeyirdi. Eger bu ğız ‘‘Turac’’ idise onu hürkütmemeyi, nezaret altına alıb kimlerle elagedar olduğunu ve desteni bütünlükle ele keçirmeyi gerara aldı.

Teymur bunu bacaracağdı mı? Eger hemin ğızın Turac olduğuna emindise, onu hürkütmek istemirdise, bes ne üçün burda dayanıb onun yolunu gözleyirdi?

Fikirler ıldırım sür’etile onun beyninde cereyan edir, bu çetin meselenin helli üçün yollar ahtarırđı.

Nehayet hemin ğızı bir cinayetkar kimi yoğ, tegsirkar kimi, tesadüf bir adam kimi, daha doğrusu, mağazanın şüşesini sındırması ve bunun üçün cerime vermeli olacağ bir adam kimi ğutub milis şöÖbesine aparmağ gerarına geldi. Belelikle onun şehsiyyetini, harda yaşıadığını te’yin etmeye çalışacağdı. Bundan sonra Teymur, elbette, hemin ğızda heç bir şübhe oyatmadan azad burahacağdı.

Ĝara paltolu ğız mağazadan ğucağı dolu çığdı. Onun gözleri şövgle parıldayırdı, görünür ovundan razı ğalmışıdı.

Ĝız küçede taksi ahtarmağa başladı, bir maşın gelib onun yanında dayandı. Ĝız ğucağındaki şeyleri maşının dal oturacağına goyub özü de orda eyleşdi.

Bu demde Teymur ğabağ ğapını açıb hemin maşına mindi ve sürücüden milis şöÖbesine sürmeyi hahiş etdi.

Ĝız gezeblendı. Tekebbürlü bahışlarla Teymur’u süzüb başını geri atdı:

-Bu maşını men sağlamışam. Ĝanunsuz iş tutmayın, deye Teymur’u hedeledi.

Teymur ise çoh sakit bir tövrlle ona teref dönüb cavab verdi:

-Bağışlayın, vetendaş, adınızı bilmirem.

-Adım neyinize lazımdı? deye ğız daha da gezeblendı.

-Esebleşmeyin, vetendaş, men sizi milis şöÖbesine aparmalıyam. Siz cerime vermelisiniz.

-Ne üçün?

-Ona göre ki, siz mağazanın o böyüklükde şüşesini sındırmısınız.

-Daha milis şöÖbesine niye gedek? Alın, yüz manat besdir?

Teymur cavab vermedi. Ancağ maşındaki balaca aynadan diggetle ğızın üzüne bahırdı. Ne geribe, ne geşeng ğız idi. Yegin ki, anası Cavahir bu ğızı görseydi, de-yerdi ki, şekil kimi bir ğızdır. Ğız onun dinmediyini görüb soruşdu:

-Yahşı, iki yüz manat besdi?

Teymur gülümsündü.

-Bacı, niye telesirsiniz, alver zad elemirik ki? Ğayda var, ğanun var. Gerek milis şöÖbesine gedek, protokol yazag, siz de bilesiniz ki, cerimeni sizden kim alıb. Ğol çekesiniz.

-Sahla, deye ğız sürücüye emr etdi.

-Sür, deye Teymur astadan dillendi.

Sürücü razı basıb sür'eti artırdı. Ğız nedense süstleşdi. Bayağkı kobudluğ, heyasızlığ sifetinden silinib yoğ oldu. Bunun evezinde üzü mülayim, hoş bir ifade aldı. O, yumşag, hanımyana bir tarzde gülümsündü:

-Bu olmadı ki? Demeli, gücle milis şöÖbesine getmeliyem.

Teymur ehtiramla cavab verdi:

-Narahat olmayın, bacı, sizi çoğ sahlamayacağı. Bir degigelik işdir. İşi ancağ resmiyyete salmalıyığ. Men protokol yazacağıam., siz ğol çekeceksiniz. Pulu indi vermeyeceksiniz. Gerek mağaza bize yazsın ki, vitrin şüşesinin giymeti ne gederdir, biz de size heber gönderek, aparıb banka veresiniz.

-Vessalam? deye ğız oynag bir tebessümle gülümsündü.

-Vessalam.

-Demeli o şüşe mene on defe baħa tamam olacağı.

-Niye?

-Onun üçün ki, giymetini teze pulla ödemeli olacağıam.

Teymur eyni ehtiramla dedi:

-Ehtiyatsız terpendiniz.

Ġıza ele geldi ki, cavan milis leytenantına hoş te'sir bağışlamışdır. Fikirleşdi ki, bu ehvalat tanışlığ uęün bir behanedir. Onun pasportu yanında yoğ idi. Pasportu getirmek uęün eve getmeli oldular. Ġız telesik yarım mertebeli pilleleri galhıb ağarla gápını açdı, içeri keçib celd gayıtdı. Yene maşına minib dedi:

-Gedek.

Milis şöÖbesinde protokol yazıldı. Ġız protokola gól çekib tegsirini boynuna aldı, bütün yazılanlarla razılaşdı. Getmek isteyirdi ki, Teymur onu bir de sahladı.

-Hahiş edirem, hırdaca bir izahat da yazasınız.

Ġız teccüblendı.

-Ne uęün?... Sizin yazdığınızı oğuyub gól çekdim de ...

Teymur ona teref bağmadan cavab verdi:

-Bezen vitrin şüşeleri tesadüfi sınımr.

-Nece beyem?

-Demek isteyirem ki, bezen bele hadiseler hulıganlığ kimi de giymetlendirilir.

Ġız sadelövhcesine soruşdu:

-A a, özünüz ki, şahidsiniz... Men hulıganlığ elemişem?..

Teymur onunla razılaşıb mülayim sesle dedi:

-Siz ehtiyatsızlığ elemisiniz.

Ġız gülümsündü.

-Vessalam. Daha izahat niye yazım?

-Ġayda beledir.

Ġız özünü itirib çiyinlerini çekdi. Onun güzelliği adamın gözlerini ğamaşdırırdı.

-Ahı men bu vahta kimi izahat zad yazıb elememişem.

-Burda çetin bir iş yoħdur. Yazırsız ki, filan ğün, filan mağazadan şey almağ isteyirdim, yaman basırdığ idi ve ilaħır...

Ġız bir an Teymur'u süzüb köksünü ötürdü ve üstünde su ile dolu grafin, gelem ve kağız olan ayrıca ğoyulmuş stolun arħasına keçdi. Stol o geder kiçik idi ki, mürekkeb ğabı, grafin, stekan ve kağızlar yaman darısğallığ emele getirmişdi.

-Bu stolda yazmağ mümkün deyil, deye ğız grafinle stekanı ğösterdi.

-Zehmet olmasa, grafini ğoyun ele baħ, bura, benim stolumun üstüne.

Ġız grafinle stekanı getirib Teymur'un stolunun üstüne ğoydu. Teymur ona baħmırdısa da, müeyyen geder heyecan keçirirdi. Çünkü grafinle stekanı o hırdaca stolun üstüne gesten ğoymuşdu. İndi ğızın barmağlarının izi hem grafinde, hem de stekanda ğalmışdı. Bu ise Teymur'a çoħ lazım idi.

Ġız yazdığca ipek kimi yumşaq saçı sürüşüb alınına, gözlerinin üstüne tökülür, o ise gelem tutmuş elinin dalı ile saçını geri atırdı. Başğa senedleri vereğleyen Teymur esasen ğızı süzürdü. Bayağdan onun üzüne emelli başlı baħabilmemişdi. İndi ise ğızın başı yazıya ğarışdığından Teymur istediği geder ona baħabilerdi. Ġızın ğanı ğaçmış dodağları çoħ zerif ve geşeng idi. Bu iki küçe de çoħ olduğundan hetta onun dodağları bir neçe yerden çatlamışdı. İbtidai mektebde oħuyan uşaqlar kimi her herfi ele bil tekce eli ile deyil, dodağlarının hareketi ile de yazırdı.

Birden başını ğaldırıb söz aħtarımış kimi, harasa uzağlara baħdı. Ġaşları çatıldı, sonra aħtardıđı sözün evezine ona diggetle baħan Teymur'u ğördü. Teymur nezerlerini celd ondan ayırmağ, guya başğa bir işle meşğul olduğunu ğöstermek istedi, amma gec idi, bele etse idi, hareketleri ğıza geribe geler, onu şübhelendirirdi. Buna ğöre de evvelki veziyyetinde ğalıb, eyni marağ ve diggetle dinmezce ğıza baħdı. Ġız cavan milis işçisinin ona bele gizli, heyretle baħdıđını ğörüb hefifce, hem de bir geder utancağlığla ğülümsündü, şıltağ bir hareketle gelemi stolun üstüne atıb ayağa ğalhdı:

-E e y, üzöldüm a!

Teymur onun stoluna yaklaşib yazdığı izahatı oħudu. Elbette, Teymur'u izahat yoħ, ğızın hetti maraĝlandırırđı. Özü de deyesen, bu hett ona ğanış idi. Kirde-lenmiş, mirvari kimi yan yana düzölmüş seligeli herfler...

Teymur fikrini, üreyini, bütün varlıĝını çulĝalamıř gezebi büruze vermemek üçün bir müddet başını ğaldırabilmedi. Özünü ele almaĝ üçün dinmedi. Lakin ğız özü onu dindirdi:

-He, necedi?

Teymur heyecanını boĝub cavab verdi:

-Doĝrudan da, izahat yazabilmirsiniz.

Ĝız çiyinlerini çekdi.

-Evde bişmeyib, ĝonřudan gelmeyib.

-Eybi yoħdur, bele de keçer. Ĝol çekin.

Ĝız gelemi götürüb ĝol çeke çeke şikayetlendi:

-Kaş men o maĝazanın ğabaĝına getmeyeydim.

Teymur gözlerini ğaldırmadan dillendi:

-Amma men, nedense, bizim bu tanışlıĝa o geder de heyfsilenmirem.

Ĝız gülümsündü. Ani olaraq milis işçisine nezer saldı. Teymur'un sifeti ona ğaya kimi kele kötür, möhkem ve zehmli göründü. Eyni zamanda ona ele geldi ki, bu oĝlan zehmli olduĝu geder de sadelövhdür.

Ĝızın adı Güldeste, familiası şahsuvarova idi. Bütün resmiyyet ğurtardıĝdan sonra Güldeste ile Teymur dost kimi ayrıldılar.

Sonuç

Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında ses, şekil ve kelime türleri açısından bazı farklar bulunmakla birlikte, benzerliklerin daha çok olduğu görülür. Ünlüler konusunda, Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak bir tane “ë” ünlüsü fazladır. Diğer ünlü özellikleri Türkiye Türkçesi ile aynıdır.

Ünlü uyumu noktasında, Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi çok benzerlik göstermektedir. Ünlü uyumu Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde tamdır. Sözcüklere gelen ekler, genellikle uyuma girer. Yabancı kökenli sözcükler ve “-ki, -yor vb.” ekler dışındaki sözcükler uyuma girerler.

1. Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine bakıldığında ünlü değişimi olarak en çok e-a, a-e, ö-e ünlü değişimi görülmektedir. *dövmlet-devlet* gibi.

2. Ünsüzler noktasında, Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak ħ, ğ ünsüzleri farklıdır. En önemli farklılıklardan birisi, Azerbaycan Türkçesinde kelime sonlarındaki ünsüzler, “b, c, d, g” ünsüzlerinden birisi olabilir. Ancak Türkiye Türkçesinde böyle bir durum söz konusu değildir. Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde ünsüz uyumu tam değildir.

Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı ünsüzler değişiklik gösterir ve ünsüz olayları gerçekleşir. **k-ğ-, k-h, t-d-, b-p, p-b, ünsüz ikizleşmesi, yer değiştirme** gibi değişiklikler ve ünsüz olayları söz konusudur. *dök-* > *tök-* gibi.

3.Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde çokluk eki, yalın hâl, yönelme hâli, çıkma hâli, bulunma hâli, iyelik ekleri, ilgi hâli, yükleme hâli, eşitlik hâli ekleri aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde bu noktada olabilecek tek fark, sözcüklere bu eklerden birisi getirildiğinde, kelimedeki ünlü ya da ünsüz değişikliklerinin olmasıdır. Aitlik eki hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde +ki'dir. Ancak Azerbaycan Türkçesinde bazı durumlarda eklendiği sözcüğe göre, +ki şeklinde olabilmektedir. “*gulağlarında+ki*” örneğinde olduğu gibi.

4.Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman ekinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak öğrenilen geçmiş zamanın 2. tipi **-(y)İb / (y)U**b**** bu şekilde kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman eki, Türkiye Türkçesinden farklı olarak **-(y)İr / -(y)U**r**** şeklinde kullanılmaktadır.

5.Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak geniş zaman eki, **-Ar, -er** şeklindedir. Ayrıca gereklilik kipinde Azerbaycan Türkçesinde **-m**ALI**** ekiyle birlikte, Türkiye Türkçesinde bulunmayan **-(y)As**I**** ve **g**ür**äk** ifadelerinin bulunduğu bir gereklilik kipi formu bulunmaktadır. Bu kip ekleri haricinde, diğer kip ekleri Azerbaycan Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde aynıdır.

6.Azerbaycan Türkçesinde bulunan *e**l**ə, belə, həmin, həmən* işaret zamirleri Türkiye Türkçesinde bulunmaz. Azerbaycan Türkçesinde bulunan *hamı, filankəs, heç kəs, heç nə* belirsizlik zamirleri Türkiye Türkçesinde bulunmaz. Azerbaycan Türkçesinde bulunan *hara (nereye), neçənci (kaçıncı), hansı (hangisi)* soru zamirleri Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

7.Azerbaycan Türkçesinde bulunan *ertə, indi, dünən, həmişə, ötən il, səhər, a**h**şamçağı* zaman zarfları Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

8.Azerbaycan Türkçesindeki *ğırağ* yer-yön zarfı Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

9.Azerbaycan Türkçesinde yer alan *o gədar, həyli, birə-beş, artıg* miktar zarfları Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

10.Azerbaycan Türkçesinde bulunan *haçan nəcə, ne cür, ne gədar, nə vaxt, nə səbəbə, nə sayag* soru zarfları Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

11.Azerbaycan Türkçesindeki *ələ, belə, həmin, həmə*n işaret sıfatları Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

12.Azerbaycan Türkçesinde yer alan *hamı (hepsi), bir nəce, həyli (epey, hayli), bir həyli* belirsizlik zarfları Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

13.Azerbaycan Türkçesinde bulunan *neçə* ve *hansı* soru sıfatları Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

14.Azerbaycan Türkçesindeki *-can, -cən, içre, ötrü, özge, gabağ, sarı, savayı, barı, təkə, tək*i edatları Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

15.Azerbaycan Türkçesinde yer alan *hərgah, bir halda ki, belə ki, şəksiz, hökmən, sözsüz, yağın, ehtimal, deyəsən, güman ki, tutağ ki, həmçinin* bağlaçları Türkiye Türkçesinde bulunmaz.

16.Azerbaycan Türkçesinde kullanılıp Türkiye Türkçesinde kullanılmayan sözcükler de bir farklılık olarak tespit edildi. Cepheden Cepheye romanında geçen bu tür kelimeler ve Türkçe karşılıkları şöyledir:

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
yaşşı (s.73)	iyi
nefesini dermek (s.3)	nefes çek-, nefes al-
cerge (s.3)	sıra
neheng (s.3)	büyük
uca (s.3)	yüksek

küçe (s.3)	sokak
mehz (s.3)	ayrıcalıklı
yuhu (s.4)	uyku
alov (s.4)	alev
ucgar (s.4)	uzak, ıssız
dözülmez (s.4)	çekilmez
cod (s.4)	sert
peyser (s.4)	ense
gayıd- (s.5)	dön-
bare (s.5)	hakkında
Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
sursat (s.5)	savaş aleti
serniş (s.5)	ser-, düz-
celd (s.5)	hızlı
seki (s.5)	yer, kaldırım
donguldanmak (s.5)	homurdan-
çamadan (s.5)	valiz
teles (s.5)	acele et-
verege (s.6)	varak, sayfa
tappıltı (s.6)	gürültü
tin (s.7)	köşe
hof (s.7)	korcu, heyecan

zavod (s.7)	sanayi yeri
hahiş etmek (s.7)	rica et-
dalan (s.7)	ara yol
çiyin (s.7)	omuz
sancıl- (s.7)	sapla-
gicellen- (s.8)	başı dön-
tövşüye tövşüye (s.8)	nefes nefese
asta (s.8)	sessiz, sakın konuş-
söyken- (s.9)	yaşlan-
dincel- (s.9)	dinlen-
Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
ehvalat (s.9)	olay
meftil (s.10)	tel
kele kötür (s.11)	eğri büğrü
diyirlen- (s.11)	yuvarlan-
isti isti (s.11)	sıcak sıcak
gıfilla- (s.11)	kilitle-
bütöv (s.12)	doğru dürüst
uduz- (s.13)	yenil-
geşeng (s.13)	güzel
gımış- (s.15)	gülümse-
hedege (s.15)	gözü yuvası

cürbecür (s.17)	türlü türlü
sehv ele- (s.18)	yanlış yap-
sağal- (s.19)	iyileşmek
özünü tülkülüye vurmak (s.19)	kendini tilki gibi göster-
terpen- (s.19)	hareket et-
paltar (s.19)	kıyafet, giysi
veyillen- (s.21)	avare dolaş-
palaz (s.22)	kilim
hövlnak (s.23)	aniden
telesik (s.23)	acele
Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
kömek et- (s.25)	yardım et-
puhteleş- (s.29)	olgunlaş-
pensiya (s.30)	emeklilik, emeklilik maaşı
vügar (s.30)	kuru
sınıh- (s.31)	zayıfla-
selige (s.32)	düzenli
beled ol- (s.35)	bil-, hakim ol-

17. Azerbaycan Türkçesinde Arap ve Fars kelimesinden alıntı kelimeler olduğu gibi kullanılır. Kelimelerin üzerine apostrof işareti koyulur ve bu da o sesin uzun bir şekilde söylendiğini gösterir.

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
e'lan	ilân

de'vet	davet
fe'l	fiil
me'na	mâna
şe'r	şîir
şö'le	şûle
e'tibar	itibar

18. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde eskiden beri kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler Azerbaycan Türkçesinde hâlen işlektir.

19. Azerbaycan Türkçesinde cümlenin sonunda kullanılan fiilde “-dır, dir” ekinin kullanılmazsa o cümle eksik (yarımçığ) sayılır. Türkiye Türkçesinde bu ekler olmazsa cümle eksik sayılmaz.

20. Azerbaycan Türkçesinde bir cümle içerisinde aynı anlama gelen sözcüklerin kullanılması o cümlenin bedii ve edebi bir cümle olduğunu ve cümlenin anlamının pekiştiğini gösterir. Ancak Türkiye Türkçesinde bir cümlede aynı anlama gelen sözcüklerin bir arada kullanılması anlatım bozukluğuna yol açar.

21. Azerbaycan Türkçesinde bir cümle içerisinde aynı anlama gelen sözcüklerin kullanılması o cümlenin bedii ve edebi bir cümle olduğunu ve cümlenin anlamının pekiştiğini gösterir. Ancak Türkiye Türkçesinde bir cümlede aynı anlama gelen sözcüklerin bir arada kullanılması anlatım bozukluğuna yol açar.

Kaynakça

- Allahverdiyeva, Ş. (2000). *Azerbaycan Dili*. Osmaniye: Hasret Matbaası.
- Bilgegil, K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Buran, A., Alkaya, E. (2004). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul: Enderun Yayınları:17.
- Coşkun, V. (2003). “ Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 42, 2003, 42-43.
- Doğan, L. (2010). *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Durmuş, M., (Ed)., *Türk Dili Sözlü ve Yazılı Anlatım*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Efendioğlu, S., İşcan, A., “Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, [TAED] 43, 2010, 121-143, 137-138.
- Eker, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gülensoy, T.(2010). *Türkçe El Kitabı*. 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları: 679.

- Karaağaç, G. (2011). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kavruk, H., Salman, R., Öztürk, A., Aydın, G., Uğur, H., Karagöz, N. (2006).
Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım. Malatya.
- Seyidbeyli, H. (1979). *Cepheden Cepheye*. Bakü.
- Ümit, A. (2012). *Sultanı Öldürmek*. İstanbul: Everest Yayınları..
- Vural, H., Böler, T. (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Fatma KOÇ

Doğum Yeri ve Tarihi : Adıyaman, 27/08/1991

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü

Y. Lisans Öğrenimi : Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili
ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi : fatma_koc_1991@hotmail.com

Tarih : 03.06.2016